

harbiye mektebi'nde hürriyet mücadelesi

Ahmet Bedevî Kuran

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

harbiye mektebi'nde hürriyet mücadelesi

Ahmet Bedevî Kuran

Anı

AHMET BEDEVÎ KURAN
HARBİYE MEKTEBİ'NDE HÜRRİYET MÜCADELESİ

1. BASKI: 1500 ADET, MART 2009

İçindekiler

BAŞLANGIÇ

Çocukluk Devri 3
Rüştiye Mektebi 7
Baytar Rüştiyesi 9

KULELİ YILLARI

Kuleli idadisi 21
Askeri İhtilal Cemiyeti 28
Dışarıdaki faaliyetler 31
Padişaha ulaşma gayreti 37
Milli dokuma 40

HARBİYE MEKTEBİ

Harbiye mektebi safhası 45
Milli varlığımıza dair 52
Askeri Tıbbiye Mektebi'nde hürriyet hareketleri 60

DİVAN-I HARP

Divan-ı Harp Heyeti 73

MEŞRUTİYET'İN İLANI

Meşrutiyet ilan edildi 99
Milli varlığımıza dair 137

31 MART HADİSESİ

31 Mart ve olayları 137
Mahkumiyet 145

SONRASI

Fas'a gidiş 157

DİZİN 165

Başlangıç

Hürriyet ve Meşrutiyet için, en büyük gayretin, Harbiye Mektebi'nin yetiştirdiği münevver ve kıymetli zabitler tarafından sarf olunduğuna şüphe yoktur.

Doğrusu, 1324[1908] Temmuzunda meydana gelen İkinci Meşrutiyet İnkılabı, halkımızın hürriyet ihtiyacını hissetmesi neticesi değildir. Bu siyasi ve sosyal değişim, memlekette yer yer oluşan fikir gruplarının ve Avrupa'ya firar eden "Jön Türk" elemanlarının tesiri ve fedakâr ordu mensuplarının istibdat idaresine karşı aldığı tehditkâr tavrın mahsulüdür. Bundan dolayı, Hürriyet ilanının en büyük etkeni olan hamiyetli zabitanı[subaylar] yetiştiren Harbiye Mektebi hakkında birkaç söz söylemeyi, mektebin inkılaba temas eden ufak bir tarihçesini yapmayı vazife edindim. Bu satırlar, aynı zamanda, mektep sıralarında takip ettiğim mefkûre[ideal] özlemini de belirtecektir.

Bahsin daha kapsamlı olmasını temin için, diğer yüksek mekteplerin Meşrutiyet'ten evvel benimsedikleri hür fikirler de bu satırlarda işaret edilecektir. Bu suretle, hakikat daha ciddi bir tarzda ortaya çıkar zannındayım. Yalnız, Hürriyet ve Meşrutiyet için mektep talebelerinin gösterdikleri arzu ve yaptıkları hizmetlerin, bu eserde tamamen nakledildiği iddiası yoktur.

Bu satırlarda Kuleli Askeri İdadisi'nde ve Harbiye'de, diğer yüksek mekteplerde Hürriyet ilanı arifesinde meyda-

na gelmiş vakalar ve gayretlerle siyasi hadiseler hakkında kalem yürütülmüştür.

Yirmi beş sene evvel karalanan bu hatıratı yayımlamaktan yegâne maksadım, bazılarının hayatına mal olan vatani hissiyatı yâd etmek ve bu fedakâr gençlere karşı şükran borcunu yerine getirmektir.

Çocukluk Devri

Ben, pederin vazife ile bulunduğu Trabzon'da dünyaya gelmişim. İleride izah edileceği üzere, bana, manevi bir tesir altında, Ahmet Bedevi adı verilmiştir.

Doğuşumdan kısa bir müddet sonra, zabit bulunan pederimin memuriyet değişikliği nedeniyle aile yurduna, Kula'ya gelerek, derebeylik devrinden beri Seyit İbrahimzadeler malikânesi unvanını taşıyan ecdadımızın eski ikametgâhına yerleşmiştik.

Yanımızdaki evde, ailesi ile beraber Ziraat Bankası müdürü oturuyordu. Sonraları, arkadaşlık yaptığım oğlu Refet, bir görüşme sırasında, babasının Boşnalı olduğunu, orasını düşmanlar zapt ettiği için göçe mecbur kaldıklarını anlatmıştı. Her nedense, bu mevzu bende acı bir duygu yaratmıştı. Bir de çocukluk çağındaki Rum talebelerin Efzun kıyafetiyle (beyaz pilili eteklik) ara sıra merasim yapmaları, ruhumda garip hisler uyandırmıştı. Ve her iki mevzuu Türklüğün menfaatlerine aykırı bulmuştum. O günlerde, yalnız Tesalya Yunan Harbi sırasında hayal meyal hatırladığım, Dömeke'nin zaptı hakkındaki sokak başlarına asılan ilanlar ise beni sevindirmişti. Bu üç hadise, çocukluğumun en etkili izlerindendir.

Kula, mütevazı bir kasabadır. Lakin Çarşı Camii, Kurşunlu Cami, bizim ev bahçesinden hususi bir kapı ile geçilen Hacı Abdurrahman Camii gibi abideleri ve güzel medreseleri vardır. Hükümet Konağı, kışlası, ilk ve orta

mektepleri de fena değildir. Türk ve Rum mahalleleri birbirinden tamamen ayrı. Mamafih, azınlık mektebi bizimkinden daha gösterişliydi. Rumlara, Osmanlı duyguları haricinde telkinler yapıldığını, talebe merasimlerinden anlamak pek kolaydı. Bununla beraber, Türkler onlara hiç ehemmiyet vermez bir tavır taşıyorlardı. Belki hükümetin düşüncesi de bu merkezde idi.

O tarihlerde, Kula'da en ziyade göze çarpan nokta, halkın eski âdetleri sürdürmeye çalışması; günlerce devam eden zengin düğün ve derneklerinde yemek sofralarının herkese açık bulundurulması; davul ve zurnalarla beslenen pehlivan güreşlerinin mevcudiyeti; eşraf ikametgâhları bitişiğindeki dairelerde, civar kasaba ve köylerden gelecek yabancıların misafir edilmesiydi.

Semasında, meraklıları tarafından vakit vakit uçurulan rengârenk güvercin sürüleri eksik olmayan Kula'da, Avrupa asilzadeleri gibi, şahin ve muhtelif cins tazı besleyen gençler de eksik değildi.

Halk alışkanlıkları arasında, kış hazırlığı yapmak, pekmez, bulama küplerini, peynir ve yağ tulumlarını ve diğer kışlık gıda maddelerini kaplarda saklamak tabii bir durumdu. Hususi oda tavanlarına cins kavunları ve üzüm salkımı torbalarını asmak da ihmal edilemeyen bir anane idi. Uzun kış gecelerinde, ziyarete gelen misafirlere bunların ikramı bir borç sayılıyordu.

Kula kadınlarında, kaçgöç bağnazlığı yoktu. Başlarına yaşmak bağlayan hanımlar, entari ile komşulara giderlerdi. Yalnız, zabit ve memur aileleri mutlaka çarşaf giyer veya ferace[1] kullanırlardı.

Kula'da binaların birinci katı tamamen taştır. Evlerin bahçeye bakan cephelerinde, hayat adı verilen ve par-

[1] Kadınların sokakta giydikleri, mantoya benzer, arkası bol, yakasız, çoğu kez eteklere kadar uzayan üst giysisi. (y.h.n.)

maklıklarla çevrilmiş geniş sofalar mevcuttur. Mamafih, binalarda mimari bakımından ehemmiyet verilecek bir incelik yok. Yalnız sokaklar, gayrimuntazam ve toz toprak içindeydi. İtiraf etmek lazımdır ki, Rum mahallesi daha temizdi. Onların temizliğe fazla ehemmiyet verdiği hemen göze çarpardı. Çünkü Türk ve Rumlara ait bulunan semtler, yekdiğerinden ayrı bulunduğundan bunu takdir güç değildi.

Kula kasabasının bende bıraktığı çocukluk duygularını böylece özetledikten sonra, bahsi diğer mevzulara getirmeyi tabii buluyorum. İlk tahsilimi yaptığım bu ecdat yurduna ait hatıralarım daha şöylece tasnif edilebilir.

Mektepte Kur'ân, ilmihal gibi dini mevzular takip edilir, hüsnühat ve sülüs[2] alıştırmalarına fazlaca ehemmiyet verilir ve iyi yazılar, tatillerde dershanede sergilenmek suretiyle alakadarlar mükâfatlandırılırdı.

Kula mıntıkasının geçimi, halıcılığa, palamutçuluk ve bağcılıkla diğer ziraat işlerine bağlıydı. Civarda Emir Hamamı denilen bir kaplıcası da mevcuttu.

Tahsil çağına ulaştığım vakit, hırçın ve asabi bir ısrarla, daha iki sene evvel ilk mektebe kaydedilmiş ağabeyimin devam ettiği sınıfa girmek suretiyle yaptığım haksızlığı hiç unutamam. Mektep idaresi, pederin hatırı için buna göz yummuşlar ve beni yetiştirmişlerdi. Mamafih, ben de sınıf arkadaşlarıma ulaşmak için gayret sarf etmiştim. Hatta bir müddet sonra daha başka bir şeyler öğrenmek ihtiyacı içinde çırpınan körpe dimağımın ilhamıyla, dersler haricinde bazı kitaplar satın almak suretiyle okuma hevesimi tatmin etmeye bile başlamıştım. Özellikle, *Tahir ile Zöhre*, *Âşık Garip* ve *Leylâ ile Mecnûn* isimli hikâyeleri defalarca okumuş ve bunlardan, hâlâ hatırımda canlı bir surette korunan bazı parçalar ezberlemiştim. Mesela:

[2] Hüsnühat ve sülüs: güzel yazı yazma, yazı stili. (y.h.n.)

"Hey Tatarlar Tatarlar
Birbirine ok atarlar
Çarşıda et tükenmiş
Tahir'in etini satarlar."

gibi manzumeler ruhumu tahrik etmiş ve bende hedefi meçhul duygular uyandırmaya sebep olmuştu.

Bu okumalar, aynı zamanda düşünce vasfımı da kuvvetlendiriyor ve beni hayal iklimlerine sevk ediyordu. Böyle geçici hayaller sebebiyle, çok sevdiğim Kula'yı güzel bir şehir haline sokmak, berbat bulduğum eğri büğrü sokaklarına yön vermek ve çocukça bir hevesle yolları mermer döşemek suretiyle tanzim eylemek imkânlarını, masumane bir eda ile düşünüyordum.

Hele şahidi olduğum bir hadise beni günlerce üzmüş, çok etkilemiş ve bu gibi olayları önlemek emeli, ruhumda derin akisler yaratmıştı.

Kula'da mektebe giderken çarşıdan geçmekte zaruret vardı. Aynı zamanda kâğıt, kalem vesaire tedariki de yol üstündeki köşede bulunan bir bakkal dükkânından yapılırdı. O vakitler mektepte, büyük çift tabaka *Eser-i Cedit* markalı kâğıtlar kullanılırdı.

Bir gün, kâğıt ve defter almak için bakkala uğramıştım. O sırada, heybeli iki Türk köylüsü dükkâna girdiler. Rum bakkal, onları güler yüzle karşıladı. Ellerinden aldığı heybeleri, sözde tarttı, bilmem kaç okka, dedi ve bir deftere kaydetti. Kendilerine gaz ve bir miktar şeker verirken, "Bunlar pek az, daha fazla getirin," tavsiyesinde bulundu ve "borcunuz çoğalıyor," demekten de geri durmadı. Fakat köylüler, yapılan hareketlerle hiç meşgul bile olmamışlardı.

Halbuki, gaz ölçüsünün layıkıyla doldurulmadığını ve şeker tartısının tam yapılmadığını yakinen ben görmüş ve çocukluğuma rağmen, hileli hareket edildiğini anlamıştım.

Ve bu inanca dayanarak buğday tartısının da suistimal edildiğine kanaat getirmiştim. Bende uyanan bu emniyetsizlik dolayısıyla alışveriş yapmadan dükkândan çıkmış ve bu olayları da Efzun kıyafeti hakkındaki düşüncelerim arasına almıştım. Çünkü Türk emniyet ve saffetinin kötüye kullanıldığına inanmıştım. Bu kanaat, Rumlar hakkındaki itimat hislerimi tamamen sarsmıştı.

Peder, terfi suretiyle Akhisar'a nakledilince ailece yeni muhitimize gitmiş ve bu sevgili ecdat yurdundan mecburen ayrılmıştık. Artık, Kula hakkındaki düşünceler yavaş yavaş sönmüş, onun yerini başka başka gayeler almıştı.

Akhisar, Kula'ya göre daha olgun bir kasaba olmakla beraber, zevki okşayıcı cami ve medreselerden mahrum bir şehirdi.

Şu kadar var ki, burası muhtelif mıntıkalarda akar çeşmeleri, şehir etrafını çevreleyen meyve ve sebze bahçeleriyle bambaşka bir âlemdi. Çekirdeksiz üzüm bağları, incir bahçeleri, halka geniş bir refah temin ediyor; demiryolu güzergâhı olması ve İzmir'e yakın bulunması, mahsullerin satışını kolaylaştırdığından, sakinleri daha müreffeh bir halde yaşıyorlardı.

Rüştiye Mektebi

Bu durumun tersine, hükümet dairesi, alelade bir han içinde bulunuyordu. Rüştiye Mektebi (ortaokul) basit bir evden ibaretti. Kula'da ilk mektebi bitirmiş bulunduğumuzdan, burada ağabeyimle rüştiye mektebine devam etmiştik. Mektepte sarıklı bir muallim ve mubassırdan[3] başka idareci yoktu. Hatta bütün sınıflar bir dershaneye toplanmış, sırayla aynı hocadan ders görüyorlardı. Dikkate de-

[3] mubassır: Okullarda öğrencilerin durumu ile ilgilenen ve düzeni sağlamakla görevli kimse. (y.h.n.)

ğer bir nokta varsa, o da güzel bir binada ayrıca bir kız mektebinin bulunması ve kız çocuklarına jimnastik derslerinin bile tatbik ettirilmekte olmasıydı.

Şehir kenarındaki Rum mektebi muhteşemdi. Bununla beraber, mahalleler ayrı olduğu halde iki camia arasında fazla bir soğukluk göze batmıyordu. Kula'da olduğu gibi, buradaki Rumlar da fes giyiyorlar ve Türkçe konuşuyorlardı. Fakat muhakkaktır ki gerek Kula ve gerek Akhisar Rum Mektebi muallimleri, milli anane ile beslenmiş ve talebelerine telkinler yapmayı vazife edinmiş elemanlardı.

Akhisar Kaymakamı'nın oğlu Rauf ile aynı sınıfta bulunuyorduk. Dersleri beraberce hazırlıyor ve samimi arkadaşlık ediyorduk. Alakadarlar, Sultan Abdülhamid'in tahta çıkış tarihi olan 19 Ağustos merasimi için hazırlanan nutku, resmi kişiler ve halk huzurunda bana okutmuşlardı. Hatta o sıralarda, ilk mektepte icra edilmekte olan imtihanlarda, kelli felli hocalar arasında beni mümeyyiz[4] olarak bulundurmuşlardı. Doğrusu bu olaylar, iç duygumu beslemiş ve bende enerji tabiatı yaratmıştı. Hatta Kula'da ders kitapları haricinde okuduğum eserlerin üzerimde yarattığı ilgiler ve özellikle Kula'daki Rum talebenin Efzun kıyafeti, daha kuvvetli bir surette ruhumu istilaya başlamış ve bu hususta merak ve düşüncemi artırmıştı. Bu suretle ruhumda hayat ve memleket hakkında bilgi edinmek arzu ve hevesi kuvvetlenmişti. Bu itibarla, bir gün arkadaşım Rauf'tan İstanbul'da, Tıbbiye'de okuyan ağabeyinin ne âlemde olduğunu sormuştum. Aldığım cevap pek hazindi, mektepte çıkan bir isyan sebebiyle bazı arkadaşlarıyla sürgüne gönderildiğini söylemişti.

Mektepte isyan ve sürgüne gitmek, tabii bence tamamen meçhul kavramlardı. Fakat bu cevap, olaya etken

[4] Mümeyyiz: İmtihanlarda bulunup öğrencinin bilgisini yoklayan kimse. (y.h.n.)

olan sebep hakkında beni düşünceye sevk ediyor, "niçin" suali, gayriihtiyarî zihnimi kurcalıyordu.

O günlerde, İstanbul'da tahsilde bulunan Yüzbaşı Nefi Beyzade Şefik, üstünde Baytar Rüştiyesi'nin[5] üç sıra düğmeli, kaytanlarla süslenmiş resmi elbisesi ve ayağındaki körüklü çizmelerle sılaya gelmişti. Hususi bir görüşme sırasında, bizlere İstanbul hayatını anlatmış ve üzüntüsünü beyan eylemişti. Tıbbiye olayını misal göstererek İstanbul'da serbest konuşmanın imkânsızlığını, kendi anlayışı ölçüsünde izah eylemişti. Muhtelif vesilelerle bütün bu dinlediklerim bende soru işaretlerini artırıyor ve fakat beni olumlu bir neticeye ulaştıramıyordu.

Mektep tatili münasebetiyle, kendi kendime okuma yazma ile meşgul olmak için, babam, arkadaşı bulunan aşar[6] müdürünün yazıhanesine devamımı uygun bulmuştu. Bir gün, aşar başkâtibi, müdür beye İzmir seyahatinden bahsederken, şehrin güzel olduğunu, yolların muntazam bulunduğunu anlattıktan sonra, rıhtıma yanaşan ecnebi vapurların temizliğini, Türk vapurlarının –eski İdare-i Mahsusa[7]– berbat bir halde bulunduklarını izah eylemişti.

Baytar Rüştiyesi

Türklüğe yöneltilmiş bu tenkit, üzerimde o kadar olumsuz bir tesir yaratmıştı ki, bir daha o daireye uğramadım. Üzüntümü başkalarına nakil imkânı da yoktu. En kestirme yolun, memleket halleri hakkında geniş malumat elde

[5] Baytar Rüştiyesi (Veterinerlik Ortaokulu): 1886'da kurulan Rüştiye'yi bitiren öğrenciler Çengelköy'deki Kuleli İdadisi'ne, oradan da Baytar Mektebi'ne gitmeye hak kazanıyorlardı. (y.h.n.)

[6] Aşar (öşür): Osmanlı Devleti'nde, köylünün ürününün onda birinin alındığı başlıca vergi. (y.h.n.)

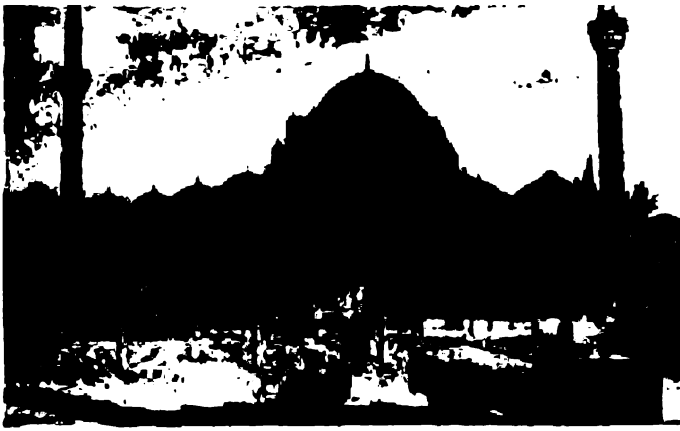
[7] İdare-i Mahsusa: İlk adı "İdare-i Aziziye" olan devlet vapur işletme idaresi. (y.h.n.)

etmek olduğuna kanaat getirmiştim. Bu sebeple, zabit çocuklarına mahsus bulunan İstanbul'daki Baytar Rüştiyesi'ne gönderilmemizi, pederden rica ettim. Bu isteği, hâlâ tayin edemediğim bir ruh halinin tesiri altında yapmıştım. Halbuki muhterem pederim de bu yeri esasen kararlaştırmış ve icap eden teşebbüslere de girişmiş bulunduğundan, resmi muamelenin tamamlanmasını takiben, iki kardeş, pederin refakati ile İzmir'e hareket ettik. Oradan akrabadan birinin nezareti altında İstanbul'a ulaştık ve Beyazıt'taki evinde misafir edildik.

İstanbul'un genel görünüşü, üzerimde fevkalade bir tesir yaratmıştı. Mamafih, Beyazıt Meydanı'mn o günkü manzarası pek de hoşa gider bir şey değildi. Meydan'daki Belediye Kütüphanesi'nin köşesindeki bahçenin yerinde büyükçe bir bina ve altında bir gazino vardı. İleri doğru giderken, ufak tefek binalar, Belediye Kütüphanesi'ni çevreleyen baraka halinde kitapçı ve kâğıtçı dükkânları göze çarpıyordu. Köşeyi dönünce, bir sürü murabahacı [tefeci] sarraf yazıhaneleri mevcuttu. Bunlar, karşılarındaki Maliye Vekâleti[8] ile -bugünkü Tıbbiye Mektebi, eski Fuat Paşa Konağı- iş yapar, rivayete göre, maaş cüzdanlarını ilgililerden yok bahasına satın alır, halkı soyarlardı. Beyazıt Camii'nin dış meydanlığı ise demir borularla çevrilmişti. Boruların iç tarafındaki sürücü hayvanları, Edirnekapı, Topkapı ve diğer uzak mesafelere gidecek müşterileri beklerdi. Bununla beraber, bu çürük çarık bina ve hayvan toplulukları ile bir viraneye çevrilmiş görünen bu meydan, Beyazıt Camii'nin şahane manzarası ve Harbiye Nezareti[9] bütününün azameti sayesinde ehemmiyetini kaybetmiyordu.

[8] Maliye Vekâleti (Maliye Bakanlığı): Şimdiki İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi binası. (y.h.n.)

[9] Harbiye Nezareti (Savunma Bakanlığı): Şimdiki İstanbul Üniversitesi Merkez Kampusu binası. (y.h.n.)

Beyazıt Camii

Özellikle, Ramazan günleri, caminin iç avlusunda kurulan sergi, akşamüstleri, bütün İstanbul vezirlerini ve devlet büyüklerini buraya çekiyordu.

Beyazıt Camii'nin arka tarafı da garip bir âlemdi. Sahaflar Çarşısı denilen kitapçı barakaları, o cepheyi tamamen kaplamıştı. Hatta köhne barakalar, Milli Beyazıt Kütüphanesi'ne doğru yayılmıştı. Daha garibi, Çemberlitaş Camii önü, bayat ekmek satıcılarının küfeleri ile çevrilmiş, köşedeki tarihi sebilin etrafı müşteri bekleyen seyyar berber sandalyeleri ile kuşatılmıştı.

Biz, iki kardeş 1314[1898] senesi, Ramazan'ın son günlerinde İstanbul'a gelmiş ve biraz evvel arz ettiğim halleri de görme imkânını bulmuştuk. Ben, çocukluğuma rağmen, her gördüğüm yeniliği incelemekten zevk aldığım için, Sirkeci rıhtımı inşaatını, hemen hemen her gün deniz kenarına inmek suretiyle seyreder ve faaliyeti alaka ile takip eylerdim. Tabii bu merakımı uzun müddet devam ettiremedim. Çünkü bayram ertesi iki kardeş Eyüpsultan'daki Baytar Rüştiyesi'ne, Halil (Trabzon), Ahmet (Trabzon) sicili altında kaydedilmiştik. Askeri mekteplerde ya doğum

yeri veya ikamet mahalli esas alınıyordu. Bizim doğum yerimiz Trabzon'du.

Yeni kaydedilen birinci sınıf talebeleri arasında yapılan geleneksel derece müsabakasında tesadüfen ben birinci olmuştum. Artık başçavuş unvanını taşıyor ve resmi elbisemin sol koluna dört adet işaret koymak hakkına sahip bulunuyordum. Fakat bu başarı gururumu okşamakla beraber, bende büyük bir sevinç uyandırmamıştı. Kafamda, daha ziyade Rum talebelerin Efzun kıyafetleri, Bosna'nın düşman eline geçmesi, Tıbbiyeli sürgünler gibi meseleler kaynaşıyordu. Henüz bu mevzuları aydınlatacak fırsat ortaya çıkmamıştı.

Artık, haftabaşı izinleri, İstanbul hakkındaki görgü ve bilgimi artırıyordu. Muhtelif muhit ve mıntıkalardan gelmiş arkadaşların anlattıkları da fikren gelişmeme yardım ediyordu. Ben, az konuşmayı, çok dinlemeyi tercih ediyor ve görüşmeler hakkında, kendi kendime tahliller yapıyordum.

Derslerime çalışırken, fırsat elverdikçe gazete ve faydalı saydığım eserleri okumak gayretini kaçırmıyordum. Fakat bunlarda beni tatmin edici malumat pek azdı. Bu suretle, zihnimi işgal eden mevzuların çözümü neticesiz kalıyordu. Bilakis, hissiyatımı tahrik eden yeni yeni sebepler ortaya çıkıyordu. Özellikle, talebenin ders hazırlıklarını denetim için gündüzcü rüştiyelerden gelen, hürmetlerimizi kazanmış Hikmet Bey[10] ve diğer zabitler bizi aydınlatır ve derslere ihtimamımızı artırırken, Eyüpsultan'da oturmaya mahkûm edilmiş sarıklı Mazhar Efendi gibiler moralimizi bozmaya gayret gösteriyorlardı. Bu Ulum-i Diniye [Din Bilgisi] hocamız, her derste, "... yarın gideceksiniz Harbiye (Harbiye'ye demek istiyor) takacaksınız bir kılıç, konuşa-

[10] Hikmet Bertan Bey. Temyiz Mahkemesi Reislerinden Suat Bertan'ın pederleri.

caksınız fan fin fan fin (maksadı Fransızca), olacaksınız kâfir," derdi. Arnavut şivesiyle daima tekrarlanan bu azar, beni üzüyordu. Ben ise, en ziyade Fransızca öğrenilmesine taraftardım ve lisan bilgisinin faydalı olacağına inanıyordum. Bir de, çok temiz bir şahsiyet olan müdürümüz Şevket Bey'in, izin günleri, bir baba edasıyla nasihat verirken, bazı müstehcen tasvirlerle deniz hamamına gitmememizi tavsiye etmesini de yersiz buluyordum. Bu hallere karşı ruhumda isyan duyguları uyanıyordu. Kendim denize girmiyordum. Lakin bu tarzdaki görüş ve düşünüşleri mantıksız kabul ediyordum.

Bu hiçbir dayanağı olmayan telkinler beni üzdüğü için, sosyal sahada malumatımı artırmak maksadıyla daha faydalı kitaplar elde etmeyi kurmuş, Babıâli ve Beyazıt'ta bulunan Sahaflar Çarşısı'ndaki dükkânlardan bilgimi artıracak eserler tedariki çaresine teşebbüs eylemiştim. Bu münasebetle başvurduğum Babıâli'de Gayret Kitapçısı ile Sahaflar Çarşısı'ndaki Hüseyin Efendi ve kardeşi bana çok yardımcı olmuşlar ve bedeli karşılığında bazı eserler vermişlerdi. Bu faaliyet sıralarında, Yenicami'de bir gazeteci de, Bulgaristan'da, Filibe'de Rıza Paşa tarafından çıkarılan *Gayret* gazetesini, bir mecmua satın alırken bana teklif etmişti, hemen aldım. Gazete içeriği, padişah ve hükümete acı tenkitlerle doluydu. Bunları okumak, benliğimde yeni bir çığır açmıştı.

Mektepte okuduğumuz *Kısas-ı Enbiya* [peygamberlerin tarihi], İslamiyetin mazisi hakkında beni az çok aydınlatmıştı. Son günlerde elde ettiğim Ahmet Mithat Efendi'nin *Umumî Tarih*'i de görüş ve bilgimi artırmıştı. Artık, memleket duygusu ve ihtiyaçları hususunda yeni yeni malumata kavuşuyordum. İstanbullu mektep arkadaşlarımdan; Namık Kemal, Ziya ve Mithat Paşaları şöyle böyle öğrenmiş ve biraz Arap İzzet, Fehim Paşalar gibi pek sevilmeyen şahsiyetler hakkında basit fikirler edinmiştim.

Hatta İstanbulluların askerlikten muaf tutulduklarını, Anadolu gençlerinden bazılarının, sadece askeri vazifeden kurtulmak maksadıyla medreselere kaydedilmekte bulunduklarını ve senede bir defa cerre çıkmak[11] suretiyle geçimlerini temine çalıştıklarını, merak ve araştırma güdüsüyle anlamıştım.

Kısaca, mektepte yeni bir âleme dalmış ve pek çok ahbap edinmiştim. Yatılı olan Baytar Rüştiyesi'nde beni en ziyade meşgul eden işlerden biri, bahçe pencerelerinden seyrettiğim karşı sahilde saklı tutulan tahtelbahir –denizaltı- idi. O tarihte, bugünkü mezbahanın bulunduğu yerde, deniz kenarındaki büyük dam altında bir gemi bulunuyordu. Geminin terk edilmiş bir halde orada durması, Kula'da gördüğüm Efzun kıyafetli Rum talebeler kadar, üzerimde olumsuz etki bırakıyordu.

Tabii, Türk donanma ve bahriyesi hakkında hiçbir bilgim yoktu. Fakat bu harp gemisinin uzun müddet hareketsiz kalması beni üzüyordu. Zira gizli gizli okuduğum tarihi eserlerden, Barbaroslar, Kılıç Aliler gibi kahraman denizcilerimizin mâruf ve meşhur menkıbeleri [yaşamöyküsü] hakkında az çok bir fikir edinmiş bulunuyor, son devrin durgunluğuna hayret ediyordum.

Sahipsiz tahtelbahir, bende yeni bir merak ve araştırma mevzuu olmuştu. Artık her hafta izin günü mektepten ayrılır ayrılmaz Hasköy'e geçmek ve tersane kapısından içeri girerek tezgâha konmuş bulunan Hüdavendigâr ve Bingazi teknelerinin ne hale geldiklerini incelemek adeta zaruret halini almıştı. Her gidişimde tezgâhlarda ufak bir faaliyet görmeden, tersane önünde yatan, terk edilmiş donanmaya musallat olan midyelere karşı gösterilen ilgisizlikten dola-

[11] Cerre çıkmak: Medreselerde okuyan softaların, para ve erzak toplamak için, mübarek sayılan üç aylarda köylere dağılıp imamlık ya da müezzinlik yapması. (y.h.n.)

yı, amiral ve zabitler hakkında ruhumda kaynayan nefret duygularıyla Azapkapısı'ndan dışarı çıkardım. Bu hüzün ve kederin tesiri altında hemen Yenicami'ye kadar, asabi bir yürüyüşle gider, her zamanki gibi, *Gayret* gazetesini aldıktan sonra *patpat-ı derya* adı verilen külüstür Haliç vapuru ile mektebe dönerdim.

O tarihlerde, memleketin müdafaa vaziyetinin pek zayıf ve acınacak bir halde olduğu muhakkaktı. Karakuvvetlerinden Redif Teşkilatı[12], kısmen alaylı zabitler idaresinde bulunuyordu. Rumeli Nizamiye Alayları ise oldukça kuvvetli olmakla beraber Bulgar, Sırp ve Yunan çetecileriyle daima mücadele halinde dövüşüyorlardı. Zannederim bu zabitler tamamen mektepliydi.

Fakat bahriyemiz, çok geri ve berbat bir duruma düşmüştü. Sultan Abdülaziz devrinde donanmamız İngiltere'den sonra Avrupa'nın en kuvvetli bahriyesi kabul edilirken, Sultan Abdülhamid saltanatında bu kanaat ortadan kalkmış, birçok masraf isteyen ve borçlar karşılığıyla ortaya çıkan zırhlı ve kruvazörler, Sultan Hamid devrinde tersane önünde çürümeye terk edilmişlerdi. Fakat yeni Hamidiye ve Mecidiye kruvazörleri yaptırılmıştı. Talim ve terbiyeden mahrum bırakılan bahriye askerleri ise, zabitlerine "beybaba" hitabında bulunur ve bu gibi laubali hareketlerden katiyen çekinmezlerdi. Yegâne meşgaleleri kabadayılık taslamak ve İstanbul halkını, fırsat buldukça rahatsız etmekti. Dillerinde daima tekrar eden şu koşma, onlarca çok makbuldü:

"Denizde aslan, karada kaplan
Dostuna dost, düşmanına kan kusturan
Zalim bahriyeli, hey canım bahriyeli"

[12] Redif teşkilatı: Son dönem Osmanlı ordusunda, askerlik görevini bitirdikten sonra yedeğe ayrılan erlerden oluşan askeri teşkilat. (y.h.n.)

Doğrusu basit bilgimle, bu olayları arkadaşlarımdan öğreniyor ve üzülüyordum.

Memleket meselesinde, fazlaca hassas bulunduğumu yakinen bilen bazı arkadaşlar, beni bir izin günü Rami'de bir kahvehaneye götürmüş ve yapılan konuşmaları ilgisizce dinlememi tavsiye etmişlerdi. Konuşanlar, sarayı güvene layık bulmuyorlar, hükümet büyüklerinin, şahsi menfaat takip ettiklerini ileri sürüyorlardı. Belki bu konuşmalarda abartılmış noktalar vardı. Fakat bu iddialara hak verdirecek yalan yanlış bazı deliller de zikrediyorlardı.

Artık, padişahın ilgisizliği ve hükümet ricalinin faziletsizliği yüzünden memleketin felakete sürüklendiğine kanaat getirmiştim. Milletçe bunu önlemek çaresine başvurmayı zaruri görüyordum. Ben bu endişe ile yaşarken, imtihanlar başladı. Netice itibariyle Baytar Rüştiyesi'nin üçüncü sınıfını da birincilikle bitirdim; Kuleli İdadisi'ne geçtiğimiz, gazetelerde isimlerimizle ilan edilmişti. Safiyane bir aceleyle durumu pederime yazmış ve bir de gazete göndermiştim. Kendilerinden aldığım cevapta beni tebrik ediyor ve Manisa'ya döndüğüm zaman –memuriyet değişikliği nedeniyle Manisa'ya gitmişti– benimle bazı görüşmeler yapacağını bildiriyordu.

Bizim Baytar Mektebi, Baytar ve Eczacı sınıflarına da talebe yetiştirirdi. Bu itibarla bütün arkadaşlarla vedalaştıktan sonra, ders tatili münasebetiyle ağabeyimle Manisa'ya hareket ettik. Peder, hakkımızda şefkat ve sevgi gösterirken, küçük ismimin Bedevi olduğunu ilk defa bana söylemiş ve şu hadiseyi nakleylemiştir:

> Sen Trabzon'da dünyaya geldiğin vakit ben vazife ile Sürmene'de bulunuyordum. Gece bir rüya gördüm. Bir derviş, elindeki kâğıda yazılı Ahmet Bedevi ismini bana gösterdi ve 'Bu gece bir erkek evladınız dünyaya gelecek, ismini Ahmet Bedevi koyacaksınız. Şeyh Ahmet Bedevi hazretlerinin emri budur,' dedi ve kayboldu. Sabaha karşı, Şeyh

Ahmet Bedevi hazretlerini rüyamda gördüm. O da, 'Çocuk dünyaya geldi, kendisi benim manevi evladımdır,' dedi ve kayboldu. Sabahleyin Trabzon'dan bir telgraf aldım. Hemen Trabzon'a giderek kulağına Ahmet Bedevi ismini fısıldadım. Fakat hürmetsizlik eden olur korkusuyla herkese yalnız Ahmet ismini söyledim.

Ve bu ayrıntılardan sonra Şeyh Ahmet Bedevi'nin Mısır'da, Tanta'da yattığını ve meşhur bir tarikat kurucusu olduğunu izah eylemişti.

Pederin ifade tarzından, şahsım hakkında büyük ümitler beslediğini anlamak mümkündür. Sonradan, ben Mısır'a kaçtığım vakit, Şeyh hazretlerinin türbesini ziyaret etmiştim. Orada yaptığım araştırmalardan anlaşıldığına göre, kendileri Mısırlılarca çok muhterem ve güvenilir bir şahsiyettir. Her sene hakkında yapılan dini merasimde, kabri etrafında muhtelif çadırlar kurulur ve yüz binlere varan ziyaretçileri kendisinden şefaat niyaz eylerlermiş[13]. Bu bakımdan pederin hakkımda beslediği şefaat ve itimat duygusunu daima minnetle yâd ederim.

13 Şefaat niyaz etmek: Suçunun bağışlanması ya da dileğinin yerine getirilmesi için Tanrı'yla kul arasında aracılık eden kişiye yalvarmak. (y.h.n.)

Kuleli Yılları

Kuleli Askeri İdadisi

Kuleli İdadisi

Ramazan Bayramı'ndan sonra, ağabeyimle İstanbul'a dönmüş, Çengelköy'deki Kuleli İdadisi'ne girmiştik. Baytar Rüştiyesi'nden gelen arkadaşlar etrafımızı sarmış ve yapılan dedikoduları nakle başlamışlardı.

Kuleli İdadisi'ne muhtelif askeri rüştiyelerden, özellikle, Fatih, Soğukçeşme, Kocamustafapaşa, özel sınıf tabir edilen Kuleli İdadisi'ne bağlı ihzari [hazırlayıcı] sınıftan ve Trablusgarp'tan her sene talebe gelirdi. Umumi bir imtihanla bunlar arasında müsabaka yapılır, derece tayininden sonra derslere başlanırdı.

Arkadaşların anlattıklarına göre, her mektep, müsabakada birinciliği kazanacağını iddia ediyor ve henüz bizim gelmemiş olmamız, Baytar Mektebi mensuplarını etkiliyor ve bu güvenli ifadelere karşılık veremedikleri için üzülüyorlarmış.

Arkadaşların itimat ve sevgilerini takdir etmekle beraber, kendilerine tarafımdan verilecek bir cevap yoktu. Fakat ufak bir tesadüf, bizimkileri son derece sevindirmişti...

Trablusgarp'tan gelen talebeler, mektebe vardığımızın ikinci günü, beni bir dershaneye davet etmişler, hususi bir müsabaka imtihanı tertiplemek istediklerini söylemişlerdi. Adil (Asitane), Adil (Derne), Ömer (Tunus) ve daha birkaç genç, bu hususta ısrara başlamışlardı.

Ortaya çıkan münakaşadan bizim arkadaşlar da haberdar olmuş, hemen imdadıma koşmuşlardı. Bizimkilerin

gösterdikleri bu samimi alaka karşısında Trablusgarplıların teklifini reddedemedim ve ne müsabakası istediklerini muhataplarımdan sordum. Evvela matematikten olduğunu söylediler. Ve bu derste en kuvvetli saydıkları Ömer (Tunus), hemen bana bazı sualler yöneltti.

Ben, hayretler içinde kalmıştım. Sorduğu hesap meseleleri, mektep kitabımızda mevcuttu. Manisa'da bunları inceden inceye elemiş ve çözmüştüm. Bu itibarla, Ömer'e verdiğim cevapta bunların bulunduğu kitaptaki sayfa ve sıra numaralarını tabii bir eda ile anlattım ve çözüm yollarını birer birer izah eyledim.

Bu cevabım, bizim arkadaşları şımartmış ve beni alkışlamaya başlamışlardı. Bu olaylar karşısında başka sual yöneltmeye lüzum görmeyen inatçılar, benden af talep ederek dershaneyi terk eylemişlerdi.

İki üç gün sonra da, umumi müsabaka yapılmış ve ben birinciliği kazanmıştım. Bu suretle 444 talebeden oluşan dört kısımlı Kuleli İdadisi birinci sınıfının başçavuşu olmuştum. Artık nöbetçi sınıf zabitimizin gözetimi altında cereyan eden akşam yoklamalarını yapmak, dershanede sessizliğin ihlaline, koğuşta gürültü yapılmasına meydan vermemek, bana düşen vazifeler bütünüydü. Hemen dershaneler belirlenmiş ve ayrılmış, Salih (Sofular) de –General Salih Omurtak– yanıma bölük emini olarak verilmişti.

Mektep müdürümüz Ziya Paşa, ikinci müdür Ali Paşa idi. Çerkes Hasan Paşa da ders nazırı[14] bulunuyordu. Sınıfımızda üç, dört idare zabiti vardı. Hocalarımız, ciddi ve kıymetli elemanlardı. Baytar Rüştiyesi'nde olduğu gibi saçma sapan laf döndüren yoktu. Özellikle Nuri Bey ve Cebir hocamız Hamdi Bey gibi öğretim sahasında çok meşhur şahsiyetler vardı.

[14] Ders nazırı: Eğitim ve öğretimin içeriğinden, niteliğinden ve yönteminden sorumlu kişi. (y.h.n.)

İlk günlerde, mektepte en ziyade dikkatimi çeken hal, bahçede dağınık bir şekilde ağaçlar altına veya köşelere dizilen kanepeler olmuştur. İstirahat zamanlarında Arnavutlar, Bulgaristanlılar, Trablusgarplılar, Karadenizliler, Çerkesler, Suriyeliler, Bağdatlılar, Şarklılar, Boşnak ve Anadolulular, sınıf farkı gözetmeksizin, birer camia halinde bu kanepelere taksim olunurlardı. Bir grup mensubu, başka bir gruba ait kanepeye oturmazdı. Tabii bu ayrım dershanelerde yoktu. Bilakis, muhtelif camia mensupları arasında dostluklar oluşuyor ve müşterek çalışma esasları kuruluyordu.

Bu camia topluluklarının hareketlerinde bazı hususiyetler de göze çarpıyordu. Özellikle Trablusgarplılardan izin günleri mektepte kalanlar "Hayya" dedikleri bir top oyunu oynarlardı. Bazen de tarikat mensupları gibi mistik ayinler yaparlar ve kan ter içinde kendilerinden geçerlerdi. Bu hususta en faal hareket gösteren, Trablusgarp Vali ve Kumandanı Recep Paşa'nın kölelerinden, Zenci Tarık'tı (Trablus).

Bulgaristanlı talebelerin halleri hiç de hoşa gider bir şey değildi. Bu zavallılar, memleketlerinde öğrendikleri ve belki mahiyetini takdir edemedikleri bir alışkanlıkla, Bulgar marşını daima yüksek sesle söylemeyi âdet edinmişlerdi. Halbuki bu marşın güftesi,

"Marş marş Çargraddan aş.....
..... Balkan damınam"

mahiyetinde, "Balkanları aşalım, Çargradı (İstanbul) alalım" anlamında Bulgar ihtirasını belirten düşmanca bir iddia idi. Üzülerek yazıyorum, bu gibi aleyhtar telkinler bile saffet ve ilgisizliğimiz yüzünden, askeri mekteplerimizde alenen tekrarlanabiliyordu.

Suriyeliler ara sıra gazel okur ve "Ya gazali keyf-i kalbi ya aduli" şarkısını tekrarlar dururlardı. Bunların şarkılarında Türk aleyhtarlığı mevzubahis değildi. Çerkesler ise, Timur (Kafkasya) ile kardeşinin oynadıkları milli danslarla herkesin zevkini okşayacak hareketler yapmaktan geri kalmazlardı. Diğer camialar da bunlara benzer hususiyetler belirtirlerdi.

Ferdi hallerde ise Recep (Kocamustafapaşa) –Recep Peker– mektep içinde düğmesiz kaput [asker paltosu] giymekte inadıyla meşhurdu. Boşnak Cafer ise kabadayılık tavrını bir türlü terk edemez, bu maksatla kollarını kabartarak yürümeyi çok severdi!

Ben, bu gibi hadiseleri inceliyor, talebe psikolojisi hakkında mümkün mertebe fazla malumat elde etmek istiyordum. Hatta yeni tanıştığım arkadaşlara dikkati çekmeyecek sorular soruyor ve bu vesileyle onları konuşturmaya yol açıyordum. Maksadım, memleket hakkındaki görgü ve bilgilerini öğrenmek ve beni meşgul eden memleket düşünceleri hususunda intibalarımı olgunlaştırmaktı.

Diğer sınıflarla da temasa başlamış, ikinci sınıftan Tahsin (Konya), Sabri (Girid) gibi çavuş unvanını taşıyan talebelerle de samimi dostluklar kurmuştum. Girit'te geçen uluslararası hadiseler hakkında kısa fikirler edinmiş ve orada yaşayan Türklerin göçe mecbur edildiklerini, '97 Harbi'ndeki[15] muzafferiyetimize rağmen, bütün kararların aleyhimize netice verdiğini teessürle öğrenmiştim. Zabit evladı bulunan sınıf arkadaşlarımdan Lütfü'nün (Girit) naklettikleri ise cidden çok hazindi. Netice itibariyle bu arkadaş, Yıldız Sarayı'nı ve hükümet erkânını kabahatli buluyor, bütün Hıristiyanların İslamlar aleyhine cephe aldıklarını iddia ediyordu. Tabii, bu ifadeler, kalbime yerleşmiş acıları besliyor, bir şeyler yapmak, bu olayları önleyici

15 '97 Harbi: 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı. (y.h.n.)

tedbir ve teşebbüslere girişmek ihtiyacını ruhumda kuvvetlendiriyordu. Bende beliren bu duyguları mektep arkadaşlarıma aşılayabilmek için gerekli bilgileri elde etmeyi, bu arada mümkün mertebe, yasaklanmış kitaplar sağlamayı ve bu suretle mektep arkadaşlarımda okuma zevkini artırmayı istiyordum. Bu bakımdan Babıâli ve Sahaflar Çarşısı ziyaretlerimi ihmal etmiyordum. Nitekim Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistire*, Abdülhak Hamit Bey'in *Tarık Bin Ziyad*, Ziya Paşa'nın *Terkib-i Bend* isimli eserlerini mektebe sokmayı başarmıştım. Sınıf birincisi bulunmam dolayısıyla, mektebe girişimde nöbetçi zabitlerinin bir dereceye kadar itimat ve hoşgörülerine sahiptim. Bu gibi eserleri güvendiğim arkadaşlara veriyor ve gizlice okumalarını temin ediyordum.

Bir ara, mektepte edebiyat müsabakası yapılmıştı. Ben de buna katıldım. Müsabakayı kazandığım için koluma sarı şerit takmak hakkını kazanmıştım. Bu başarı, edebiyat meraklılarının benimle daha sıkı temasta bulunmasını ayarlamıştı. Özellikle, üçüncü sınıftan Ethem'le (İzmir) –Milli Mücadele safhalarında mevzubahis olan Çerkes Reşid'in kardeşi Ethem– tanışmıştım. Hatta edebiyat meraklılarından Mazhar (Nişanca) ile de pek samimi bir arkadaşlık kurmuştuk.

Sahaflar Çarşısı'ndan satın aldığım Namık Kemal'in *Celâleddin-i Harzem Şah* isimli eseri, üzerimde büyük olaylar yaratmıştı. *Tarık Bin Ziyad*, Endülüs olaylarını anlattığı gibi, elde ettiğim bu son eser de Asya'da bazı Türk hükümetlerinin kuruluşunu ve sonraları bunların birer birer dünya haritasından silindiğini bana öğretmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da, yapılan bazı gözlemlere göre, bu gibi tehlikelere maruz bir yol takip ettiği kanaatini bende kuvvetlendirmişti.

Artık, memleketin böyle hazin bir faciaya uğramadan ıslahı çaresine başvurmayı kendimce inanç olarak kabul

etmiş ve o yolda teşebbüslere girişmeyi işlerin en özeli saymıştım. Bu düşünceyi takviye eden etkenler eksik değildi. Özellikle, sınıf arkadaşlarımızdan Halim (Tophane), sıhhi sebepler dolayısıyla askerlikle alakasını kesmiş ve Babıâli'ye devama başlamıştı. Kendisiyle ara sıra görüşürdüm. Bir gün, Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgısına hâkim olan bu müessese hakkında sorduğum bazı suallere verdiği cevap dikkat çekiciydi:

> Burada mühim bir şey cereyan etmez. Bütün büyük işler Yıldız'da görülür. Biliyorsunuz Rus Harbi'nden sonra Bulgaristan, Bosna Hersek ve daha bazı memleketler, oranın muvaffakatiyle bizden ayrıldılar.

İtiraf edeyim ki, ben bu teferruatı bilmiyordum. Anlaşılıyordu ki, memleketin rakipsiz sahibi Saray'dır ve temsilcilerinin bu hususta düşünce ortaya koyması bile mümkün değildir.

Sık sık şahidi olduğum bu mevzudaki sohbetler, ruhumda acı izler bırakıyor ve beni bazı teşebbüslere atılmak hususunda teşvike etken oluyordu. Bu bakımdan memlekette serbest bir rejim kurulması, Kanun-ı Esasi'nin yeniden canlandırılması emeliyle gizli bir cemiyet kurmak hevesi benliğime tamamen hâkim olmaya başlamıştı. Bu düşünceyi eyleme dökmek için, güvendiğim bazı arkadaşlarla sohbetlere başladım. Bu sıralarda genel imtihanlar da gelip çatmıştı. Kafamda yer etmiş düşünceleri daha esaslı ve kapsamlı bir şekle dönüştürmek için sınıfta kalmayı ve yeni gelecek elemanlarla da sıkı temaslar kurmayı münasip görüyordum. Çünkü aynı sınıf arkadaşlarıyla görüşme daha verimli oluyor, diğer sınıf arkadaşlarıyla sohbetler bir dereceye kadar yarı resmi bir *turnör*[16] taşıyordu. Bu itibarla, yeni arkadaşlarla bulunacağım sınıfta kazanaca-

16 Turnör (fr. tournure): Biçim, şekil. (y.h.n.)

ğım dost ve hemfikir çevreyi milli düşüncelerle takviyeyi ve aynı şekilde devam suretiyle, güttüğüm ideal etrafında daha geniş ölçüde taraftar edinmeyi makul sayıyordum. Emelim, gelecekteki subay adayları arasında mefkûre âşıklarını çoğaltmak ve netice olarak, ileride hükümet idaresinde değişiklik yapılmasını kolaylaştırmaktı. Yani, milli iradeyi kuvvetlendirmek istiyordum.

Çok bağlı bulunduğum ve memlekete bir hizmet kabul ettiğim bu gayeye ulaşmak için, girdiğim sözlü cebir imtihanında sorulan sualleri, bile bile, hocamın artan ihtarlarına rağmen, yanlış çözdüm. Mamafih, hocam Hamdi Bey, benim bu halimi hastalığıma yormuştu. Fransızca imtihanında okumayı hiç beceremedim, tercümede saçma sapan kelimeler karaladım. Hakkımda itimat besleyen hocam Cemil Bey'in suallerine olumsuz cevaplar verdim. İmtihanda, Askeri Mektepler Müfettişi Zülüflü İsmail Paşa'nın akrabası bulunan, "Pöti Kont" olarak adlandırdığımız mümeyyiz bey, benim bu tavrımı şüpheli bulmuş ve imtihanı tatil ettirerek heyetle beraber gittiği ders nazırı Hasan Paşa'ya cereyan eden hali anlatmıştı. Beni huzuruna davet eden ders nazırı paşanın sert bir tavırla sorduğu sorusuna karşılık, sılaya gitmemek için, bir dersten ikmale kalmak istediğimi ve tatil esnasında hususi surette Fransızca dersi alacağımı söyledim.

Bu kaçamak cevabım, ders nazırı üzerinde hiçbir tesir yaratmamıştı. Bu düşüncemi reddetti ve tekrar imtihan olmamı emreyledi. Benim bu hareketlerim, hocalar ve idareciler arasında dedikodu mevzuu olmuştu. Bu sebepten dolayı, diğer derslerde pek bu kadar bariz ve şikâyeti gerektirecek davranışlara cesaret edememekle beraber, imtihandaki cevaplarım hep sudan geçti. Buna rağmen, hocalarımın yakınlıkları ve lütufkâr himayeleri sayesinde, derecemi kaybetmekle beraber, ikinci sınıfa geçtim ve takip ettiğim sınıfta kalmak durumu başarısız oldu. Mamafih, ben

sınıf değişikliği fikrimden vazgeçmiş değildim. Müsait bir fırsatla bunu eyleme dökmek düşüncesini muhafaza ediyordum. O sene sılaya gitmedim. Beyazıt'ta bir ecnebi hocadan özel Fransızca ders aldım ve kitapçılarla daha sıkı temas kurdum.

Askeri İhtilal Cemiyeti

Ramazan Bayramı'ndan sonra, Harbiye'ye geçenler hariç, talebeler sıladan dönmeye başlamış, birinci sınıfı da Rüştiye'yi bitirenler doldurmuştu. Baytar Mektebi'nden ahbaplık yaptıklarım ve tanıdıklarımla yeniden dostluklar kuruyor ve onlara ağabeylik hizmeti görüyordum. Münasebetler arttıkça, ufak tefek kitap ve risale dağıtımına koyulmuştum. Aramızda, hafif tertip sohbetler de oluyordu. Artık, mektepteki talebe çevresinden edindiğim ilhamla gizli bir cemiyet kurmaya karar verdim. 1319 [1903] senesi başlarında planlanan bir teşebbüsle bu emelim eyleme geçti. İdare merkezini İsmet (Darende)[17], Veli (Bosna), Mazhar (Nişanca) ve ben (Ahmet Bedevî) oluşturduk. Bu oluşuma, *Askeri İhtilal Cemiyeti* adı verilmiş ve zamanla birçokları bu cemiyete alınmışlardır. Merkez heyetinin ant içmesindeki esas, bütün hayat boyunca memleket için çalışmayı taahhüttü. Diğer mensuplardan da buna yakın vaatler alınıyordu.

Takip edilecek hareket hattı için bir tüzük ile bir yemin sureti karalanmıştı. Eski Türk isimlerinden, takma isim kullanılması uygun görülmüş ve ben Turgut Alp ismini almıştım.

Komitemiz işin başlangıcında, istibdat devri için sakıncalı kabul edilen ve hürriyete dair düşünceler aşılayan eserleri ele geçiriyor, talebe arasında okunmasını temin

[17] İstiklal Mahkemesi kararıyla Ankara'da asılmıştır.

ediyor ve aynı zamanda itimada değer görülen mektep arkadaşlarını komiteye almaya çalışıyordu. Propaganda esası, uygun ve cazipti: Milli duyguyu kuvvetlendirme ve vatan hissini artırma. Ruhlarda iradedışı oluşan yanlış alışkanlıkları körlettikten sonra gayeye doğru gidiliyordu.

Sultan Hamid idaresi aleyhinde tenkitlerde bulunmak; memleketin içine düştüğü tehlikeleri açıklamak ve anlatmak; bu elim vaziyete bir an evvel nihayet vermek için ordu zabitleri arasında birlikler, fikir oluşumları yaratmaya çalışmak... Netice olarak, 1876'da uygulamaya konulan Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilanına müsait bir zemin hazırlamak.

Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere gaye, muntazam teşekküllü bir cemiyet var etmek ve istikbal hakkında hazırlıkta bulunmaktı. Çünkü Meşrutiyet'in yakında ilanını katiyen muhtemel görmüyorduk. İlk zamanlarda, memlekette ve memleket dışında bu yolda çalışanların varlığından hemen habersiz bulunduğumuzdan, bütün gayretimiz, gelecek için bir hazırlık temin etmeye yönelikti.

Düşünceler benim idi. Ben de ilk ilhamı yukarıda bahsettiğim olağandışı durumlardan almıştım. Sonradan okuduğum *İngiltere İnkılâp Tarihi* de teşebbüslerime sevk etmişti.

Teşkilat hususunda da, vaktiyle bir eserde gördüğüm ve İtalya'da mühim bir rol oynayan *Karbonari Cemiyeti*[18] usulü takip ediliyordu.

Bu usul, bağımsız gibi görünen birçok küçük grup oluşumlarının bir nokta etrafında toplanmasından ve bir elden idare edilmesinden ibarettir. Zabitan ve muallimlerin itimat ve yakınlıklarını ve arkadaşlarımın sevgisini kazanmış bulunmaklığım, teşebbüslerimizde kolaylık ve başarıyı sağlıyordu. Az zaman içinde hemfikir birçok arkadaş ka-

[18] Karbonari Cemiyeti(Carbonaria): 19. yy başlarında İtalya'da liberal ve yurtsever düşünceleri savunan örgüt. (y.h.n.)

zandık. Maksadın ulviyeti, genç mevcudiyetleri etkilemişti. Lakin çok geçmeden, mesele nazik bir şekil aldı. Mevcut itimat ve yakınlıklara rağmen, mektep idare heyeti, hakkımda bazı tedbirler alınmasına lüzum gördü ve hareketlerimi takip için hafiyeler tayin etti. Bu hareketinde idare heyeti haksız değildi. Çünkü mektepte birtakım yasak kitaplar elden ele dolaşıyordu. Özellikle, İzzet'in (İzmit) okumakta olduğu Namık Kemal'in *Celâleddin-i Harzem Şah* isimli eseri, Yüzbaşı Hilmi Bey tarafından yakalanmış ve bu hal, mesuliyet düşüncesiyle zabitleri tahrik etmiş, kitabın bana ait olduğu anlaşılınca, hakkımda kısıntılarda bulunulması ihtiyacını zaruri kılmıştı.

Bu sebeple, ara sıra dershaneler basılıyor, sakıncalı evrak aranıyordu. Birçok defalar yasak eserler elde edilmiş ise de, Yüzbaşı Trabzonlu Osman ve süvari zabiti Küçük Hilmi Beyler gibi hamiyetli dahiliye zabitleri, durumu örtbas etmişler ve işi hiçbir vakit resmiyet yoluna intikal ettirmemişlerdir.

Nitekim Namık Kemal'in *Celâleddin-i Harzem Şah* isimli eseri yakalandığı vakit, kitabın bana ait olduğunu İzzet, itiraf mecburiyetinde kalmıştı. Bu münasebetle, beni nöbetçi zabitleri odasına davet eden Hilmi Bey, "Kitabı size iade etmeyeceğim. Fakat bir daha mektebe böyle sakıncalı şeyler getirme" ihtarında bulunmakla yetinmişti. Halbuki bu kitap Kahire'de basılmış ve gizlice memlekete sokulmuş yasak eserlerdendi.

Yine önceden olduğu gibi Yüzbaşı Osman Bey, bir gün beni divana çekmiş, "Evrak araştırmaları sırasında ağabeyin Halil'in dolabında birçok memnu [yasak] kitaplar gördüm. Onları hemen al, bir an evvel dışarı götür ve bir daha buraya getirme," sözleriyle azarlamış, "Kendine acımıyorsan, kardeşini yakma bari" demişti. Gerçekten, yasak ve sakıncalı kitapların muhafızlığını ağabeyim yapıyor ve bu suretle fiilen mefkûremize yardımı esirgemiyordu.

Kuleli birinci sınıfında iken, bu babacan Trabzonlu Yüzbaşı Osman Bey de sınıf zabitimizdi. Bu münasebetle beni tanımış ve yakınlığına layık görmüştü. Zannımca, hemşerilik hissi, kendisine beni himaye vazifesini de yüklüyordu. Fırsat buldukça, bana bu işlerle uğraşmamamı tavsiye ederdi. Hatta bir defasında, nasihatlerinin etkili olmadığını görünce beni, dahiliye [iç hizmetler] müdürü Ali Paşa'ya, himayekâr bir lisanla şikâyet bile etmişti. Halbuki koruyucu kanatlarını üzerime sermiş bulunan muhterem Ali Paşa, bu hususta, hakkımda yapılan şikâyetlere karşı, oğlu, çok samimi dostum ve sınıf arkadaşım Şerafeddin (Aksaray) Bey vasıtasıyla gerekli öğütlerde bulunmakla ve soğukkanlılık tavsiye etmekle yetiniyordu.

Dışarıdaki faaliyetler

Mektep içinde propaganda yapmak ve hürriyet yanlısı eserleri okumak pek aleni cereyan ettiğinden, buna mâni olabilmek için bazı zabitler tarafından benimle görüşmemeleri talebeye tavsiye olunmaya başlamıştı. Artık, ben sakıncalı kişilerden sayılıyordum. Günlerce yalnız gezdim ve kardeşlerimle[19] bile görüşemez oldum. Onların, suizan altında kalmamaları için yanıma gelmelerini istemiyordum. Bununla beraber, mevcut bütün engellere rağmen doğru yolu göstermek ve fikir aşılamak vazifesinde tereddüt göstermiyorduk. Bu yeni vaziyet, daha ziyade tedbirli olmamızı gerektiriyor ve belki dikkat çekmeden daha muntazam çalışmaya vesile oluyordu.

***

Ciddi ve değerli arkadaşlara sahiptik. Halil (Ünye), Derviş (Amasya), İsmail Hakkı (Çerkeş), Remzi (Safranbolu), Refik (Samsun), Hidayet (Koçhisar), İbrahim (Be-

[19] Halil (Trabzon) ve küçük kardeşim Mustafa (Kula).

şiktaş), Ziya (Bitlis) gibileri, mukaddes gaye için her türlü tehlikeye göğüs geriyor ve her nevi yardımı sarf ediyorlardı. Bunun için vatani hareketlerimize sekte gelmiyordu. Müsait muhit bulan fikirlerimiz süratle yayılıyor ve komite mensupları günden güne artıyordu.

Fakat bu vaziyet uzun müddet devam edemezdi. Bu sebeple, geçici olarak mektepten uzaklaşmayı ve öteden beri düşündüğüm sınıf değişikliği meselesini uygulamaya koymayı uygun bulmuştum. Belki bu suretle, dışarıda teşkilatı genişletme imkânı da doğabilirdi. Bu itibarla, tebdilihava maksadıyla Manisa'ya gitmeye karar verdim. Arkadaşlarla konuştuktan ve rızalarını aldıktan sonra haberleşme için bir şifre hazırladık. (Mısır tulâ aks halde'dir) cümlesi eski Osmanlıca yazılarının noktasız harfleridir. Bu cümle (m s, r t, v la, a k, s h, a l, d h) şeklinde ikişer harfe ayrılır ve yazılacak kelimeler de mesela; (m) yerine (s) ve (s) yerine (m), (r) yerine (t) ve (t) yerine (r) ve diğerleri de bu şekilde değiştirilmek suretiyle bir kelimenin harfleri yan yana yazılırdı. Mesela (Hasan) kelimesi (H s n) den ibaret iken şifre haline konulunca (s h n) şekline girerdi. Cümlenin sonunda bir de (dır) vardı.

Yukarıdaki cümlenin sonundaki (dır) edatı, tamamen noktasız harflerden ibaret kelimelerin birinci ve son harfini oluştururdu. Mesela, (Ahmet) tamamen noktasız bir kelime olduğundan şifrelendiği takdirde (d a h m d r) durumunu almış olurdu. Deşifre ederken de aynı usule riayet olunurdu.

Birkaç gün hastanede yatmak suretiyle, tebdilihava işini eyleme geçirdim ve ebeveynim yanına gittim.

O sıralarda peder ve diğer zabitler, taburlarıyla alelacele Kilikya'ya gitmiş bulunuyorlardı. Manisa'da aylak dolaşıyor, mefkûre yolunda kendime uygun eleman bulamıyor ve sıkılıyordum. Bir tesadüf, beni bu üzüntüden kısmen kurtardı. Bizim evin karşısında Hacı Abdullah Efen-

di isminde oldukça yaşlı bir müderris [profesör] oturuyordu. Kendisi, Kahire'de Cami-ül-Ezher'de okumuş çok kıymetli bir âlimdi. Bir gün bana, Mısır olağanüstü komiserimiz Ahmet Muhtar Paşa'nın başkâtibi bulunan Arif Bey -Necmeddin Arif ve Celaleddin Beylerin pederleri- tarafından Kahire'de yayımlanmış ve gizlice memlekete sokulmuş, '93 Rus Harbi'ne[20] ait *Başımıza Gelenler* isimli büyük bir kitap vermişti. Bu eser, birçok noktalardan beni aydınlatmış ve bu alanda Hacı Abdullah Efendi ile sohbet etmek imkânını yaratmıştı. Aynı zamanda bu muhterem zatın aracılığıyla Müftizade İbrahim Efendi, kırtasiyeci Mehmet Ali Bey ve belediye reisi eşraftan Cevdet Efendi'yle tanışmıştım.

Bir gün, ifade tarzımın tesiriyle olacak, Cevdet Efendi, Murat Bey'in *Umumi Tarihi*'ni[21] okuyup okumadığımı sormuştu. Hayır, cevabım üzerine, ertesi gün kitapları evde emrime amade bulmuştum. Bu hususta, kendilerine teşekkür ettiğim sırada benden bir ricaları olduğunu, kurucusu bulunduğu Şems-ül-İrfan ismindeki özel mektebin, zabit bulunan hocalarından Yüzbaşı Ahmet Bey'in vazife gereği, kıtasıyla Adana'ya gittiğini, onun yerine geçecek Manisa'da münasip birini bulamadığını ve o gelinceye kadar, çocukların istifadesi bakımından derslere benim devam etmemi istedi. Ben de memnuniyetle bu teklifi kabullendim ve hocalığa başladım. Mektep, ilk ve orta sınıfları ihtiva ediyordu. Manisa İdadisi'ne talebe yetiştiriyordu. Orada yetişmiş talebelerden, daha sonra yüksek tahsil yapmış gençler vardır.

Hocalık hoşuma gitmişti. Fakat çocuklar çok küçük olduğundan kendilerine mefkûre aşılamak mümkün değil-

20 '93 Rus Harbi: 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı. (y.h.n.)

21 *Tarih-i Umumi*: Mizancı Mehmet Murat'ın 1880-82 tarihleri arasında yayımlanan altı ciltlik eseri. (y.h.n.)

di. Diğer tanıdıklarım ise, benden hayli yaşlı bulunduklarından, memleket halleri hakkında görüşmeler sırasında, bazı tenkitler yürütmekle beraber, herhangi bir oluşum mevzuu etrafında görüş beyan etmek yersiz düşüyordu. Bu itibarla bazı kitaplar okumaktan başka, mefkûre bakımından hiçbir fayda temin edemiyordum.

Yalnız, Manisa'da tanıştığım Girit muhacirlerinden Hasan Bey isminde bir genç, benim düşüncelerime meyilli bir zihniyet taşıyordu. Fakat kendisi o mıntıkanın tamamen yabancısı ve mülteci sıfatıyla herkesin ilgisizliğine maruz bulunduğundan, kendisine içimdeki düşünceleri açmaya cesaret edememiştim.

Hasan Bey, münasip bir lisanla İngilizlerin tecavüzkâr zulmünü bana şöyle nakleylemişti. Benim, o tarihlerde, uluslararası hadiseler, aleyhimizde alınan kararlar hakkında açık ve belirli hiçbir bilgim yoktu. Bu zatın ifadesine göre, 1897 Tesalya Harbi'nden sonra, Girit'in Yunanlılara terki kararlaştırıldığı zaman, bu adadaki Türkler mübadeleye tabi tutulmuşlar. Bu zavallılar İzmir'e nakledilmiş ve daha sonra hükümetimiz tarafından yavaş yavaş memleketin muhtelif mıntıkalarına yerleştirilmişlerdir. Fakat Hasan Bey'in naklettiği hadiselerde ehemmiyetle üzerinde durulacak bir nokta vardı ki, onu kaydetmek zaruretindeyim.

İzmir'e gelen mübadiller arasında Mehmedaki isminde mert bir Türk delikanlısı, Girit Rumlarının oradaki İslamlar hakkında reva gördükleri tecavüze ve işkencelere karşı koymuş, dindaşlarını müdafaa niyetiyle, mütecaviz Rumlardan birkaçını olay esnasında temizlemiş. Bu hareketi, kendini müdafaa olarak kabul etmeyen, o devrin Avrupa mutlak hâkimi geçinen İngiltere hükümeti, Girit'te katledilen İslamların kaybını hiç hesaba katmadan, ancak alakadar olmak istediği Rumlar hesabına bu fedakâr Mehmedaki'yi, İzmir Limanı'na gelen İngiliz donanması aracılığı ve Osmanlı hükümetini zorlamak suretiyle tutuklattırmış ve harp gemilerinin birinde astırmıştır.

İşte, bu tarzdaki hikâye ve söylentiler, benim memleket hakkındaki endişelerimi beslemiş ve hürriyet vadisindeki azmimi kuvvetlendirmişti. Çünkü bu gibi tecavüzkâr hareketleri Osmanlı hükümeti ciddi bir alaka ile takip edemiyor, bu yüzden halkta da umursamamak ve benimsememek özelliği günden güne artıyordu...

Hakikaten, o tarihlerde herhangi bir haksızlığa karşı gelme, tecavüzkâr halleri reddedici milli duygu bizlerde sarsıntıya uğramış, vatani hareketlerde bile *neme lazım* tabiri benliğimize hâkim olmaya başlamıştı. Yeri gelmişken şunu da kaydedeyim ki, bundan böyle bu gibi ilgisizliği daimi kılar, ırkdaşlarımıza sağda solda yapılan ve yapılacak olan her nevi tecavüze arka çevirmeyi alışkanlık haline getirirsek, yarın Kıbrıslı Türklerin aynı akıbete maruz kalacaklarını şimdiden kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Bütün Yunanistan, Osmanlılar idaresinde iken, o mıntıkada mühim bir kalabalık oluşturan Türkler, Yunan istiklalinden sonra yavaş yavaş kayba uğramış veya göçe mecbur edilmişlerdir.

Hatta '93 Rus Harbi'ni takiben Tesalya'nın Yunanlılara terk edilmesiyle, oradaki Türkler de aynı akıbete uğramıştır. Nitekim yirmi iki camii bulunan Yenişehir'de, daha o tarihlerde yirmi iki aile bile bırakmamışlardır.

Kaldı ki vaktiyle isyan mevzuunu araştırmak maksadıyla bilhassa Girit'e gelen bir Rus generali, yaptığı araştırmalar neticesinde Rumlara şu yolda tavsiyelerde bulunmuştur:

> Türk halkıyla, nüfus bakımından aranızda büyük bir fark yok. Fakat sanat gibi, ticaret gibi mühim mevzular onlarda daha fazla gelişim halinde. Evvela bu tarafı ayarlamak lazımdır. Bunun için, erkek ve kız çocuklarınızı hemen Türklerin yanına çırak ve hizmetçi verin. Bu hususta ahlak kavramını hiç düşünmeyin! Elverir ki sanat ve ticaret üstünlüğünü temin edebilesiniz. Bu vesile ile kolaylıkla arazi sahibi olmak

imkânı da doğar. Bunlar temin edildikten sonra iddianızı ve hükümet aleyhtarlığını artırın, neticede muvaffak olursunuz. Bunları yapmadıkça mesele halledilemez.

Tabii Rumlar bu tavsiyelere ehemmiyet vermiş, tatbikata geçmişler ve bu yolda bir varlık yaratmaya koyulmuşlardır. Türk halkının ilgisizliği ve hükümetin ihmalkârlığı ile az zamanda büyük değişikliklere yol açılmış, neticede Girit elimizden çıkmıştır.

Sırbistan istiklalinde, Romanya Kraliyeti'nde de aynı akıbet ve felakete maruz kalınmıştır. Halbuki bizler, bütün asırlar boyunca Rum, Sırp ve diğer Hıristiyan azınlıkları sinemize basmış, en kuvvetli ve Avrupa'yı manevi tesirimiz altında bulundurduğumuz devirlerde bile hiçbir ırkın yok edilmesini ve kaybını düşünmemiştik. Binaenaleyh, milli benliklerine çok bağlı olan dünkü azınlık tebaalarımızın bu ruh hallerini göz önünde tutarak, bundan böyle hatalı yollardan uzaklaşmaklığımız ve ırkdaşlarımızın yaşam ve ölümüyle daha yakından ilgilenmekliğimiz icap eder kanaatindeyim. Bereket versin, son günlerde, Kıbrıs işinde olduğu gibi, bir dereceye kadar kendini müdafaa dolayısıyla doğruluktan uzaklaşmamaya gayret ediyor ve ırkdaşlarımızın halleri ve istikballeriyle nispeten alakadar görünüyoruz. Fakat bunu daimi kılmak ve daha kuvvetle takviye etmek de şarttır. Bu bahsi daha fazla uzatmak istemiyorum.

Manisa'ya yaptığım tebdilihava seyahati, biraz evvel izah ettiğim gibi, hiçbir faydalı iş göremeden nihayete ermiş ve mektebe dönmüştüm.

İmtihana girmek hakkını kaybettiğim için, o sene tabii olarak sınıfta kaldım. Yeni sınıf arkadaşlarımı ayartmakla meşgul oluyordum. Teşebbüslerimde müşkülata maruz kalmıyordum. Çünkü arkadaşların faaliyeti, mücadele sahasını oldukça genişletmiş ve mefkûre mücadelesi mektebi oldukça sarmıştı.

Bana büyük bir emniyet ve cesaret veren bu hal, daha maddi ve fiili teşebbüslere girişmekliğime sebep olmuştu. Saltanatta değişiklik yapılması fikri, ön planda dikkatimi çekiyordu. Bu düşünce, saraya kapılanmak ve Sultan Hamid'in kulları arasına girmekle belki daha uygun ortam kazanabilirdi. Lakin bu ağır yükü yüklenecek ve bu vazifeyi üstlenecek fedakârı bulmak kolay değildi. Mamafih bu da temin edildi. Arkadaşlarımızdan Şevki (Erzincan) bu vazifeyi üzerine aldı ve hemen işe başladık. İlk hamlede Soğukçeşme telgrafhanesinden Şevki imzasıyla Sultan Abdülhamid'e bir telgraf çekildi. Telgrafta padişahın hayatına ait maruzatı bulunduğundan bahisle, huzura kabulü istirham olunuyordu. Bu ilk teşebbüs muvaffakiyetle neticelendi.

Hakikaten, Şevki, Padişahın huzuruna kabul edildi ve yüce şerefine nail oldu! Uydurduğum ve Şevki'nin Yıldız'da naklettiği rüya hikâyesi, o kadar memnuniyet ve

Askeri bir gösteri niteliğinde Cuma Selamlığı.

Padişahın hoşnutluğu sebebi olmuştu ki bu zatın Padişahın özel yaverliği yüce mesleğine alınması hakkında, Padişah hazretlerinin buyruğu bile çıktı! Ve kendisi mektebe iade edildi. Buna çok sevindim. Artık gayenin gerçekleştirilmesine yaklaşılmış demekti. Yakında, Sultanın mevkiini sarsacak teşebbüslere girişilecek, istibdatına nihayet verilecek, millet ve memleketi kemiren mutlakiyet idaresinden kurtulmak çareleri kolaylıkla elde edilebilecekti.

Lakin yaverliğe erişen Şevki, üstlendiği milli vazifeyi tamamen unutur gibi oldu. Eski husumetkâr lisanında, şimdi Padişaha dua gezmeye başladı. Milli haysiyetini tahrik için yaptığım baskı ve kışkırtmalar fayda vermedi; Şevki, bir has kul kesilmişti. Şu kadar var ki, efendisinin aleyhinde tasarlanmış fikirleri –ya kendi menfaati icabından veya yapılması imkânsız kabul ettiğinden olsa gerek– Saray muhitinde açıklamamıştı. Yalnız benimle olan alakasını gevşetmişti.

Ben, bu başarısızlık karşısında irkilmedim. Düşüncemi bir ideal kabul ediyor ve bu fikrin eyleme geçmesi için başka çarelere başvurmaktan geri durmuyordum.

Saraya girmeyi, muvaffakiyet için en sağlam yol kabul ettiğimden, Rıza (Kırşehir) isminde diğer bir arkadaşla yeni bir teşebbüste bulunduk.

Fiili teşebbüse girişmezden evvel ilerisini düşünmek suretiyle bir tedbir olmak üzere, Yıldız Camii'ne gidip olanları incelemeyi uygun bulmuştum. Hakikaten, bir cuma günü Yıldız'a gitmiş, selamlıktan[22] evvel, meydandaki çeşit çeşit kıyafetlerle dizili süvariler arasından geçerek cami avlusuna ve on, on beş adım ilerledikten sonra, mahfile[23]

22 Selamlık: Padişahlar, selamlık merasimi için her hafta cuma namazını kılmaya bir büyük camiye giderlerdi. Böylece halkın, değişik camilerde sultanı görüp, dert ve şikâyetlerini anlatabilmeleri mümkün olurdu. (y.h.n.)

23 Mahfil: Camilerde, parmaklıkla ayrılmış yüksek yer. (y.h.n.)

çıkılan iki taraflı merdivenlerin birleştiği mermer sahnenin altındaki kapıdan içeri girmiştim.

Bu kapının ve merdivenin yan tarafında, birtakım sarıklı ve temiz kıyafetli kimseler ayakta duruyorlardı. Girdiğim, küçük bir antre idi. Camiye girmeden, olanları gözlemlemek fikrinde olduğumdan, tereddütle etrafa bakınırken, elbiselerimden mektep talebesi olduğumu anlayan bir zat, bana bir sandalye uzatarak "Çık ve camekândan seyret," demek lütfunda bulundu. Hemen bu teklifi teşekkürle kabul ettim ve Sultan Abdülhamid'in gelmesini beklemeye başladım. Kısa bir müddet sonra arabası dış kapıdan içeri girdi ve merdivenlere doğru ilerledi; sağdaki merdivenin yanında arabadan indi ve bu sırada orada bekleyen sarıklıların, tiz bir seda ve Arap şivesiyle, "Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var!" deyişleri işitiliyordu. Sultan Abdülhamid'in arabadan inişini ve merdivenden çıkışını tamamen görememiştim. Bulunduğum yer, çıktığı merdivenin altına tesadüf ediyordu. Mamafih, bence maksat ortaya çıkmış ve selamlık töreninden sonra mektebe dönmüştüm. Sultan Abdülhamid'i Allah'a nisbet ederek bağıranlar Mekke Şerifleri[24] idi. Ben, bu olayları, mektebe döndüğüm zaman, Rıza'ya (Kırşehir) aynen naklettim. Bu tecrübeden aldığımız ilhamla, bu defa cuma selamlığında bir dilekçe takdimi suretiyle iş başarmayı kurduk.

Nitekim arkadaşım Rıza, Ermeniler tarafından bomba atıldığı gün, Yıldız Camii'nde, "Padişahım çok yaşa!" sesleri arasında, Sultan Hamid'e dilekçesini takdim etmişti. Belirlenmiş bir an zarfında infilakı tespit edilen bomba, bu sebeple Sultan Hamid daha içeride iken patladı. Şeyhülis-

24 Mekke Şerifleri (Hicaz Emirleri): 1517'den itibaren Osmanlı Devleti himayesinde yaşayan ve bağımsız bir Arap devleti kurmayı amaçlayan, Hz. Muhammed'in soyundan gelen aileler. (y.h.n.)

lam Cemâleddin Efendi vasıtasıyla, Rıza'nın dilekçesiyle meşgul olan Padişahın, dışarıya bir müddet geç çıkması hayatını kurtardı ve Şeyhülislam bu vesile ile Padişahın lütfuna bile nail oldu.

Bu tesadüf, bazı arkadaşların maneviyatını sarsmıştı. Bu hal, onlarca hilafetin kutsiyeti hakkında ilahi bir tecelli gibi kabul edilmişti. Netice itibariyle Rıza, teşebbüsünde muvaffak olamamıştı. Bilakis mekteple olan alakası kesildi ve memleketine sürgün edildi.

Milli dokuma

Kuleli üçüncü sınıfına geçtiğimiz zaman, komite teşkilatı genişlemiş, talebelerde inkılâp fikri oldukça yayılmıştı. Talebeler arasında daha geniş ilgiler uyandırmak için mektepte sınıf farkı gözetmeden, özel olarak Fransızca öğretimine önem verilmesini istiyordum. Bu bakımdan, Fransızca hocası Cemil Bey'e bu düşüncemi anlattım. Kendisi çok uygun bulmuş, ders günleri akşam tatili sırasında, müdüriyet müsaade ettiği takdirde, bu hususta bir saat meşgul olabileceği vaadinde bulunmuştu. Bu teşebbüsten en ziyade memnun olan Musa (İşkodra) idi. Fakat bu yoldaki çalışmamız uzun sürmedi. Devamsızlıklar, işi başarısızlığa uğratmıştı. Lakin bu teşebbüs sırasında bir de bahçedeki sıraların camia ayrımıyla bölünmesini önlemek için birkaç kanepe sağlayarak, herkesin oturabilmesi gereklerini temin etmiştim. Açıkçası, Fransızca özel ders alanlara ait sayılan bu sıralar, kısa bir zamanda samimi bir topluluk merkezi oluvermişti. Faaliyetimiz, günden güne artıyordu. Bizler her sahada memleket menfaatlerini koruma zihniyetini taşıyor ve takip edilen gayelerimiz arasında iktisadi düşünceleri de unutmuyorduk. Bunlar tabii basit şeylerdi.

Herkese, yalnız milli dokumaların kullanılmasını ve elbiselerin Karamürsel veya Feshane kumaşlarından yap-

tırılmasını tavsiye ediyorduk. Bu hususta en ziyade muvaffak olan Hidayet'tir (Nişantaşı)[25]. Bu genç, ailesi yanında bile bu iktisadi gayenin tamamen uygulanmasını başarmıştır.

Tecrübeler olgunlaştıkça teşkilatın mektep çevresiyle sınırlı kalması yetersiz sayılıyor, Beyazıt ve Sahaflar Çarşısı'ndan alınan eserler, ruhlarımızı tatminden uzak bulunuyordu. Propagandaya daha ziyade bir açılım vermek lüzumu bariz bir surette hissedilmeye başlamıştı. Bu sebeple, Veli'nin (Bosna) memleketine gitmesi ve geniş ölçüde gizli kitap dağıtımı yapabilmek için, elimizde ne kadar basılmış, basılmamış ve yasak eserler mevcutsa, orada çoğaltturarak İstanbul'a göndermesi ve bu fırsattan istifade ederek Avrupa'da bulunan Jön Türklerle temas sağlaması kararlaştırıldı. Çünkü artık onlarla da manen alakadar bulunuyorduk.

O tarihte Bosna'ya gitmek, bir asker için kolay bir şey değildi. Zannedersem saltanat katından gelecek buyruğa bağlıydı. Resmen müsaade temini imkânsız olduğundan, Veli, mektep tatilinde İzmir'de bulunan akrabalarının yanına sılaya giderken, *Nemse* vapurundan çıkmayarak Dalmaçya sahillerine doğru yoluna devam edecek ve bu suretle maksada ulaşacaktı. Halbuki Veli, İzmir'de tutuklanmış ve birçok fedakârlıklarla elde edilen o evrak hazinesi, hükümet memurları tarafından zapt olunmuştur. Elde edilen evrakın, Taşkışla Divan-ı Harbi tarafından incelenmesinde, tabedilmemiş eserlerin çoğaltılması işinde parmağı olduğu tespit edilen Mazhar'ın (Nişanca) da imtihan kâğıtlarından elde edilen yazı benzerliğiyle, tutuklanmasına emir verilmiştir.

Namuslu ve fedakâr ruhlu bu iki genç, bütün baskılara rağmen başka arkadaşların ele geçmesine meydan vermediler ve Taşkışla Divan-ı Harbi tarafından, askerlik

25 Bakırköy Tayyare Merkezi'ndedir.

mesleğinden kovularak ikişer sene hapis cezasına mahkûm edildiler.

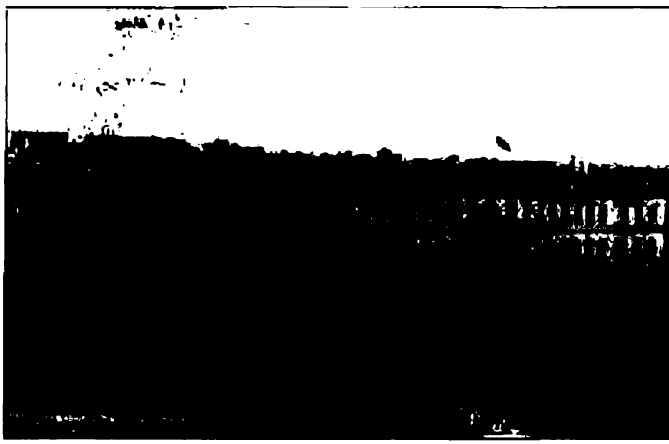
Sevgili arkadaşlarımızın mahkûmiyeti gözümüzü katiyen yıldırmamıştı; bu mağduriyetleri, bilakis gelecekteki harekâtımız için bir teşvik ve heves vasıtası oluyordu. Nitekim bir gün bu acı mahkûmiyetlerin ruhumda uyandırdığı kederle, Mazhar (Nişanca) arkadaşımın daha evvel hazırladığı, yalnız şu iki mısraı hatırımda kalan bir şiirini tahtaya yazıvermiştim:

"Yok mu Yarab böyle menhus bir hayattan ihtilâs
Kalmadı artık mecal nev-i beşerle ülfete"

O sırada dershaneye giren Yüzbaşı Emin Bey, –Cumhuriyet devrinde İstanbul'da Merkez Kumandanlığı yapan Emin Paşa– yazıyı dikkatle okumuş, şüphe ve tereddüte düşmeden beni tahta başına çağırmış ve hemen satırları silmemi emretmiştir. Bu haller gösteriyordu ki zabitlerimiz mefkûre faillerini pek iyi tanıyor ve fakat memleket duygusu kendilerini soğukkanlı davranmaya sevk ediyordu. Aynı zamanda bizlere de lüzumundan fazla yardımcı olmak istemiyorlardı.

Mamafih, bizler bu iki arkadaşın durumundan dolaylı yollardan haberdar oluyor ve kendileriyle teması muhafaza ediyorduk. Nihayet Veli (Bosna) bir akrabası aracılığıyla Avusturya Sefareti'ne müracaat etti, tahliyesini istedi ve Bosna'ya gitti. Bu vesile ile Mazhar (Nişanca) da mekteple alakası kesilmek suretiyle serbest bırakıldı. Kendisiyle görüşmemiz gizli gizli devam ediyor, hatta bazı toplantılara katılması mümkün oluyordu.

Harbiye Mektebi

Harbiye Mektebi

Harbiye Mektebi'ne geçtiğimiz zaman, faaliyetimiz iyiden iyiye yayılmış bulunuyordu. Mamafih, muhit değişikliği, harekâtımız üzerinde tesir etmekten geri kalmamıştı.

Yeni mektebimiz, beni, daha ziyade ölçülü ve ihtiyatla harekete mecbur kılmıştı. Çünkü idare ve tedris heyetlerinden hiçbir tanıdığım yoktu. Himayeden tamamen mahrum bir halde bulunuyordum. Mamafih azim ve irade kuvveti önünde her türlü mâniler ve güçlükler eriyor.

Mektep idare heyetinin, istibdat lehine daha ziyade eğilimli olmasına ve Harbiye Mektebi'nde hususi hizmetlilerinin daha fazla bulunmasına rağmen faaliyetimiz çok süratle yayılıyordu. O suretle ki, bakir fikirlerde, yasak eserleri okumak git gide bir ihtiyaç halini almış ve memleket olaylarına temas eden herhangi bir eser ve hatta bir mısra, derin heyecanlar doğmasına sebep olmaya başlamıştı. Bu arada Tevfik Fikret'in "Sis"i, bizlerde o kadar derin hassasiyet yaratmıştı ki, "Kaç nâsiye[alın] vardır çıkacak pâk ve dırahşân[parlak]" mısraı talebe arasında vatanperverane münakaşalara yol açmıştı. Bu şiiri, zannederim, mektebe Ekrem (Rize)[26] getirmişti.

* * *

Harbiye Mektebi'nde bazı hususi tedbirler mevcuttu. Burada, İdadi'de olduğu gibi camia oluşumları yoktu. Fakat sınıf farkına fevkalade ehemmiyet veriliyordu. Her sınıfın iç içe üç teneffüshanesi vardı.

26 Eski Rize mebusu.

Birinci sınıf talebesi, ikinci veya üçüncü sınıf teneffüshanesine davetsiz gidemezdi. Hele havuz başında birinci sınıf talebeleri yalnız başlarına katiyen tur yapamazlardı. Öyle bir dikkatsizlik olduğunda diğer sınıf talebeleri hep bir ağızdan,

"Hoş geldin safa geldin"
"Çay ısmarlayın beye"
"Tabakayı takdimen ateş getirin beye"
"Çok sarardı morardı"
"Bir su getirin beye"
"Maşaallah Maşaallah!"

nağmesiyle, öyle bir hataya düşen talebeyi rezil ederler, zavallıya küstahlık atfetmek isterlerdi.

Fakat İdadi sınıflarında iken Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi ediplerin, Şair Eşref gibi hiccavların eserleri veya Filibe'de Rıza Paşa tarafından çıkarılan *Gayret* gazetesi okunurken; Harbiye Mektebi'nde, Paris'te, Mısır'da, İsviçre'de yayımlanan *Şûra-yı Ümmet*ler, *Terakki*ler, *Osmanlı*lar, *Kanun-ı Esasi*ler, gizli gizli, elden ele gezmeye ve talebeler tarafından büyük bir hırsla okunmaya başlamış ve komite teşkilatı, mektep duvarlarını aşarak diğer yüksek mektepler civarına da nüfuz eylemişti. Bu arada Hukuk Mektebi'nden Satvet Lütfi[27], Namık Zeki[28]; Mekteb-i Mülkiye'den Zeki Mesud, Nafi Atuf[29], Hamit[30], Ferit[31],

27 İttihad ve Terakki hükümetine karşı mücadeleleriyle öne çıkan Lütfi Tozan.
28 Merkez Bankası Mali Müşaviri Namık Zeki Bey.
29 Eski Kırklareli Mebusu merhum Nafi Atuf Bey.
30 Tarih Fakültesi profesörü Hamit Bey.
31 Hariciye Vekâleti[Dışişleri Bakanlığı] şube müdürlerinden merhum Ferit Bey.

Şehzadebaşı Çeşmesi önünde seyyar kahveciler, seyyar berberler

Mustafa Âsım[32], Köprülülü Hamdi[33] Beyler; Tıbbiye-i Mülkiye'den Mahmut Bey[34], Vefa ve Mercan İdadisi'nden daha bazı gençler zikredilebilir.

Hürriyet dalgalarının ilk akisleri

Vaziyetin birdenbire ortaya çıkmasına etken olan sebepleri biraz izah etmeyi zaruri görüyorum. Bir gün Harbiye Mektebi'nde, arkadaşlardan biri bana bir zarf vermişti. Açıp içindekini okudum. Fakat bir şey anlamamıştım. Mektubu yazan, Trabzon'dan geldiğini ve benimle görüşmek istediğini bildiriyordu. *Amcan*, diye de imza atmıştı. Benim Trabzon'da amcam yoktu. Bununla beraber mektupta bir adres vardı ve -Beyazıt'ta Merkez Kıraathanesi

32 Arnavutluk hükümeti eski posta nazırı[müdürü] Mustafa Bey.

33 İstiklal Harbi'nde büyük yararlığı görülen ve Anzavur tarafından Karabiğa'da şehit edilen Köprülülü Hamdi Bey.

34 Adana'da Sıtma Mücadele Reisi Doktor Mahmut Bey.

arka kapısı yanındaki küçük salonda- cuma günü öğleden sonra beni bekleyeceğini bildiriyordu.

Bu davet meraklanmama neden olmuş ve cumayı dört gözle beklemiştim. Nihayet cuma günü hemen randevuya koştum. Buluşma yerinde tek başına bir genç oturuyordu. Beni görünce ayağa kalktı, ismimin Ahmet (Trabzon) olup olmadığını sordu. Ben evet cevabı verince, oturma teklifinden sonra hemen cebinden çıkardığı bir zarfı bana uzattı ve Veli'den (Bosna) olduğunu söyledi. Ben, bu açıklamalardan heyecana kapılmış, alelacele mektubu okumaya başlamıştım. Okudukça heyecanım artıyor ve kendimden geçiyordum. Zavallı Veli, Divan-ı Harbi ve hapishaneyi kısaca anlattıktan sonra, sözünü mefkûre meselesine getiriyor, bu yolda beraber çalışmak için, mektubu verecek olan Lütfi Bey'i –Satvet Lütfi Tozan– ve arkadaşlarını tavsiye ediyor, emniyete layık bulunduklarını temin ediyordu. Hemen heyecanla, yanına daha ziyade yaklaştığım Lütfi Bey'e hitaben, hiçbir araştırma ve soruşturmaya lüzum görmeden, kendileriyle işbirliği yapmaya hazır olduğumu söyledim. Veli'nin durumları hakkında biraz daha izahat vermesini ayrıca rica ettim. Verdiği cevapta, kendisinin de Bosnalı olduğunu söyleyen muhatabım, sıhhatinin iyi olduğunu ve Avusturya postanesi vasıtasıyla kendisiyle haberleşmek imkânı bulunduğunu izahtan sonra, yüksek mektepler arasında kurulmuş mefkûreci bir oluşuma sahip bulunduklarını ve ara sıra buluşmak suretiyle ortak çalışmadan fayda umduklarını, Harbiye Mektebi'ndeki kuruma fevkalade ehemmiyet verdiklerini izah etti. Aynı zamanda Prens Sabahaddin Bey'le haberleştiklerini ve *Jön Türk* gazetelerini muntazaman getirttiklerini, bizlere bu yayınlardan temin etmek imkânı bulunduğunu söylerken, cebinden çıkardığı ufak bir gazete paketini bana uzatmıştı. Ben takdirkâr bir hayranlıkla hemen lütfettiği emaneti aldım ve cebime soktum. Görüşme sırasında, her zamanki

haberleşmenin onlara ait Cemiyet-i İnkılâbiye[35] tarafından yapılması kararlaştırıldı.

Artık ayrılma zamanı gelmişti. Buluşma gün ve saatleri tespit edildikten, gazete ve haberleşme evrakının bırakılacağı Yenicami'deki şemsiyeci dükkânı kararlaştırıldıktan sonra vedalaştık.

Bu mülakattan o kadar memnun olmuştum ki, neşemden kabıma sığmıyordum. Hemen mektebe döndüm ve arkadaşların izinden gelmelerini beklerken, bir köşeye çekilerek gazeteleri gözden geçirdim. Aman Yarabbi, bunlarda hükümdara ve hükümete ait neler yoktu ki...

Veli ile Mazhar'ın mahkûmiyetinden sonra idare merkezine kimse alınmamış, İsmet (Darende) ile ben vaziyeti idare etmeye koyulmuştuk. Bu sebepten dolayı, dağıtım işlerinde ben az çok serbest bir vaziyette idim. Bu itibarla gazeteleri akşamüstü birinci derecedeki arkadaşlara dağıttım. Onlar da kararlaştırılan usule uygun olarak, kendilerine bağlı bulunanlara verecek ve bu suretle gazeteler elden ele gezecekti.

İşte yukarıki tafsilattan anlaşılacağı üzere, bizim teşkilat ilk defa dışarıdan bir birlikle bu suretle temasa geçmişti. Bu sayede, inkılâpçı yüksek mektep talebeleri mefkûre sahasında faaliyetlerini artırmaya imkân bulmuş ve büyük tehlikelere göğüs germek mecburiyetinde kalmışlardır.

O tarihte memleketin en yüksek mektepleri hemen hemen Harbiye, Tıbbiye, Hukuk, Mülkiye-i Şahane ile Vefa ve Mercan İdadilerinden ibaret gibiydi. Ne Edebiyat ve Fen Fakülteleri, ne İktisat ve Teknik Üniversite ve ne de bugünkü diğer üniversiteler mevcuttu. Bu itibarla, yukarıda isimleri zikredilen gençler, o devrin en yüksek kültür

35 Cemiyet-i İnkılâbiye: Meşrutiyet'in ilanıyla Paris'te kurulan Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin, daha önce 1907'de İstanbul'da kurulan şubesi durumundaki cemiyet. (y.h.n.)

mensupları kabul ediliyorlardı. Ve bütün gençliği temsile bir dereceye kadar yetkili sayılabilirlerdi.

İşte bu gençler de, var ettikleri oluşum ile hürriyet fikirlerinin yetişip büyümesine çalışıyor ve inkılâp tohumlarını, aile muhitlerine ve genç nesle aşılayarak Meşrutiyet sarayının temel taşını koyuyor ve güçlendiriyorlardı.

Hürriyet dalgalarının meydana getirdiği etkili akisler bu kadarla kalmıyordu. Daha Baytar Rüştiyesi'nde samimi dostluklarıyla tatlı hatıralarını muhafaza ettiğim, Tıbbiye'ye ayrılan arkadaşlardan, Yusuf (İzmit)[36], Burhaneddin (Davutpaşa), Niyazi (Şam), Osman (Adana) gibi arkadaşlar aracılığıyla Tıbbiye-i Askeriye'deki inkılâp fikirleri de bizim oluşumun yardımlarıyla kuvvetlendirilmişti.

Bütün hayatı boyunca hürriyet mücadelesi veren, nihayet Trablusgarp muharebesinde şehit düşen Pertev Tevfik Bey, bu Tıbbiyeli arkadaşların en faali ve fedakârı bulunuyordu.

Hatta, Topçu Mektebi'nden Mehmet, Bahriye Çarkçı Mektebi'nden Mustafa ve Halkalı Ziraat Mektebi'nden Refet[37], Darüşşafaka'dan Ali Fehmi Beyler ve birtakım kişiler daha bizlere katılmıştı.

Çocukluk arkadaşım Refet Bey'in İzmir İdadisi'nde bulunduğu sıralarda bana okuduğu bir hicviyeden hatırımda kalan şu parçalar ne kadar ağırdır:

"Üstündeki kâşane-i zibada s...de
Altındaki gerdûne-i rânâ da s...de
S...dir s...rım sırmalı esvabına gaddar.
Seni gönderen şehinşah da s...de."
(Üstündeki süslü köşke de s.....de

36 İzmit'te eczane sahibi Yusuf Bey.
37 Bursa Ziraat Mektebi müdürü idi. Kula'daki çocukluk arkadaşım.

Altındaki güzel arabaya da s.....de
S....dir s....rım sırmalı giysilerine gaddar
Seni gönderen padişahlar padişahı da s....de)

Artık hürriyetçiler gemi azıya almış, bu gibi hicviyeleri ağır mısralarla tekrarlamaya koyulmuşlardı. Özellikle:

"Tac-ü tahtın başa çalsın ol sipehdar-ı bi-sebat"
Ben vücudümden pişiman olduğum demdir bu dem."
(*Tacın ve tahtın başa çalsın ol dönek serasker*
Benim varlığımdan pişman olduğum vakittir bu vakit.)

Yahut:

"Daireler daire-i irtikâp
Talib-i mansap geziyor bâb bab
Boğdu bizi tavsiye-i intisap"
(Daireler rüşvetçi dairesi
Memur talebeler geziyor kapı kapı
Boğdu bizi bağlılık tavsiyesi)

Görüldüğü üzere teşkilat dairesi büyümüş ve kadro genişlemiş olduğundan, muhtelif yüksek mekteplerin temsilcilerinin katılımıyla cuma günleri gizli toplantılar yapılmaya başlamıştı.

Bazen Sultanahmet'te ve Beyazıt'ta hususi yerlerde ve bazen de Kumkapı'da deniz kenarlarında toplantılar yapılır, Avrupa'daki ahrardan gelen mektuplar okunur, vaziyete göre yeni yeni kararlar alınırdı. Bu sayede gazete dağıtımı intizama girmiş ve propaganda şekilleri daha verimli bir hal almıştı. Şunu da kaydedelim ki, mahkûmiyet müddetini bitiren Mazhar (Nişanca) da bu toplantılara bazen katılıyor ve mahkûmiyetinin, ideali üzerinde hiçbir fena eser bırakmadığını fiilen ispat ediyordu. Hürriyet ve vatan

aşkının şuurlu esiri olan o günkü gençlerdeki mefkûre kuvvetine bakınız ki Bosna'ya giden Veli de, alınan karar gereğince, Avusturya postanesi vasıtasıyla haberleşmeye başlamıştı. Bu yüceltilmeye layık işler, fikir ve ahlak sağlamlığına iyi bir örnek oluşturur.

Komite işlerinde her mektebin bağımsız bir teşkilatı vardı. Bu teşekküllerin idare mesuliyetini üzerine alanlar, hürriyet yanlılarının harekatının ayrıntılarına vakıf olanlardı; diğer arkadaşlar yekdiğerlerini tanımıyorlar, hatta aynı mukaddes emeli taşıyan iki müşfik arkadaş bile, teşkilata dahil olduklarını birbirinden gizli tutuyorlardı. Herhangi bir tehlikeye karşı korunma durumuna ciddi surette önem verilmiş ve bu hususta hiçbir müsamahaya izin verilmemişti...

Milli varlığımıza dair

Teşkilat kuvvetlendikçe bende yeni yeni merak ve araştırma fikirleri uyanmış, İstanbul muhit ve sakinlerinin umumi durumu hakkında ufak tefek incelemeler yapma emeli ruhumda canlanmıştı.

Bazı izin günleri, mektepten çıkar, yaya olarak Taksim'e kadar gider ve oradan Galatasaray ve Yüksekkaldırım yoluyla Karaköy'e inerken, geçtiğim mıntıkalar hakkında içli dışlı fikren meşgul olurdum.

O tarihte, bugünkü Radyoevi'nin ve Divan Oteli'nin bulunduğu yerler Ermeni Mezarlığı idi. Taksim'e doğru giderken solda büyük Topçu Kışlası ve sağdaki apartmanların bulunduğu yerde geniş bir meydanlık vardı ki, askerler talim yapar ve çocuklar bisiklet yarışı icra ederlerdi.

Taksim Meydanı'ndaki merasime ait merdivenlerin bulunduğu yerlerde bazı dükkânlar ve bir de sinema mevcuttu. Şimdi yapılmakta olan Opera binasının ön tarafı bile dükkânlarla kapalıydı. Galatasaray'a giderken birkaç yer-

Cadde-i Kebir: Rus Sefaret binası

de binalar çıkıntı oluşturuyor ve caddeyi darlatıyordu. Galatasaray Mektebi'nin girişi daha ilerideydi ve yanında bir de karakol bulunuyordu. Galatarasay'dan Tünel'e giden yol, çok fena idi. Öyle bina çıkıntıları vardı ki, bazı yerler ve özellikle, Bonmarşe Mağazası'nın önü, oradaki kilise cephesi o kadar dar ve berbattı ki, bir araba güçlükle geçebilirdi. Hatta Tünel yakınındaki eski Rus Konsoloshanesi de aynı güçlükleri yaratıyordu.

Fakat ta Harbiye'den Tünel'e giden bu koca caddede en ziyade dikkat çekmesi lazım gelen mühim nokta, buralarda Türklüğe ait en ufak bir nişanenin bulunmaması ve merasim günlerinde bütün caddenin daha ziyade ecnebi bayraklarla donatılmış olmasıydı.

O vakitler merak nedeniyle yaptığım araştırmalar sonunda vardığım netice, bütün cadde boyunca Ağa Camii, Galatasaray Mektebi ve postaneden başka buralarda Türklükle alakadar hiçbir nişanenin bulunmadığıdır. Caddede dolaşan halkın büyük kısmı bile ecnebi ve azınlıklardan ibaretti. Çünkü müessese ve meskenler tamamen

Türk olmayanlara ait bulunduğundan, ipekli arabalarla gelip ara sıra azınlık mağazalarına girip çıkan saray muhiti hariç tutulur ve mağazalarda alışveriş yapan belli başlı Türk aileleri ciddiye alınmazsa, bu muhitte görünüşe göre, hâkim sayılan Türk unsurunun mevcudiyeti sıfırdı.

Hiçbir Türk müessesesi bulunmayan Yüksekkaldırım'dan aşağı inilince, tramvayların durak mahallinde şimdiki büyük binalar yoktu. Onların yerinde tramvay atlarına ait ahırlar bulunuyordu. Beyoğlu'nda Türklük nişanesine ender tesadüf edildiğini söylerken, sinesinde "Tring" mağazasını besleyen Karaköy civarının da oralardan farklı olmadığını hemen ilave etmeyi ve yalnız çok eski bir Türk müessesesi bulunan börekçiyi anmayı uygun buluyorum.

Bilinen Karaköy Köprüsü'nü geçince, yaz günleri sağ tarafa yerleşen limonatacıyı ve sol tarafta, şimdiki benzin deposunun yerinde, tahta barakalarla tezgâh kuran meyveciyi işaret ederken, Eminönü meydanına ufak bir geçit bırakılan cami cephesinin küçük dükkânlarla kapatıldığını, yalnız atlı tramvay ve arabaların geçmesine müsait dar bir geçitle etrafının hazır ayakkabıcılar ve hazır elbiseciler le çevrildiğini ve bu tarihi caminin cidden utanılacak bir şekle sokulduğunu söylemeliyim.

Buralarda anılmaya değer, mahfel duvarı yanında bir de İpekçi Kani Mağazası'nın bulunuşudur. Bugün yerli malların işgal ettiği külliyeler de o tarihte "Orozdibak" mağazalarıydı. Bunun karşısında, şimdiki Atabek Mağazası, Şamlılara aitti. Bir de Sultanhamamı'nda, sokak içinde, Selaniklilerin manifatura mağazası vardı.

İşte, Osmanlı İmparatorluğu'nun payitahtı olan şirin İstanbul'un en mâruf semtlerinde belli başlı Türk müesseseleri hemen hemen bunlarla sınırlıydı. Diğer müesseseler ya ecnebilerin veya azınlıklarındı.

Hakikati itiraf etmek lazım gelirse, Türklere atfedilecek koca İstanbul'da ne temiz bir otel, ne bir lokanta ve ne de başka sahada meşhur bir milli müessese vardı.

Hatta sütçülük Bulgarlara, muhallebicilik Arnavutlara, tütüncülük Acemlere, sırık hamallığı Kürtlere mal edilmiş, saray hususiyetleri ise Arap ve Çerkeslerin tekelindeymiş gibiydi. Türklere askerlik ve bir de memurluk kalıyor, ufak tefek dükkâncılık ile uğraşanlar da bulunuyordu.

İstanbul'da ithalat ve ihracat gibi mühim ticaret işleri de Türk olmayanlara has bir ayrıcalıktı. İstanbul'un yegâne Türk bankası vasfını taşıyan Osmanlı Bankası'na o tarihlerde, bir sene zarfında bin Türk'ün, iş maksadıyla girip çıktığını zannetmiyorum. Yalnız Ziraat Bankası, Türk unsuruna has bir varlıktı.

Milli varlığımızın noksanlıkları yalnız yukarıda saydığım hallerle sınırlı değildi. İktisadi sahada bu eksiklikler mevcut olduğu gibi, kültür kavramında da çok geri bir durumdaydık.

Özellikle, doktorluk, kimyagerlik, eczacılık, dişçilik, mimarlık, mühendislik ve bunlara benzer mesleklerde resmi memuriyetler haricinde Türkler için, hususi teşebbüse düşkünlük yoktu.

Ethem Pertev ve Beşir Kemal eczaneleri haricinde, ilmi vasfı taşıyan bir Türk müessesesi yoktu bile. Dişçilik, berberlere veya Ermeni vatandaşlara mahsus bir halde idi. O devirde Sultan Abdülaziz'in baştabibi Ömer Paşa'nın damadı operatör Nazım Şerafeddin[38], Şeyhülislam Cemaleddin Efendi'nin damadı operatör Cemil Beylerle[39], mimar Vedat ve daha birkaç kişinin Paris'te tahsil görmesi; Naci (Eldeniz Paşa) ve Fazıl Beyler gibi birkaç zabitin Almanya'da staj yapmaları uygun görülmüş ve bunlardan başka

38 Kayınpederim.
39 Cemil Topuzlu Paşa.

hiçbir kimsenin –resmi vazifeliler mevzubahis değil– Avrupa'ya gitmesi tasvip olunmamıştır. Ve bu suretle Batı medeniyetinin memlekete örnek sunması önlenmiştir.

Ecdat abideleri haricinde, İstanbul'un en meşhur binalarını kuranlar ya ecnebiler veya Ermeni kalfalarıdır. Büyük Postane'yi Vedat Bey yapmıştır. Fakat bundan başka, bütün Beyoğlu apartmanlarını ve Nişantaşı konaklarını acaba kimler kurdu!

Tramvay merkez idaresi ecnebi ve Ermenilere, şimendifer memur ve makinistleri hemen hemen azınlıklara has gibiydi. Ecnebi uzmanların çalıştığı Yıldız Çini Fabrikası, Haliç'teki Askeri Feshane Fabrikası, Karamürsel ve Hereke fabrikalarından başka o devirde Türklüğe mal edilecek, memlekette mühim bir sanayi müessesesi yoktu ki. Hatta has un Marsilya'dan gelir, İstanbul halkı Rusya'dan büyük fıçılarla getirilen Sibir yağı ile beslenirdi.

Kısaca, iğneden ipliğe kadar bütün sanayi ürünleri dışarıdan getirtilirdi. Buna karşılık bizler yekdiğerimize, *eşek Türk*, demekten zevk alacak kadar ahlak düşüklüğüne ve milli benliği böyle hakir görecek kadar pespayeliğe değer vermiştik. Arapları toplumsal olarak kendi varlığımız üstünde görmeyi, Ermeni ve Rumları ilim ve irfanla donanmış birer camia kabul etmeyi alışkanlık haline getirmiştik. Arnavut ve diğer bazı unsurlar, gözümüzde saray himayesine layık birer mevcudiyetti. Zavallı Türk'e ne ehemmiyet veriliyor ve ne de sahip çıkanı bulunuyordu. Mamafih, son asırların ihmali yüzünden yalnız İstanbul değil, bütün memleket Türklük bakımından zavallı bir halde idi. Bu itibarla Ziya Paşa'nın şu meşhur beytine uygun bir duruma gelmiştik:

"Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm
Dolaştım mülk-ü İslâmı bütün viraneler gördüm"

Hakikaten, vekillerin yaşadığı Maçka ile ecnebilerin ikamet ettikleri Tarabya'dan başka bütün İstanbul bakımsızdı. Aksaray, Edirnekapı, Kocamustafapaşa, Üsküdar ve Kasımpaşa semtleri, toprak sokaklar ve alelade ahşap binalarla birer gecekondu değerindeydi. Bugün bile, kısmen öyledirler. O devirde elektrikten mahrumiyet, geceleri fener taşımak mecburiyetini zaruri kılıyordu. Evlerde petrol lambalarının sönük ışığından etkilenen halkın ekseriyeti erkence yatmayı ve kalkmayı alışkanlık haline getirmişti. Sinema yoktu ve eğlence yerleri hemen hemen meyhanelerle sınırlıydı. Bu bakımdan, öteden beri İstanbul'un birçok semtlerinde gece hayatı felce uğramıştı.

Bununla beraber İstanbul'un pek sınırlı bir zümresi, saraya mensup vezir, vezirlerin evlatları ve onlara yardaklık eden bazı gençler, mehtaplı gecelerde Göksu Deresi'nde, Boğaziçi yalıları önünde kadınlı erkekli gezintiler yaparlar, birbirlerine tatlı tebessümler ederlerdi. Cuma günleri Feneryolu'nda araba ile gezen genç hanımlara işaretler saçar, aşk mektupları atarlar ve hatta Kâğıthane âlemleri yaratırlardı.

Ramazan geceleri ise Direklerarası, mahşeri bir topluluğa sahne olurdu. Bu münasebetle Kel Hasan'ın gülünçlü buluşları, Manakya'nın ve Peruz Hanım'ın Ermeni şivesiyle temsil ettiği piyesler, halkı az çok eğlendirirdi. Mamafih, bütün bunlar geçici şeylerdi. Milli hallere ve memleketin istikbaline dair bu gidişlerde en ufak bir iz, bir ümit yoktu. Bu itibarla, İstanbul sakinlerinin büyük kısmı hakiki tehlikeden habersiz, ilkel bir hayat sürüyor ve umursamazlık içinde günlerini tamamlıyorlardı.

İşte, bu elim vaziyet dolayısıyladır ki, gençlik inkılâp sahasında faaliyetine hararet vermiş ve bir an evvel hedefe ulaşmak emeliyle gayretini artırmıştı. Çünkü hükümet mekanizmasının bozukluğu yüzünden Ermeniler, Babıâli'ye baskın yapmış, Rumlar Sisam Adası'nda isyan çıkarmış ve

Satvet Lütfi Bey

Fransızlar, Midilli Adası'nı işgal etmişlerdi. Bu durum memlekette üzüntü yarattığı için, gençlik, hürriyet yolundaki mesaisini yoğunlaştırmıştı. Fakat bu hususta ehemmiyet verilen bütün ihtimama rağmen mefkûrecilere karşı tehlike baş göstermeye başlamıştı. Mülkiye Mektebi'nden Kırımlı Abdurrahman Bey ve kardeşi ile hemşerileri Lütfü Paşazade Kemal Bey tutuklanmışlardı. Bu mesele bu kadarla kalmamış, Çerkes Mehmet Paşa kulları, elebaşı sıfatıyla Satvet Lütfi Bey'i de Hasanpaşa Karakolu'na götürmek için tereddüt etmemişlerdir.

Satvet Lütfi Bey'in tutuklanması mühimdi. Çünkü sivillerle olan bağlantının idari mesuliyeti onun üstündeydi. Aynı zamanda Avrupa'daki Ahrar'la[40] olan haberleşmeyi de o sağlıyordu.

Satvet Lütfi'nin noksanlığı, faaliyetin aksamasına, bazı kısımlar arasındaki bağlantının bozulmasına ve kurulmak üzere bulunan hürriyet abidesinin sakat kalmasına neden olabilirdi.

[40] Osmanlı Ahrar Fırkası: II. Meşrutiyetin ilanını takiben, İttihad ve Terakki Partisi'nden sonra kurulan ikinci siyasi oluşumdur. İttihatçı olmayan liberaller ve Prens Sabahaddin taraftarı "adem-i merkeziyetçi."

Arkadaşlar, vaziyetin tehlikesini iyi takdir ettiklerinden, bu kıymetli dostun ele geçmemesine çok gayret etmişlerdi. Hatta Köprülülü Hamdi Bey, kendisine refakat ederek İngiliz Sefarethanesi'ne sığınması için teşebbüste bile bulunmuştu. Ne çare ki, genç bir mektepliye atfedilen herhangi siyasi bir suç, ecnebi devletlerini alakadar edemiyordu. Nitekim Sefarethane, Satvet Lütfi Bey'i himaye etmek istememişti.

Fatih'teki Şekerci Hanı'nda, arkadaşları Kemal[41] ve Şakir Bey biraderlerin yanında gizlenen Satvet Lütfi Bey, birkaç gün sonra tutuklanmış ve yukarıda söylediğim üzere Hasanpaşa Karakolu'na sevk edilmişti.

Uzun müddet, Çerkes Mehmet Paşa tarafından bizzat sorgulanan, bu imanı bütün arkadaş, vatani vazifenin gerektirdiği kahramanlığı göstermiş, yapılan baskılara rağmen, bütün suçlamaları reddetmiş ve birlikte çalıştığı arkadaşlarını ele vermemiştir. Ve bu suretle gösterdiği kararlılık ve sağlamlık, kısa zamanda tahliyesini temin eylemiştir.

Mamafih, Lütfi Bey'in gizlendiği veya tutuklu bulunduğu sıralarda alınan tedbirler sayesinde sivil gençlerle olan ilişki bozulmamış, bu müşkül vazifeyi Ferit Bey (Hariciye Vekâleti şube müdürlerinden merhum Ferit Bey) üstlenmiş ve eskisi gibi faaliyete devam edilmiştir. Ferit Bey'le tanışmam da şu suretle olmuştu:

Bir gün, mektep arkadaşlarından biri bana bir mektup getirmişti. Mektup meali garipti. "Cuma günü Beyazıt civarında, Türkiye Kıraathanesi'nde, kapı yanındaki üçüncü masada sizi bekleyeceğim," diyordu.

Cuma günü, öğleden sonra hemen oraya gittim. O masada bir genç oturuyordu. Benim tereddütlü halimden ve

41 Sirkeci'deki Kemal Bey Sineması ve Kemal Bey Lokantası eski sahibi ve Mülkiye Mektebi eski müdürlerinden Kemal Bey.

Harbiye Mektebi kıyafetimden şüphelendi ve kimi aradığımı sordu. Mektubu kendisine gösterdim. Ben yazdım, dedi ve masaya oturduk. Hafif bir *turnörle*, Satvet Lütfi'nin tutuklandığını ve bundan böyle komite işleri hakkında kendisiyle görüşüleceğini söyledi. Ve cemiyet işlerine yabancı olmadığı hakkında birkaç misal ile beni iknaya uğraştı. İsminin Ferit olduğunu, bütün gizli evrakın kendi evinde saklı bulunduğunu anlatmış ve içerikleri hakkında izahat vermek suretiyle beni aydınlatmıştı. Tabii, kendisine inandım ve bu arkadaşla münasebetimizi sürdürdüm. Mektupların bana elden gönderilmesi, mektep idaresi sansüründen korunmak içindi.

Askeri Tıbbiye Mektebi'nde hürriyet hareketleri

Tehlike arttıkça mutlakiyet idaresi hakkındaki nefretimiz çoğalıyor ve hücumlarımız sıklaşıyordu.

Tıbbiye talebeleri tarafından mektep duvarlarına yazılan, istibdat rejimini protesto mahiyetindeki tehditkâr satırlarla Padişah hakkında ağır ithamlar yapılmıştı. Bu hadise, Tıbbiye Mektebi'nde top tarakesi gibi patlamış ve idare heyetini gereği gibi korkutmuştur. Bu münasebetle birkaç kişi tutuklanmış ve bu tutuklulara pek çok baskılar yapılmış ise de bir türlü hakiki faili meydana çıkarmak mümkün olamamıştı. Halbuki tutuklular arasında, yazıları kimin yazdığını bilenler vardı. Öyle olduğu halde kendini korumak için gammazlık etmeyi vicdanlarına yediremeyen o fedakâr gençler, hapis kalmayı tercih etmişlerdir.

Tıbbiye-i Şahane'de ayrı ve bağımsız bir teşekkül halinde çalışan Selanikli Mazlûm[42], Nazım Şakir (Hasköy)[43] ve Esad (Metroviçe) Beyler, Tıbbiye duvarlarında-

[42] Müdafaa-i Milliye[Milli Savunma] Sıhhiye Dairesi Reisi Mazlûm Paşa.
[43] Tıp Fakültesi müderrislerinden Dr. Nazım Şakir Bey.

ki bu yazılardan dolayı tutuklanarak Divan-ı Harbe sevk edilmişlerdi.

***

Selanikli Mazlûm Bey (Paşa), Meşrutiyet'in ilanından sonra bana yazdığı ayrıntılı ve vesika **itlakına** layık bir mektubun girişinde o günkü vaziyeti şöyle tasvir ediyordu:

Askeri Tıbbiye Mektebi'nde hürriyet hareketleri

Şeref kurbanları[44] faciasından sonra mektep gençlerine bayağı bir durgunluk gelmişti. Her ne kadar 1902'de Tıbbiye Mektebi'nde idareye karşı bir ayaklanma olduysa da etrafa yayılmasına meydan verilmedi; birçok talebe uzak yerlere sürüldü. Bundan sonra Askeri Tıbbiye talebelerinin kalplerinde yanan hürriyet ateşi de adeta bir kıvılcım haline getirilmişti.

Padişah, istibdatını memlekette kökleştiriyor ve dayandırmaya çalışıyordu. O zamanki istibdatçıların ideolojisi, istibdatı memlekette kanun haline getirmek, hürriyet için çalışanların ülküsü de istibdatı yalnız kanundışı etmek değil, bu yurttan büsbütün söküp atmaktı. Padişahın artan zulümleri, memleket ve millete karşı ilgisizliği yüzünden Türk milletine yarın için hazırladığı ağır ve tehlikeli meseleler, sonunda kendi başına getirdiği bela kadar büyük ve feciydi. Ne yazık ki memleketin kurtulması ve hürriyeti için çalışanlar, padişah tarafından ya uzak ve her şeyden mahrum yerlere sürülüyor yahut zindanlarda çeşitli işkencelere maruz kalıyorlardı. Hükümdar, ne halkı, ne de halkın işlerini düşünmüyor ve buna en küçük bir ilgi bile göstermek istemiyordu. Onun dünyada tek düşüncesi, kendi hayatı idi.

Yabancı memleketlerin her gün artan ve memleket için faydalı yenilikleri bir türlü takip edilmiyor ve yurtiçine sokulmak istenmiyor; ilme, fenne pek sınırlı bir derecede rağbet gösterilmiyordu. Yurtiçinde ve dışında bütün yabancılar büyük bir mirastan pay almak için hasta adamın etrafında fırsat beklemekte idiler. ..... Talebe, her gün arkadaşlarından birinin aralarından yok edildiğini görüyor ve kendi başlarına gelecek akıbeti bekliyorlardı.

[44] 87 gencin Şeref Vapuru ile Trablusgarp hapishanesine gönderilmeleri.

..... Padişah ölmüş olsa, başka bir padişah aramaya tövbe etmişlerdi. Padişahın ezici ve öldürücü pençesi talebelerin hürriyet düşüncelerini boğmaya, kafalarından kazımaya uğraşırken bazı idealist talebeler de, istikbal ve hayatları bahasına bu mektebin kıymetli hatıralarının ve hürriyet faaliyetinin mektep içinde sönmesine meydan vermemeye çalışıyorlardı. Ne baskınlar, ne zulümler talebeleri ürkütmüyor, yurt işi için çalışmaktan alıkoyamıyordu. Talebelerin tek düşündükleri şey memleketin kurtulması... Hürriyeti... Canım hürriyeti idi...

İşte yukarıdaki satırlardan anlaşılacağı üzere, *Şeref* kurbanlarından sonra, Tıbbiye'deki hürriyet hareketlerini, Mazlûm (Selanik) ve arkadaşları tesis etmişlerdi.

Sivil mekteplere ve Tıbbiyelilere ait biraz evvel kaydedilen iki tutuklama vakası, Sultan Hamid'i çok kuşkulandırmış ve efendilerine karşı sadakat müsabakasına kalkışan Müfettiş İsmail Paşa ile Eczacıbaşı Refik Paşa'nın aralarının açılmasına sebep olmuştur.

Refik Paşa, ortaya çıkan hadiselerin müfettiş paşanın idaresizliğinden ileri gelmekte olduğunu Padişahın yanında iddia ediyor ve müfettiş paşa da talebe arasındaki suihareketin, Refik Paşa'nın teşvik ve himayesiyle yapıldığını beyan ediyordu.

Bu iddiaların her ikisi de doğru idi. Hakikaten, Tıbbiye'deki galeyan, kısmen İsmail Paşa baskısının olumsuz tesiri idi. İhtiras ateşiyle yanan Refik Paşa da rakibi İsmail Paşa hakkında yalanlar söylüyor ve talebelere taraftarlık gösteriyordu.

Tıbbiye'deki tutuklamalar bazı arkadaşlar arasında tepki yaratmış ve fiiliyata geçilmesi lüzumunun ileri atılmasına sebep olmuştu. Bizim teşkilata dahil bazı Tıbbiyeliler, Zülüflü İsmail Paşa'nın katledilmesini ileri sürmeye başlamışlardı. Ben bu fikre itiraz etmiş ve toplantıda, fikrimi şu tarzda müdafaa etmiştim:

Katletmek eylemi gerek muvaffakiyet ve gerek muvaffakiyetsizlikle neticelensin; bizler için zarar ve hüsran nedenidir. Çünkü şimdiye kadar var edilen eser, küçük ve aldatıcı bir hadise karşılığı sönecektir. Takip edilen gaye, yalnız İsmail Paşa'nın katli değildir; bütün zararlı kişilerin varlığına son verilmesidir. Rejimin değiştirilmesi ve istibdat ve mutlakiyet idaresinin yıkılmasıdır. İsmail Paşa'nın katli, bu menfaatleri katiyen temin edemez. Bu vesile ile uygulanacak daha sıkı, daha ezici bir kısıtlama, vatani teşebbüslerimizi zincirler.

Bu mantıki fikir, genç arkadaşlarımız üzerinde istenilen tesiri yaratmış ve öldürme teklifi kabul edilmemişti[45].

İnkılâp meselesinde benim örgütlenmeye ve eyleme yönelik iki görüşüm vardı: Biri, sıla maksadıyla memleketin her tarafına dağılan mektep talebeleri vasıtasıyla halkı, istibdat ve mutlakiyet idaresi aleyhine çevirmek, bilhassa, Sultan Abdülhamid'in Allah'ın vekili olmadığını herkese öğretmek ve düşürülmesi sebeplerini meşru bir hale koymak.

Diğeri, İstanbul'da, hatta son kuvvetle bir ihtilal hareketini var etmek; İstanbul'un muhtelif mıntıkalarında sosyal tabakanın değişik sınıflarına mensup vatan gençlerini silahlı bir gösteriye sevk ederek, içerde ve dışarda, alaka ve dikkati çekmek, belki de bu sayede gayeye doğru sağlam bir yol açmaktı.

Planladığım tatbikat şekli şöyle idi:

Bir cuma, selamlığa giden veya selamlıktan dönen vezirler heyetine, fedai mektepliler ile saldırıya teşebbüs eylemek; aynı zamanda muhtelif yüksek mektepler mensuplarından oluşan gönüllüler vasıtasıyla Ayasofya, Sultanahmet, Fatih ve Beyazıt gibi selatin camilerinde[46] cuma namazı esnasında beyannameler dağıttırmak; hutbe yerine vatanî vaazlar okutturmak; Harbiye talebesinin, aynı saatlerde Beyoğ-

45 Öldürme eylemini üstlenmek isteyen Tıbbiye'den Hicri'dir (Diyarbakır).
46 Selatin camii: Sultanlar adına yaptırılan büyük cami. (y.h.n.)

lu'nda silahlı bir gösteriden sonra mektebe kapanarak, elde silah isyan harekâtını dosta düşmana fiili bir surette göstermek.

Bu düşüncelerin uygulanmasının mümkün olup olmadığını burada münakaşa edecek değilim. Fakat bu proje, fikrimde o kadar yer etmiş ve bu teşebbüsü o kadar benimsemiştim ki, samimi olduğum Naci (Aksaray), Celal (Preveze) gibi arkadaşlarla bu projeyi münakaşa eder, tatbikatta evvelden göz önünde bulundurulmamış hiçbir nokta bırakılmamasına çalışırdım.

Herhalde ben Türklük hakkında söylenen şu destana uygun bir taraf almak istiyordum:

Bir vakit âlemde şerefle gezdin
Kalalar çiğnedin, ordular ezdin
Karşına binlerce esirler dizdin,
Doldurdun âleme figan Türkoğlu
Bir vakit, Macarı, Moskofu vurdun
Erlik meydanında merdane durdun
Ordunu Viyane önüne kurdun
Titrerdi adından, cihan Türkoğlu
Bir vakit gezerdi namın dillerde
(Papa)lar seninle girmişti derde
Avrupa, emrine boyun eğer de...
Der idi senindir ferman Türkoğlu.
Bir vakit üç iklim senin yurdundu,
Tarihe şan veren altın ordundu
Bütün dünyalara karşı durdundu.
Oldu o günlerin yalan Türkoğlu.
İslâmın şerefi, şevketi sendin,
Dünyanın merkez-i sıkleti sendin
Cihanın en büyük milleti sendin,
Nerede o şeref, o şan Türkoğlu.
Unutma ecdadın büyüktü büyük,
(Büyüklük yanında kalırdı küçük)
Olsun bu sözlerim sana bir yüzük,

Parmağına tak da inan Türkoğlu.
Düşün Rumeli'yi, düşün Yunan'ı,
Düşün; oralarda dökülen kanı,
Düşün; camilerde çalınan çanı
Aksın gözlerinden al kan Türkoğlu.
Ağlayıp oturmak faide vermez,
Adam çalışmazsa murada ermez,
Öyle kuru laflar torbaya girmez,
İnsandır intikam alan Türkoğlu.
Evet, cehalettir senin düşmanın
Gaflet uykusuyla uyuşmuş kanın
Nerede gayretin yok mudur canın
Durma, sen de artık davran Türkoğlu.

Nedim

İşaret ettiğim yukarıdaki projede en büyük müşkülat, silah sağlanmasındaydı. Revolver bulmayı o kadar güç saymıyordum. Bu, bir dereceye kadar para meselesiydi. Silah bulmak da imkânsız olmayacaktı. Çünkü Harbiye Mektebi'nde talebeye ait talim mavzerleri vardı. Onlardan istifadeyi düşünüyordum. Yeter ki, o an gelsin ve teşkilat o bakımdan yetkinleşsin. Mamafih bu da zaman meselesi idi.

Bu maddi düşünceler yanında manevi taraflar da ihmal edilmiyordu. Faziletli ve hamiyetli tanınmış bazı kişilerin görüşleri kapalı bir tarzda sorulmak suretiyle, savaş hilesine de müracaat ediliyordu. Bundan maksat, güveni zayıf olan arkadaşları manen kuvvetlendirmek ve Sultan Hamid'in dinin reisi bulunması dolayısıyla kendisine karşı yapılacak isyan harekâtının meşru olduğu ispat edilerek doğması muhtemel şüpheleri ortadan kaldırmaktı. Bu maksatla bir gün, Harbiye Mektebi Ahlak Muallim Muavini Fazıl Bey'den, Hilafet ve Saltanat için lazım olan dinin şartlarına uymayan bir hükümdara itaatin caiz olup

olmadığını ve bu şartları taşımayan bir hükümdara karşı isyanın mukaddes bir vazife kabul edilip edilmeyeceğini sormuştum. Hatta o tarihte Sultan Hamid ricali hakkında tenkitleriyle ve serbest düşünceleriyle meşhur olan Beyazıt ders-iâmlarından[47] Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin görüşlerini, Harbiye Mektebi arkadaşlarımdan İzzet (Bağdat) vasıtasıyla öğrenmiştim.

Esasen, Hilafet ve Saltanat'ın dini şartları hakkında, kısa ve fakat kâfi malumatım vardı. Sene sonlarında, imtihanlardan sonra sılaya gittikçe bunları, tanıdığım ulemadan ve itimat edebildiğim kişilerden öğreniyordum. Bu hususta, evvelce bahsi geçen, Manisa'daki Hatuniye Camii imamı Hacı Abdullah Efendi'den çok istifade etmiştim.

Yine Hacı Abdullah Efendi'den tedarik ettiğim *Bin Bir Hadis* çalışması da bu alandaki malumatımı genişletmiş ve belgelemişti. Zikredilen müracaatlar ise zayıf maneviyatları takviye için, durumun gereği ve işten başka bir şey değildi.

Su uyur, düşman uyumaz, derler. Sultan Hamid kulları da uyumuyordu. Biz, bu yolda çalışırken, onlar da mevkilerini muhafaza ve vaziyetlerini sağlamlaştırmak için uğraşıyorlardı.

Sultan Hamid, öteden beri bir noktaya fazla ehemmiyet verirdi. Sultan Aziz'in tahttan düşürülmesi, Harbiye Mektebi'nin müdahalesiyle olmuştu. Bu kâbusun kendisi hakkında da ortaya çıkması bekleniyordu ve aynı mektepten baş göstermesi ise muhtemeldi. Bu sebepten dolayı hükümdar, Harbiye Mektebi'nin, sınanmış kulları elinde bulunmasını arzu ediyordu. Zülüflü İsmail Paşa'nın müfettişliği bu fikre yüklenerek padişahça uygun bulunmuş ve bu zatın, yaptıklarından dolayı sorgulanamaz vaziyeti bundan ileri gelmişti.

47 Ders-iâm: Talebeye, medreseliye ve herkese ders vermeye yetkili bulunan kimse, cami hocası. (y.h.n.)

Tabiidir ki, müfettiş paşa, Harbiye Mektebi'nin her türlü hallerini, bilhassa düşünüş ve görüş tarzını yakından takip ediyordu. Bu hususta emellerine uygun, yardımcı unsurlar bulmakta müşkülat da çekmezdi. Çünkü o tarihte mutlakiyet idaresinin meşruiyetine ve Sultan Hamid'in yeryüzünde Allah'ın vekili olduğuna inananlar eksik değildi. Nitekim Osman (Trablus) isminde bir Harbiyeli, Sinop olağanüstü Kumandanı İsmail Paşa'nın oğlu, talebelerden Küşat'ın (Sinop) yalan dolanlarına kapılarak tutuklanmamıza sebep olmuştur.

Vakadan birkaç gün evvel, hocalarımızdan meşhur Ahmet Refik Bey'in[48] bana yaptığı manidar bir ihtarı, dikkat çekici bir mahiyette idi. Ben, imalı sözlerini, kısım birincimiz Şükrü'de (Sarıkez)[49] *Terakki* nüshasının görülmesine atfetmiş ve daha fazla ehemmiyet vermemiştim. Biz, kazan kaynatmakla meşgul olurken oluşacak buharın patlamasına uğrayacağımızdan habersiz bulunuyorduk.

***

Ahmet Refik Bey, bir gün derse hazırlık saatlerinde, bulunduğum dershaneye gelmiş, yanıma sokularak, benim birtakım yorucu işlerle meşgul olduğumu söyledikten sonra, "Ben sizin yerinizde olsam bunları terk eder, Rusçaya çalışırım. O lisanda yazılmış tarihlerle, bilhassa Türkler hakkındaki eserlerle meşgul olur ve memlekete bu sahada hizmete hazırlanırım," demişti. Ben, bu tavsiyeye ehemmiyet vermemiştim. Anlaşılıyordu ki, hakkımda bazı sözler işitmiş ve beni ikaz etmek istemişti. Bu gafletin cezasını, kısa bir zaman sonra acı surette çektik.

Nitekim bir gün talim ve ameli dersler bahanesiyle, alışılanın aksine, bütün talebe mektepten çıkarılmıştı. Erkân-ı Harp sınıfları bile bu durumdan ayrı tutulmamışlardı.

48 Tarihçi Ahmet Refik Bey.
49 Eski mebus Şükrü Âlî Bey.

Osmanbey'den Kurtuluş semtine giden caddede, hamamın karşısında bölüğümüz durdurulmuş, isimlerimiz okunmak suretiyle yedi sekiz arkadaş tutuklanarak mektebe gönderilmiş ve hapsedilmiştik.

Tabii mektepte dershaneler, koğuşlar aranmış ve birkaç sakıncalı gazete ve evrak bulunmuştu. Bereket versin, bu evrakın saklı bulunduğu yerler kimseye ait değildi; gizli depo olarak kullanılan yerlerdi. Arkadaşlar, gazeteleri okuduktan sonra buralara bırakırlar veya bana iade ederlerdi.

Vaktiyle alınan bu ihtiyati tedbirlerin faydası görülmüştür. Bu sayede, isimleri Osman tarafından bildirilen talebelerden başka kimse tutuklanmamıştır. Bizim tutuklanmamız üzerine, acaba birlikte çalıştığımız diğer arkadaşlar da ele geçmiş ve istibdat hükümeti, vatani faaliyetimizi neticesiz bırakacak kati bir muzafferiyet kazanmış mıydı? Yoksa uğranılan arıza sınırlı mı kalmıştı? Ve yalnız bizler mi bu tutuklanma felaketine maruz bulunuyorduk, noktası fikrimi çok işgal etmişti. Lakin belirsizlikler içindeydik. Hakikati keşfe imkân yoktu. Arkadaşlara haber göndermek, ihtiyatkâr bulunmalarını tavsiye etmek de mümkün değildi.

Ben, bu düşüncelerle üzülürken, beklenilenin aksine ortaya çıkan ufak bir fırsattan istifadeyi elden kaçırmadım. Ve hiç olmazsa İkinci Ordu'da bulunan bazı arkadaşların dikkatini çekmeyi başardım.

Divan-ı Harbe ilk gidişimde bana refakat eden nöbetçi zabiti Yüzbaşı Rıza Altuncu Bey'di. Bu zat, Kuleli İdadisi Dahiliye Müdürü Ali Paşa'nın kayınbiraderidir. Tutuklamalardan, İkinci Ordu'da bulunan arkadaşları ikaza en ziyade elverişli bulunan ise Şerafeddin'di (Aksaray)... Hemen Şeref'in tutuklanmamızdan haberdar edilmesini düşündüm. Bu maksatla, sorguya giderken, yanımızda yürü-

yen neferin[askerin] biraz gerilemesinden istifadeyle, Yüzbaşı Rıza Bey'e fısıldayarak "Edirne'ye haber gönderin, Şeref'i kurtarın!" diyebildim.

O esnada, Kuleli İdadisi Müdürü Ali Paşa'nın oğlu Şeref Ongan, Edirne'de zabit bulunuyordu. Tabii bu bir iki kelimeyi söyledikten sonra, vicdani bir vazife yapan insanlara mahsus bir hazla yüreğim biraz ferahlamış ve kalbime baskı yapan ağırlık kısmen hafiflemişti.

Yeğeni hakkında dudaklarımdan dökülen bu birkaç sihirli kelime, beklenilen tesiri yaratmış ve Rıza Altuncu Bey hemen icap eden teşebbüste bulunmuştur. Sonradan öğrendiğime göre, Rıza Altuncu Bey iki saat kadar izin alarak hemen eniştesi Ali Paşa'nın evine koşmuş, tutuklanmamı anlatmış ve kendisine fısıldadığım mânidar kelimeleri nakletmiştir.

Herkese endişe veren uzun konuşmalar ve çok ciddi münakaşalardan sonra, dostum bulunan Şerafeddin Ongan Bey'in de hürriyetperver işler ile fiilen alakadar bulunması ihtimali kabul edilerek, ailece ona göre tedbirler alınması kararlaştırılmış ve ev, aşağıdan yukarı araştırılarak şüpheli sayılan evrak tamamen yok edilmiştir. Alınan tedbirler bu kadarla kalmamış, hemen o gün, Ali Paşa'nın eşleri Hatice (Ongan) hanımefendi, oğlunu ziyaret maksadıyla Edirne'ye hareket etmiş ve vaziyetten Şeref'i haberdar eylemiştir.

Bu telaşı lüzumsuz saymamak gerekir. O devir, ehemmiyetsiz sebeplerle birçok aile ocaklarını söndürdüğünden, hiçbir kimse hal ve ahvalinden, saadet ve istikbalinden emin olamaz ve herkesin hayatı böyle tereddüt ve buhran içinde geçerdi.

Tutuklama meselesi mühimdi; bizim Abdülhamid vezirleri vesaire hakkındaki projelerimiz açıklanmıştı. Fakat ihbar doğruca Yıldız'a yapıldığından mektep idare heyeti

hiçbir şeye karıştırılmıyor, tutuklamaları bizzat Yıldız Sarayı Erkân-ı Harbiye Reisi[Genelkurmay Başkanı] Müşir[Mareşal] Abdullah Paşa[50] idare ediyordu.

Tutuklular sınırlı olmakla beraber, ihbar sureti, teşkilatın büyüklüğünü gösteriyor; onun için, tutuklamaların yayılması ve kapsamlı hale gelmesine imkân tasarlanıyordu. Yalnız muhbir Trablusgarplı Osman daha ziyadesini bilmediği için, verdiği isimler Halil (Ünye), Kemal (Çamlıca), Hasan (Silistre), Recep (Çanakkale), Sadık (Çorlu) ve Ahmet (Trabzon) –ben– den ibaretti.

[50] Balkan Harbi'nde Başkumandan olan Abdullah Paşa.

Divan-ı Harp

Divan-ı Harp Heyeti

Hemen tutuklandığımız gün oluşturulan bir seçkin heyet(!) tarafından sorgulanmamıza başlanmıştır. Heyet şu suretle oluşmuştu:

Tophane Müşiri ve Askeri Mektepler Nazırı[Müdürü] Müşir Zeki Paşa
Askeri Mektepler Müfettişi Ferik İsmail Paşa
Askeri Mektepler Nazırı Kayserili Rıza Paşa
Harbiye Mektebi Ahlak Muallimi Mazhar Bey.

Sorguda yıldırıcı vaatler, tehdit ve korkutmalar birbirini izlemiş, lakin tutuklulardan elde edilen malumat, Osman'ın verdiği haberlerin pek de üstüne çıkamamıştı. Netice şu yolda ortaya çıkıyordu:

Saraya hücum edilecek, nazırlar öldürülecek!

Bu işlerde, etken veya etkenler kimdir? Bu taraf meçhul kalıyordu. Silahtan, hatta toptan bahis vardı. Lakin ne yolda elde edileceği izah olunamamıştı. Yalnız, malum olan, bütün telkin ve tahriklerin benim tarafımdan yapılmakta olduğunun, daha doğrusu bir sürü belirsizliklerden oluşan, bu muğlak beraberliğin çözümünün, dudaklarım arasından çıkacak birkaç kelimeye bağlı bulunduğunun belirmiş olmasıydı.

Çünkü, Recep (Çanakkale), Tophane Alay Emini bulunan pederinin ve Hasan (Silistre), Tıbbiye-i Şahane son sı-

nıf birincisi olan büyükbiraderi Recep'in (Silistre), heyet huzurunda, ettikleri rica ve ısrarlarına dayanmaya güçleri kalmayarak itirafta bulunmuşlar ve bütün kabahati bana atfetmişlerdir.

Bu arkadaşların itirafı makul bir sebebe dayanıyordu: İlk tutuklanmamızda, Divan-ı Harbe sevk edilmeden evvel toplu olarak, bir an için bir araya hapsedilmiştik. Hatta Osman (Trablus) da beraber bulunuyordu. Bu topluluk hali, sorgu başlamadan evvel tatbik olunmuştu. Anlaşılan bu yöntemle, karamsarlık nedeniyle ortaya çıkması muhtemel itiraf ve şikâyetlerimizden, Osman vasıtasıyla haberdar olunması ümidi besleniyordu.

Bu geçici bir araya geliş esnasında, arkadaşlarıma bazı tavsiyelerde bulunmuş ve mefkûre uğrunda her türlü felakete göğüs germenin faziletinden bahsetmiş, sorguda ketumluğun muhafazasını ve zaafa düşenler bulunursa, bütün kabahatin bana yükletilmesini öne sürmüş ve başka bir isim telaffuz olunmamasını rica eylemiştim. Hatta meseleye kutsi bir ehemmiyet vermiş olmak için ceplerindeki para ve tütünleri çıkarttırarak eşit kısımlara ayırmış ve tutuklu arkadaşlara dağıtmıştım. Bundan böyle, bir lokma ekmeğin bile bu suretle paylaşılması lazım geleceğini ilaveyle, bu vicdani vazifeye uyarak hareket edileceğinden emin bulunduğumu söylemiştim. Bu sebepten dolayı, Recep ile Hasan beni itham etmişler ve hiç olmazsa fuzuli mağduriyetten aile fertlerini kurtarmışlardır. Esasen bu itiraflarda saklı malumat, heyetçe de malumdu. Onun için, kimseye başkaca bir zarar gelmemiş, yalnız bazı aile fertleri uzak durulması imkânsız bir tehlikeden korunmuşlardır.

Bu itiraflar üzerine, saltanat devirmeyi, vezir öldürmeyi, kaldı ki teorik olarak, planladığım ve düşündüğüm, bu yolda teşviklerde bulunduğum için ayağıma pranga vurulmuş ve mektep içinde, müdüriyet kahve ocağında hapse-

dilmiştim. Diğer arkadaşlar da ayrı bir yerde hapis tutulmuşlardı.

Sorgulama devam ettikçe, hakkımdaki alaka artıyordu. Diğer yüksek mektepler ile de münasebetlerin mevcudiyeti anlaşıldığından, bir ipucu elde etmek için bütün istihbarat vasıtaları seferber edilmişti. Hatta sınıf zabitlerimizden Deli Nureddin Bey[51], hoca kıyafetine girerek, ara sıra devam ettiğim kahvelerde hafiyelik ve gözlem yapmış, bir iz elde etmeye uğraşmıştır.

Bu teşebbüslerden bir netice çıkmayınca, heyet, beni avlamak emeline düşmüştü. Evvela menfaat ve ihtiras hislerim okşanmış, Padişah hazretlerinin selamı bildirilmiş, binbaşılık rütbesi ve yaverlik payesiyle ödüllendirilmem kararlaştırıldığı müjdelenmiştir.

Bu, fikir ve gaye avcıları, benden mühim bir şey istemediklerini, yalnız sorulan suallere doğru cevap verilmesinin, bu ihsanlara erişmek için kâfi olduğunu da ilave etmişlerdir. Kendimi bu iyilik ve ihsanlara layık görmediğim için, bu aldatıcı tekliflere sükûnetle karşılık vermiştim. İstibdat ricali, bu halimi yanlış anladılar. Kendilerine itimat edilmediği takdirde ifademi Padişahın huzurunda verebileceğimi ve bu fırsattan istifadeyle rütbe ve yaverlik buyruğunu Padişahın kendisinden işitmeye nail olacağımı söylemişlerdir.

Olanca mantıklarını sarf ediyorlar, güler yüzlü davranıyorlar ve beni, istibdatı aleyhine bütün mevcudiyetimi adadığım bir şahsın kulları arasına almak istiyorlardı. Bu aşağılanmaya katlanmak için mi gündüzlerim korku ve ıstırapla geçmiş, gecelerim *koşmarla*[52] bitmişti! Bu yoldaki teklifleri büyük bir hakaret kabul ettim ve damarlarımda kaynayan gençlik kanının bahşettiği pervasız bir galeyanla bu gafillere cevap verdim.

51 Daha sonra, kendisi itiraf etmiştir.

52 [Fr. Cauchemar:] Karabasan, kâbus. (e.n.)

Cevabım, belki bazı okurlar tarafından, sonradan şişirilmiş sözler gibi kabul olunabilir. Katiyetle temin ederim ki, bu sayfalarda, hakikat haricinde tek bir kelime yoktur. Olaylar, bir fotoğraf merceğinin yakaladığı şekiller gibi, ciddi bir tarzda tasvir olunmuştur. Bundan dolayıdır ki, hiçbir tetkike ve belgeler araştırmasına lüzum görülmeden, gençlikte başımdan geçen, hafızamda yer etmiş izleri, kâğıt üzerine nakletmiş bulunuyorum. Esasen bu, roman değildir ki, zengin hayallerle, teşbih ve istiarelerle süslensin. Bu, daha ziyade tarihi bir sergüzeşttir. Olayları yakinen bilenler, hatta, hadiselere katılanlar, girişte de söylediğim gibi, ekseriyetle hayattadır. Bunun için isimler ve memuriyetler açık olarak söylenmiştir.

Heyete verdiğim cevabı söylemezden evvel, üyelerin o andaki karakteristik vaziyetini tarif etmek isterim.

Zeki Paşa, sakin ve Padişaha duayı hatırlamakla meşgul oluyordu.

İsmail Paşa, Padişahın şahsiyle hiç alakadar bulunmuyor, yalnız meselenin meydana çıkarılması için temkinlilik ve sükûnetle sual soruyordu. Aynı zamanda hürriyet yanlısı fikirleriyle halk ve millet sevgisine layık olmuş Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi kıymetli kılavuzların karakter ve ahlakını tenkit ederek, üzerimde manevi bir tesir yaratmak istiyordu.

Namık Kemal hakkında, memleket gençlerini ahlaksızlığa sevk ettiğini, işi gücü genç çocuklarla zevk ve safa olduğunu ve memleket hayrına hiçbir hizmeti geçmediğini söylüyordu. Sübhane men tahayyere!..

Ziya Paşa için de, rüşvetçiliği ileri sürüyor, Adana Valiliği'nde bir mecidiyeye kadar rüşvet kabul ettiğini iddia ediyordu.

Paşa düşünüyordu ki, ruhlarımızı etkileyen ve benliğimize hâkim olan Namık Kemal'in, o büyük mefkûrecinin, vatani şiirleriydi. Anlamıyordu ki, bizler cesareti ondan

örnek almış, vatan için feryadda vaveylasını[53] taklit etmiş ve hükümdar numunesini *Celâleddin-i Harzem Şah*'ta görmüştük.

Ziya Paşa'nın *Terkib* ve *Terci-i Bend*leri ise fikrimizin, ruhumuzun terbiyesine ve yücelmesine ayrıca hizmetler etmişti. Onlara uyabilmek, bizler için, şeref ve gaza yolunda yürümek demekti.

O tarihte, bu muhterem kişiler vefat etmişlerdi. Lakin İsmail Paşa, daha hayatta bulunan Murat Bey[54] hakkında da pek ağır ithamlarda bulunuyordu. Hünkârın hoşuna gitmeyen kişilere selam vermek suretiyle sürgünlerine sebebiyet verdiğinde ve bu sayede hazır maaş almak yolunu tuttuğunda ısrar gösteriyordu.

Rıza Paşa, daha başka bir sahada uçmak istiyordu. O, ne Sultan Hamid'le alakadar görünüyor, ne de sorgu meseleleriyle meşgul oluyordu. Hakikaten, kaba küfürlerle beni ve Sultan Hamid aleyhtarlarını lanetliyordu. Bunun ne kadar yapmacık olduğunu, hal ve tavrından anlamak da güç değildi. Paşa, hakikat halde, Kanun-ı Esasi nüshasının nerede olduğunu öğrenmek emelindeydi. Bahsettiği gazetede, müfettiş İsmail Paşa hakkında çok çirkin bir yazı vardı. Rıza Paşa, vakit vakit masa üzerinde bulunan diğer gazeteleri karıştırarak Kanun-ı Esasi nüshasının noksan olduğunu ileri sürüyordu. Sözlerinden İsmail Paşa'ya karşı gizli bir intikam hissi taşıdığı belli idi. Zannederim, bu fırsatla rakibini rezil etmek gayesi güdülüyordu. Esasen, gerek İsmail Paşa ve gerek Rıza Paşa, mevzubahis gazeteyi görmüşlerdi. Çünkü vakadan bir müddet evvel, her zaman olduğu gibi, birer nüsha odalarına atılmıştı. Rıza Paşa'nın bahsettiği Kanun-ı Esasi nüshası, tutuklanmam esnasında üzerimde bulunuyordu. Tutuklama için zabitler

53 Vaveyla: Namık Kemal'in "Vaveyla" adlı şiirine gönderme yapılmaktadır.
54 *Mizan* gazetesi sahibi tarihçi Murat Bey.

bana doğru gelirken, gazeteyi yanımda duran Celal'e (Preveze) vermiştim. O nezih ve fedakâr çocuk, tereddüt etmeden gazeteyi almış, Kemal (Balıkesirli)[55] bu harekete yardım etmişti. Arka sırada bulunduğumuzdan, zabitler bu işin farkına varamamışlardır. Bu sebepten dolayıdır ki o nüsha ellerine geçmemişti.

Mazhar Bey, daha başka düşüncelere dalmıştı. Lahey Konferansı sebebiyle Avrupa'ya gittiği zaman Jön Türklerle olan temasını ve onların sefil ve yarım pabuçlu hallerini tasvir ediyor, bu gibi baldırı çıplaklara uymanın memlekete hıyanet olacağını, düzgün bir lisanla anlatıyordu.

Bütün bu mânâsız işlerle vakit geçiren heyetin, sorgu esnasındaki bu halleri dikkat çekiciydi. Birbirleriyle rütbe ve mevkilerinden başka hiçbir benzer noktaları olmayan, ilim ve duygu itibariyle yekdiğerine tamamen yabancı bulunan bu kişilerin takındıkları tavır, hakikaten dikkate değerdi. Doğrusu, için için gülüyor ve mevkiimin fecaatine rağmen onlarla kendimizi mukayese edince koltuklarım kabarıyor ve iftihar hissediyordum. Demek ki bizim harekâtımız da tenkit ettikleri vatanperver Namık Kemal ve Ziya Paşalara benzerdi; demek ki Avrupa'da bulunan Jön Türkler de acı sefalete göğüs geriyorlar, üst başlarına bakamıyorlar ve bizim gibi gaye uğruna çalışıp duruyorlardı.

Bu nişanlı ve kordonlu rical, benim gibi bir mektep talebesi önünde mantık ve muhakeme itibariyle acze düşmüşler, işi yalan dolana dökmüşler ve benden, üstü kapalı, medet ummak alçaklığını beklemişlerdi. Şu halde yürüdüğüm yol doğru idi, iddialarım gerçeğe yakın ve hakikate uygundu. Öyle ise, evet, öyle ise daha ileri giderek gönlümü ferah tutmak ve bu suretle intikam almak bir vecibedir, dedim.

[55] Emekli Kemal Paşa.

İşte, bu düşüncelerle ve yukarıda bahsettiğim, onurumu rencide eden bu Abdülhamid kullarının rütbe ve memuriyet tekliflerine karşı, gençliğin ruhumda uyandırdığı gururla, şu yolda cevap vermiştim:

> Sultan Hamid ..... dir. Sultan Hamid'in huzuruna kendi rızamla çıkmaya tenezzül etmem. Namussuzluk karşılığı göğsümde yaver kordonu taşımaktansa, boynuma ip takılmasını tercih ederim,

dedim ve daha bazı ağır kelimeler sarfından sonra şu beyti okudum:

> "Muini zalimin dünyada erbab-ı denaattır
> Köpektir zevk alan sayyad-ı bi-insafa hizmetten"
> (Zalimin yardımcısı dünyada alçak kimselerdir
> Köpektir zevk alan insafsız avcıya hizmetten)

Bu cüretim, heyeti şaşırtmış, hiddete sevk eylemişti. Anlıyorlardı ki ben,

> Edebsizlikte tekleriz
> Kimi görsek etekleriz
> Hakdan imdat bekleriz
> Ne utanmaz köpekleriz

sözlerine uyacak kimselerden değil, idealine sadık gençlerdendim.

İfadem, kelli felli paşaları çıldırtmıştı. Zeki Paşa, ayağa kalkarak kelimeyi tevhit getirmiş ve kulaklarını elleriyle kapamıştı.

Rıza Paşa, üzerime hücum ve ağır kelimeler sarf etmiş, hiddetle tepinmeye başlamıştı.

İsmail Paşa, Beyoğlu'nda arabalarda gezen nimetşinas, kordonlu yaverlerle benim gibi ayağı prangalı nankörler arasında mukayese yapmaya kalkışmış ve hafif bir el te-

masıyla omuzlarımdan tutarak inat ve ısrarın mânâsızlığını anlatmaya çalışmıştı.

Hayret ediyordum, evet benim bu sözlerim, keder ve ümitsizliğin verdiği bir galeyan, rütbe ve yaverliği reddim, hafiflik kabul edilmiş olsa bile, bu kişilerin, efendileri hakkında ettiğim hakaret üzerine daha fazla bir asabiyet göstermemelerine hayret ediyordum. Niçin o anda beni ayakları altında ezmediler, niçin kapıda nöbet bekleyen nöbetçilere beynimi dipçik darbeleri altında parçalatmadılar? Hayret!.. Sed hezar hayret [Yüz bin kere hayret]!..

İsmail Paşa, kuru sözlerle netice elde edilemeyeceğini anladığından, son ümitle aldığı bir kararla, Manisa'da zabit bulunan pederim[56] ile Pirzerin'de, keza zabit bulunan büyükbiraderimin tutuklanmaları hakkında kapıda bekleyen zabite, telgraf çekilmesi emrini verdi. Ve bana hitaben, derhal itirafta bulunmaz ve sözlü saldırılara devam edersem askerlikten kovulmaları yoluna gidileceğini de ilave etti. Hakikaten, pederim emekliliğe sevk edilmiş ve biraderim Meşrutiyet ilanına kadar hapis tutulmuştur.

Artık mesele alevlenmişti. Zaten olacak olmuş, ok yaydan çıkmıştı. Bu kararlar da cevapsız bırakılmamalıydı, nitekim öyle oldu. Rahat bir tavırla, günahsız peder ve kardeşime reva görülen muamelenin bir zulüm olduğunu, esasen bu gibi adaletsizlikler için isyana hazırlandığımı, tehditlerin ise ehemmiyeti olamayacağını, bütün aile fertlerimin vatan menfaati uğruna feda edilmesinde mahzur görmediğimi, yukarıdaki ifademe ilave ettim.

Bu riyakâr rical, terbiyevi ve faziletkâr birer kamçı gibi yüzlerine çarpılan bu sözlerden az çok akıllandılar; benim gibi küstah ve inatçı bir çocukla bizzat uğraşmaktan artık vazgeçtiler.

56 Bu kahır ve kederlere tahammül edemeyerek vefat etmiştir.

Bu hadisenin geçmesinden bir gün sonra Harbiye Mektebi Fizik Muallimi Miralay[Albay] Fethi Bey başkanlığında yeni bir Divan-ı Harp oluşturuldu.

İstihkam Muallimi Erkân-ı Harp Binbaşısı Saffet, Edebiyat Muallimi Binbaşı Derviş, Kimya Muavini Yüzbaşı Şevki, Rusça Muavini Yüzbaşı Remzi Beyler, bu Divan-ı Harbin üyeleri bulunuyorlardı.

Maksada kısa yoldan erişmek için yargılama tarzı değiştirilmişti. Artık bir hâkimler heyeti ile bir sanık değil, fikren karşıt iki dost tartışıyor, yahut birbirine zıt iki fikrin temsilcileri bir diğerleriyle münazara ediyorlardı. Bu hal günlerce devam etti.

Divan-ı Harp heyeti sual soruyordu, sanık sandalyesinde oturan ben de, bunlara cevap veriyor, karşılık olarak emellerimi anlatıyor ve sualler yöneltiyordum. Özellikle, güç kazanmak için vakit vakit karşılıklı kahveler içiliyor; vicdanın mahiyeti, vazifenin kutsiyeti, vatanperverliğin belirtisi, münakaşa ve her kelime tahlil ediliyordu.

Reis Fethi Bey, kendisini hamiyetli sayıyor, Binbaşı Saffet Bey, vazifeşinas ve vatanperver olduğu iddiasında bulunuyordu. Bu zat, muallimlik vazifesini iyi yaptığını ve bu suretle aldığı maaşı sonuna kadar hak ettiğini, aile saadetine engel teşkil edecek hiçbir harekette bulunmadığından vicdanen rahat olduğunu ve bununla birlikte milli ve medeni vazifesini tamamıyla yerine getirdiğine inandığını söylüyordu.

Saffet Bey'in bu atıp tuttukları doğru olabilirdi. Kendisi hakikaten talebenin feyz aldığı bir muallimdi. Lakin, muhalif tabiatımla, suistimal edilen hal ve işlerin ne suretle telafi edileceğini soruyor ve "Soylular sınıfında bulunan rütbe sahibi paşazadeler[57] benim gibi talebe oldukları hal-

[57] Mektep arkadaşım İsmail Paşazade Celâl ve Ali Beyler, Ekrem Rüştü ve Aşki Beyler ve diğer yaveran ve hünkâr çavuşları.

de, her ay aldıkları maaşı ne karşılığı hak kazanmışlardır?" diyor ve "Bu paralar millet kesesinden gasp edilmiş birer servet değil midir?" sualini yöneltiyordum.

Bir gün, Reis Fethi Bey'in sorduğu suallere karşılık vermek istedim ve şöylece bunu kendisine açtım:

— Müsaade ederseniz ben de size bazı şeyler sormak isterim, dedim.

Büyük bir istekle kabul edildi. Doğrusu her arzum yerine getiriliyordu. Ben de fırsattan istifade ederek aklımın erdiği, dilimin döndüğü ve kudretimin yettiği kadar insan haklarını müdafaa için, neticelendirilmeyen hakların şikâyetini vicdanlarına duyurmaya ve heyetin hamiyetini tahrike çalışıyordum.

Divan-ı Harp heyeti, temiz, tanınmış ve bütün talebenin itimat ve hürmetini kazanmış kişilerden oluşmuştu. Yalnız Binbaşı Saffet Bey hakkında sevgi ve saygımız yoktu. Kendisi İsmail Paşa'nın hizmetlileri arasında bulunuyor ve bunun iftihar nişanesi olan altın imtiyaz madalyasını sinesinde taşıyordu.

Suallerim şöyle başlıyordu:

— Yemen isyanının sebepleri nelerdir? Neden oraya giden Türk askerleri geri dönmezler? Yahut dönenler, neden yalnız Adana yoluyla ve karadan köylerine gönderilirler?

— Kürdistan kıyamları neden? Niçin bazı Kürt beyleri sarayda imtiyazlı bir hayat sahibidir?

— Niçin Arnavutluk'ta daima askeri harekat yapılır ve vatan evlatları bir diğerine kırdırılır?

— Yaverler temiz giyindikleri halde, neden Anadolu ve Rumeli hudutlarında bulunan zabitler yırtık pırtık ceketli ve yamalı pantolonludur?

— İstanbul'da memur ve zabitlere senede sekiz, on maaş verilir de, neden asıl tehlike karşısında, hudut boyunda bulunanlara ancak altı maaş verilmekle yetinilir?

— Sahip çıkanı olmayanlar, niçin adliye kapılarında süründürülürler ve en ufak bir haklarının neticelendirilmesi uygun görülmez?

— Neden rüşvetsiz iş görmek mümkün değildir. Ve neden iltimassız memuriyet alınamaz?

Aşırı heyecanla devam eden bu ve bunlara benzer suallerim üzerine Divan-ı Harp heyeti arasında bir olağandışı hal belirdi ve Kimya muavini Şevki Bey'in ağladığı görüldü.

Bu iç dökme hali, kendime güvenimi artırmış ve metanetimi sağlamlaştırmıştı.

Sorgulamanın geç vakitlere kadar devam ettiği bir gündü. Maddi hiçbir baskıya maruz kalmadığım halde ardı arkası kesilmeyen suallerin, gösterilen uysal tavırların tesiri altında manen zaafa uğramıştım. Hâkimler heyeti o kadar iyi davranıyor, masumane iddialarımı o kadar haklı kabul ediyorlardı ki kendilerinin de benim ile hemfikir bulunduklarına inanmamak için sebep kalmıyordu. Bununla beraber, bu hareketlerin beni arkadaşlarım hakkında bazı itiraflara sevk etmekten ibaret bulunduğunu daima şuur ve kesinlikle düşünüyor, iman ve ketumiyetimi sarsmamak, heyetin kurduğu ipek dokumalı ve yaldızlı ağlara düşmemek için yaralı bir kuş gibi çırpınıyordum.

Bir an geldi ki, çok bunaldım ve haykırmak ihtiyacı hissettim. Böyle geç saatlere kadar beni yoran bu insan kümesinden, ölgün bakışlarımla merhamet ve şefkat dilendim. Onların umursamaz bakışlarında ise merhametten eser yoktu. Bu hissizlikten irkildim. Özellikle, Saffet Bey'in mütemadiyen sual sorması beni isyan ettirdi ve "Yeter!" diye bağırdım. Ve hemen özür diler gibi, çok yorulduğumu ve istirahat etmeme müsaadelerini ezgin bir eda ile rica ettim.

Reis Fethi Bey, süratle izin verdiği için diğer üyeler de itiraz edemediler. Oh! Kurtulmuştum.

Hücreme girdiğim zaman, prangayı yan tarafıma uzatarak, mecalsiz bir halde, ot minder üzerine uzandım; düşünüyor, ruhumdaki anarşiyi gidermek ve ortaya çıkan

zaafı bertaraf etmek için fikrimi zorluyordum. Bu içsel mücadele esnasında kapı açıldı, Dahiliye Binbaşılarından Sabri Bey içeri girdi. Bana doğru ilerledi ve ayağımdaki prangaya dikkatli dikkatli bakarak kapının önünde bekleyen nefere, nöbetçi yüzbaşısının çağırılması emrini verdi.

Ben, yaşamakta olduğum buhranlı vakitlerin sarsıntısıyla henüz kımıldayamayacak kadar felce uğramıştım; ve sebebini anlayamadığım bu vakitsiz ziyarete karşı, belirsizlikten kaynaklanan bir umursamazlıkla, bulunduğum vaziyeti muhafaza ediyordum.

Nöbetçi yüzbaşısı içeri girince, binbaşı bey kaşlarını çattı, çehresini astı ve prangayı göstererek:

— Bu nedir?
— Haberim yok efendim. Mamafih bu hususta bir emir verilmiş olsa gerek.
— Şimdi bunu çıkarttırınız.
— Baş üstüne efendim.

Yüzbaşı dışarı çıkarken, binbaşı bey bana döndü, artık ben doğrulmuş ve oturur bir vaziyet almıştım.

— Merak etmeyiniz, ümit ederim ki tutukluluğunuz devam etmeyecektir, hitabında bulundu.

Binbaşı beyin gözetimi altında prangayı çıkardılar ve ben o ağır yükten kurtuldum.

Mamafih, binbaşı beyin samimiyetsiz olduğu ayan beyandı. Yapmacıklı tavrından, fuzuli gayretkeşliğinden bunu anlamak güç değildi.

Bu zat, beni daha evvel pranga ile görmüş ve nefretle süzmüştü. Şimdi aldığı emir gereğince ertesi günkü sorgu için, bir şekilde kalbimi kazanmaya çalışıyor ve beni düşmanca hislerimden tamamen arındırmak istiyordu. Mamafih, bu sahte tavır, kinimi tazeledi ve kanaatim daha

sert ve aşınmaz bir hal aldı. Ertesi gün, binbir ümitle ve güler yüzle beni karşılayan ve uçurumun kenarına yaklaştığıma inanan sorgu heyeti, bu çıkmazdan çok uzaklaştığımı görünce, ümitsizliğe düşmüş ve kendimi düzeltmem imkânı olmadığına kanaat getirmişti.

Hatta, diğer bir vaka da bu hususta kuvvetimi hayliden hayliye artırmıştı. O gün sorgunun bitmesini gözleyerek kapı önünde bekleyen nöbetçi zabiti Fahri Bey, beni tutuklu bulunduğum hücreye götürürken, gözlerini yere dikerek, gaibe hitap eder bir tavırla, "Allah senden razı olsun!" demişti; ve bu sözler üzerimde yaşam rüzgârı tesiri yapmıştı. Anlaşılıyordu ki, temiz her ruh ve kalpte mutlakiyete karşı şuurlu ve fakat faal olmayan bir öfke ve kin mevcuttur.

Gösterilen bu hassasiyetlerin, benim için kıymeti pek büyüktü. Daha doğrusu hayati ehemmiyet taşıyorlardı. Çünkü:

Bilmem, böyle acı tecrübelere maruz kalanlarda da aynı hal mevcut mudur? Sürekli ve devamlı sorgulamalar insanı zaafa uğratıyor. Ve belki bundan dolayıdır, bazı azimli kişiler bile, hiç beklenmeyen bir anda itirafta bulunuyor. Ben, buna geçici bir akıl felci diyeceğim. Öyle bir felç ki, medyumların tesiriyle hareket eder süjeler gibi, telkinlere tabi olmak mecburiyeti doğuyor.

Fakat, sorgu namı altında devam eden bu sohbetler, ileride bahsedilecek hadiseden sonra tekrar resmi şeklini almıştı.

Bir müddet evvel ayağımdaki pranganın çıkarılması emrini veren heyet, yavaş yavaş resmiyetin icap ettirdiği amiriyet tavrını takınmıştı ve ben tekrar sanık derecesine inmiştim. Reis Fethi Bey'in pek samimi bir teklifine verdiğim dürüst cevap, buna sebep olmuştu.

Sultan Hamid hakkında gösterdiğim hürmetsizlikler üzerine Reis Fethi Bey bir gün şöyle demişti:

Oğlum Ahmet Efendi, dilini tut! Efendimiz hakkında atıp tutma. Namusumla seni temin ederim ve bu heyet şahit olsun ki ben, ya bu nişanları –kolundaki rütbe alametlerini göstererek– sökerim veya seni kurtarırım. Bu yaşta gösterdiğin metanet emsalsizdir. Seni bir kale kumandanı görmek isterim.

Bu sözlerin samimiyetine şüphe edilemezdi. Fethi Bey, hakikaten pek namuslu ve faziletli bir zattı. Lakin, mevzubahis Sultan Hamid olduğundan, ona karşı bazı davranışlarımı sınırlandırmak, bana takip ettiğim hedeften sapmak gibi geldi. Bir peder şefkatiyle söylenen bu uyarıya teşekkür etmekle beraber, yardıma muhtaç olmadığımı bildirmiştim.

Bundan sonra da vaziyet, aleyhime olarak değişmiş ve Harbiye'deki hücremden alınarak Tophane zindanına sevk olunmuştum.

Bu karardan memnundum. Yıldız'a gönderilmekten ve orada öteden beri işitmekte olduğum işkencelere maruz kalmaktan çekiniyordum. İşittiğime göre, işkence türü, sürekli ve ıstırap vericiymiş. Belki tahammül kabiliyetim zaafa uğrar ve şimdiye kadar muhafaza ettiğim metaneti kaybederim, diye korkuyordum. Doğrusunu söylemek lazım gelirse, mektepte tutuklu bulunduğum esnada, olağandışı hiçbir baskıya maruz kalmamıştım. Yalnız ayağıma pranga vurulmuştu ki, ona o kadar ehemmiyet atfetmiyor, hatta bana daima refakat ettiği için, bu paslı maden külçesini şefkatli bir arkadaş olarak kabul ediyordum.

Harbiye Mektebi'ndeki tutukluluğum sakin geçmişti. Tabii ve muntazam uyuyordum. Halbuki tutuklanmadan evvel, gecelerim buhranlı ve gündüzlerim de her an korku içinde geçiyordu. Teşebbüslerimizin boşa gitmesinden daima endişeli idim.

Bu buhran ve endişenin sebepleri, kuvvetli bir inkılap cereyanı gerçekleşmeden, herhangi bir ihtiyatsızlık netice-

si, teşkilatın keşfedilmesi korkusu idi. Bu telaşta bir dereceye kadar haklı sayılırım. Çünkü, daha önceleri de yüksek mekteplerde buna benzer teşekküller var edilmiş, lakin ilgililer tutuklanıp ve Şeref Vapuru'yla Trablusgarp'a veya diğer mahallere sürüldükten sonra, canlanan mefkûre sönmüş ve teşkilat ölmüştü. Tabii çekilen zahmetler, sarf edilen emekler, böyle neticesiz bir hedef için değildi.

Bundan dolayı, fiili bir hareket kararlaştırılmadan ve önceden bir nebze bahsettiğim proje tatbik sahasına geçmeden tutuklamalar yapılmasından korkuyordum. Şahsım hakkında, her an hazır bulunduğum tutuklanmaya ehemmiyet vermiyor, yalnız gayenin başarısızlığa uğramasından endişe ediyordum. Bu sebepten, biraz evvel işaret ettiğim gibi, Tophane'ye yollanmamı iyi saydım, Yıldız'a veya Taşkışla'ya gönderilmediğime sevindim. Gerçi, başa gelen çekiliyor. İnsan her şeye katlanıyor ve işkence tehlikesine karşı da tedbirler alması mümkün oluyor. Nitekim ben de o tedbirleri fikren almakta gecikmemiştim:

Mademki endişem şahsım için değildi; şuursuz ve iradedışı açıklamalarla bazı arkadaşların ve birçok ailelerin lüzumsuz kederine ve mahvına sebep olmayı istemiyorum. Bu mahzurun önüne geçmenin çaresi, böyle müşkül bir vaziyet ortaya çıkarsa intihar etmektir, dedim. Ve bu buluştan sonra rahata erdim.

Gırtlağımı kesecek ufak bir çakı, kalbimi delecek sivri bir maden parçası da bu vazifeyi pekâlâ yerine getirebilirdi. Zaten, ben bu maksatla kuşak arasında daima küçük bir sustalı çakı taşırdım.

İlk tutuklanmamda olduğu gibi yeni hapishaneme giderken de bu gizli müdafaa vasıtamı yanımdan ayırmamıştım. Eğer böyle bir baskıya maruz kalırsam hemen o kurtarıcı aletin himayesine girmeye karar verdim; yani intihar edecektim. Bu niyet ve kanaatle, korkmaksızın yeni hapishaneme gittim.

Yeni yerim pek garip ve acıklı bir mahaldi. Hakiki ismiyle bir zindandı. Tophane'de Sanayi Mektebi koğuşları arka tarafında büyük bir meydanlık vardır. Bu meydanın gerisinde hafif bir meyil üzerinde, salma[58] tabir edilen bir zindan mevcuttur.

Bu binaya evvela bir kapıdan girilmekte, ondan sonra demir bir kapıya varılmaktadır. İlk demir kapıdan girilince dar bir koridor geliyor ve bu koridora açılır iki oda bulunuyor. Oda kapıları demir ve yarısı parmaklıktır. İşte, bu odalardan birini bana tahsis etmişlerdi. Diğer oda boş ve daha doğrusu, o koca binanın sakini yalnız benden ibaretti.

Odamda, tavana yakın ve kapıya karşı gelen bir noktada camsız ufak bir pencere vardı. Fakat demir parmaklığı ihmal edilmemişti. Bu zemini tahta odanın altındaki depodan su akışının şırıltısı işitiliyordu.

Oraya götürüldüğüm zaman artık havalar soğumuş ve kış başlamış olduğundan vaziyet endişe vericiydi. Tutuklanmam esnasında sırtımda ince bir ceket ve bir de ten fanilası bulunuyordu. Talim maksadıyla mektepten çıkarıldığımız için hafif giyinmiştim.

Yeni zindanımda ne yatak vardı, ne de yorgan. Oturacak yer bile yoktu. Tutuklu olarak Tophane'ye götürüldüğüm vakit, ora hapishane zabiti beraber gelmek zahmetine katlanmamış ve beni, bir onbaşı ve süngülü bir asker refakatinde zindana göndermişti. Onbaşı, nöbetçiyi kapı önünde bırakıp gitti. Bu, hiç dert dinlemiyordu. Nöbet değişimine kadar dolaştım. Nöbetçi değişikliği için gelen onbaşıya vaziyeti anlattım. Zabitine malumat vereceğini söyledi ve gitti. Ne müşkül vaziyet!.. Ayağımda pranga olmadığından oda içinde kolaylıkla dolaşabiliyordum.

58 Salma: Askerlerin, gece yakaladıkları suçluları kapadıkları yer.(y.h.n.)

Akşama doğru, yırtık pırtık ve perişan bir ot minder getirdiler, samanları fırlamış ve kuru bir leş haline gelmişti. Buna teşekkür ettim. Lakin örtü falan yoktu. Ve camsız pencereden giren rüzgâr, üzerimden geçerek kapıdan çıkıyordu.

Ot mindere uzanmıştım, yorgunluktan bitap kalarak uyumuşum. Uyandığım zaman, kemiklerim sızlıyordu. Halbuki Harbiye Mektebi'nde tutuklu iken minder ve örtü hususunda hiçbir sıkıntım olmamıştı.

Ertesi gün öğleye doğru bir çift tayın ekmeği getirdiler. Beyaz, sıcak ve çok iştah açıcıydı. Bir hamlede yedim. Tabii, akşama aç kaldım. İhtiyacımı belli etmemek için midenin isyankâr serzenişini hissettirmeyerek vaziyetin gereğine uydum.

İlk şaşkınlık çabuk geçti, bu hayata da alıştım. Lakin havalar fena gidiyordu, titremeyi bilmesem soğuktan donacaktım! Ara sıra bir kanun zabiti ve bir kanun neferi refakatinde ve kapalı bir araba içinde Harbiye Mektebi'ne götürülüyor, her zamanki gibi akşamlara kadar sorguya çekiliyordum. Bazen de Reis Fethi Bey, Tophane'ye geliyor ve hapishane zabitinin odasında baş başa görüşüyorduk. Bütün emelleri, benden birkaç kelime ve birkaç söz kapmak, diğer arkadaşlar hakkında sır elde etmekti. Bu olamadığı için uzun süreli soru ve cevaplar devam edip gidiyordu.

Bir gün, kar yağmıştı; beyaz beyaz kar parçaları uçuşarak pencereden içeri düşmeye başladı. Soğuktan ve cereyandan hastalandım. Şiddetli ısrarlarımdan dolayı bir doktor getirdiler. Bu zat bir an kapıdan güzel yüzünü gösterdi ve ilaç göndereceğini vaat ederek çekildi, gitti. Ne muayene etmiş ve ne de hastalığımı sorup anlamıştı. Şöyle bir nabzımı tutmak, hararetimi yoklamak gibi basit ve ilkel şeylere bile lüzum hissetmemişti. Anlıyordum ki, bu duvarlar arasından sağ ve salim çıkmak bana nasip olma-

yacaktı. Hastalığın verdiği buhranla çılgınlıklar yapmaya karar verdim. O gün getirdikleri ekmeği kapıdaki parmaklıklardan dışarı attım ve getiren onbaşıya, zabite söylenmek üzere ağır sözler sarf ettim.

Bu ümitsizce yapılan kahramanlık tesirsiz kalmadı. Hapishane zabitini oda kapısına kadar getirdi. Bu zat, Ahmet Ağa isminde, alaydan yetişme, babacan bir yüzbaşıydı. Ne istediğimi sordu.

Ben, ağzımı açmış, gözlerimi yummuş, aklıma geleni söylüyor, Sultan Hamid memurlarını vicdansızlıkla itham ediyordum. Zavallı adam, tek söz söylemeden dinledi ve benim mecalsiz kalarak sustuğumu gördükten sonra:

> Oğlum, kederini anlıyorum, mamafih daha gençsin, ümitsiz olma, buna dünya derler, her şey geçtiği gibi bu da geçer; şu kadar var ki, burada misafir olarak bulunuyorsun; ben, kendiliğimden bir şey yapamam, vaziyeti takdir edersin zannederim,

dedi. Ahmet Ağa'nın sözleri, üzerimde tesir yaratmaktan geri kalmamıştı. Öyle ya, o da bir emir kulu idi. Belki kendisi de yıkmak istediğimiz kara kuvvetten memnun değildi. Mamafih, ben bu fırsattan istifadeyi kaçırmadım. Mademki misafirleri bulunuyordum, zindanımı değiştirmek elinde olduğunu söyledim, güneş görür ve cereyan almayan bir odaya naklimi istedim. Elinden geleni esirgemeyeceğini söyleyerek kapıdan uzaklaştı.

Akşama kadar ateşler içinde yandım. Geç vakit bir onbaşı, Ahmet Ağa tarafından bir hap getirdi, bu ilaç beni hastalıktan kurtardı ve ben tesadüfen iyileştim.

İlacı getiren, Ahmet isminde bir onbaşı idi. Karadenizli olduğu lisanından belli oluyordu. İlacı verirken, mecalsiz halimden, gamla dolu yakınmalı vaziyetimden etkilenmiş göründü ve nereli olduğumu sordu. Trabzonlu olduğumu öğrenir öğrenmez tavrında ani bir değişiklik olmuştu. On-

başıda hemşerilik hissi uyanmıştı. Alaka ve acımayla tepeden tırnağa kadar beni süzdüğünü gördüm.

Üstüm başım dikkat çekici ve pek perişandı. Aylardan beri soyunmak nasip olmamış, elbisemle yatmış kalkmıştım.

Tarak değmeyen saçlarım uzamış, ustura görmeyen sakalım çenemi örtmüştü. Üstümdeki palaspareler delik deşik olmuş ve beni cidden acınacak bir hale koymuştu. Adamcağız, *Allah kurtarsın*, duasıyla oradan ayrıldı...

Ahmet Onbaşı'yla daha sonra dost olmuştuk. Elinde silah, belinde kasatura nöbet beklemeye bile geliyordu. Talime gitmemek ve aynı zamanda benimle görüşmüş olmak için geldiğini söylerdi. Bir bölük arkadaşı varmış, o da kendisini teşvik ediyormuş.

Ahmet Onbaşı, arzu ettiğim takdirde, tarafımdan yazılacak tezkereleri ebeveynime, akrabalarıma götüreceğini ve onların verecekleri cevapları gizlice bana getireceğini söylerdi.

Doğrusu cesaret edemiyordum. Daha kimlere zarar verebilirdim? Arkamdaki yük, vicdanımdaki ağırlık kâfi değil miydi? Güçsüz kalmış Osmanlı İmparatorluğu'nun asri bir zihniyetle düzenlenmesini isteyen ve teşviklerimle bu hususta teşebbüslere girişen bazı arkadaşlarım tutuklu bulunmuyorlar mıydı? Bu kadarı kâfi gelmiyor muydu? Tutuklu adedinin artmasında ne zevk ve ne menfaat vardı.

Ahmet Onbaşı'nın bu tekliflerine teşekkür eder ve İstanbul'da kimsem bulunmadığını söylerdim. Mamafih sözlerinin samimiyetine kalben inanmıştım. Buna rağmen, ihtiyatlı olmayı sağduyuya daha uygun buluyordum.

Bir gün, Ahmet Onbaşı'nın bahsettiği arkadaşıyla görüşmek mümkün oldu. Nöbete gelmişti. Bu, Hüseyin isminde Sivaslı bir neferdi. Vaktiyle Romanya'da bulunmuş, hürriyet lezzetini fiilen tatmış ve rejim farkını görüp anlamıştı. İki idareyi ayırt edecek kadar tahsili de vardı. Sık sık

nöbete gelmeye başladı. Beni kaçırmayı ve Romanya'ya götürmeyi teklif ediyordu. Fakat, ey aziz vatan! Ne candan dost imişsin! Seni bir türlü terk edemiyorum. Hiçbir ümidim olmadığı halde büyük mahrumiyetlere katlanıyor, bu kurtarıcı tekliflere, evet, diyemiyordum. Yerini yurdunu terk etmek bu kadar güç mü? Halbuki, sonradan gezmediğim diyar ve terk etmediğim yâr kalmadı! Hayatta insan, daha nelere alışmıyor ki!..

Nitekim, o ıssız, kuş uçmaz kervan geçmez köşede yani zindanımda mahrumiyet içinde yaşamaya alışmak şöyle dursun, ticarete bile başlamıştım. On beş gün zarfında nöbetçiler vasıtasıyla üç adet tayın ekmeği satarak bir kuruş tedarik edebilmiştim. Bu büyük servetle(!) lime lime olan elbiselerimi dikmek için iğne, iplik ve biraz da zeytin aldırdım; başarı değil mi?

Bir zeytin tanesiyle iki lokma ekmek yediğim o acı günleri hâlâ hatırlar ve insan tabiatındaki tahammül kudretini, huşu ve hürmetle daima yüceltirim.

Bu ticaret, tabii uzun müddet devam edemedi. Açlık canıma işliyor, midem ekmek noksanlığını şiddetle hissediyordu. Onun için bir daha zeytin tanesi bile tatmak nasip olmamıştı. Çünkü bir çift tayından başka nafakam yoktu; bundan fedakârlık güçtü.

***

İkinci Divan-ı Harp kurulduktan sonra diğer tutuklu arkadaşları hiç görmemiştim. Ve bir haber almak imkânı da doğmamıştı.

Divan-ı Harp'ten döndüğüm bir gündü. Hücreme götürülürken uzaktan muhafız refakatinde giden Hasan'ı (Silistre) görmüş ve elimle selam verdikten sonra işaretle diğer arkadaşları sormuştum. Sanayi Mektebi koğuşlarıyla benim bulunduğum daire arasında yüksekçe bir bina vardır, orasını gösterdi. Anladım ki, diğer arkadaşlar da bura-

dadır. Onlarla birlikte bulunmak için büyük bir arzu duymaya başladım.

Bir gün, hastalığımı bahane ederek hapishane zabiti Yüzbaşı Ahmet Ağa'nın gelmesini rica ettim. Adamcağız geldi. Eski vaadini hatırlattım ve havadar bir yere naklimi tekrar istedim. İki gün sonra bu ricam yerine getirildi. Ben de arkadaşların bulunduğu dairede ayrı bir odaya kapatıldım ve zindandan kurtuldum.

Bu daire, diğerlerinden bağımsız bir vaziyette, on kademe merdivenli yüksekçe bir bina idi. Mekân değişikliği, asabım üzerinde iyi bir tesir yapmıştı. Kalbime çöken kara bulutlar silinmeye başladı; gönlümde güllük gülistanlık bir bahar seması açıldı; o kadar memnun olmuştum ki... Buraya geldikten sonra, bende bir hareket ihtiyacı uyanmıştı. Odaya giren güneş, üzerimdeki uyuşukluğu da gidermiş, damarlarımdaki kanı doğal akışına sokmuştu. Yanımda taşıdığım küçük çakı ile kapıya ismimi, vatan ve millet kelimelerini kazıdım. O sözü edilen yerler, hâlâ eski halini muhafaza ediyorsa, tahta üzerine oyulan bu kelimeler orada görülür, zannındayım. Buraya gelişimden birkaç gün sonra, ufak bir hadise oldu. Burada zikretmekten vazgeçemeyeceğim.

Tutuklu bulunduğumuz binanın alt kısmı, iki cephesi açık bir yerdi. Sanayi Mektebi talebeleri, bu boşlukta sabahları kahvaltıları için çay kaynatırlardı. Bir gün bu talebelerden Osman Süleyman, Halis Abdullah[59] isminde iki genç, bize çay vermek istemişlerdi. Bu, nöbetçiler arasında bir mesele oldu. Aşağıda bekleyen nöbetçi, çayın bizlere verilmesini istiyor, yukardaki itiraz ediyor ve zabite malumat vereceğini söylüyordu. Sonuç olarak, bizler çaydan mahrum kaldık.

[59] Ankara'da Top fabrikasında ustabaşıdır.

Kuru ekmek ve terkos suyu nemize yetmezdi!.. Bizim gibi Padişah düşmanlarına bunlar bile çoktu. Lütfuyla beslendikleri Halife aleyhinde olan bizim gibi nankörlerin hayatta kalmaları bile caiz değilken, aylardan beri hasretini çektiğimiz çayı içmemize nöbetçiler tarafından razı olunması, cinayetlerin en büyüğü olmaz mıydı?

Mehmetçik bu kadar ince düşünemese bile basit mantığı ona, reddi tercih ettirmişti. Yurdu yüzünden, kendisi için hapiste yatan, onun saadet ve istikbalini emel edinen bir kalbin sızladığını nöbetçi tabii fark edemezdi. Hayatın ne garip cilveleri, ne erişilmez ve anlaşılmaz tezatlara sığınacak köşe ve bucakları var, Yarabbi!..

Bu dairede Halil (Ünye), Hasan (Silistre) ve Recep'e (Çanakkale) bir oda verilmiş ve benim yanımdaki oda boş bırakılmıştı. Üç beş gün sonra boş odaya bir genç yerleştirmişlerdi. Kapısı daima açık bulunuyor ve benim ile ahbaplık etmeye pek hevesli görünüyordu. Bir iki defa kendisiyle görüştüm. İfadesinden Rum olduğu belli idi. Niçin tutuklandığımı sorar, ne yapmak fikrinde olduğumu öğrenmek isterdi. Bir gün kendisini tersledim. Ertesi gün odayı terk etti. İhtimal ki hükümet emrinde vazifeliydi. Bir daha kendisini görmek nasip olmadı. Hâlbuki bana Rumca ders vermeyi vaat etmişti.

Biraz evvel arz ettiğim gibi ufak bir çay hadisesi ehemmiyetli bir vaka, bir mesele olunca hayatımızın tarzı, yeknesaklığı meydana çıkar. Hakikaten de öyle idi. Kimse ile görüşülemiyor, arkadaşlarla da serbest fikir alışverişi yapılamıyordu.

Hatta sorgu için de davet edilmiyordum. Artık hüküm yemiş ve idama mahkûm edilmiştim. Fakat idam hükümleri o devirde, daima müebbet küreğe dönüştürülürdü. Esasen Sultan Abdülhamid saltanatında hiç kimse siyasi meselelerden dolayı asılmamıştır. Bununla beraber ben şimdi, evvelki küçük sorgu seyahatini büyük bir ihtiyaçla

arıyor, vaktiyle bu geçici mekân değişikliklerine karşı gösterdiğim memnuniyetsizliğin ne kadar mânâsız olduğunu takdir ediyordum.

O sıralarda, memlekette cereyan eden olaylardan tabii bizler haberdar değildik. Halbuki, Yıldız Sarayı ve hükümet de kendi dertlerine düşmüş, bizleri ihmale mecbur olmuşlarmış. Çünkü, Rumeli'de Niyazi Bey bir kıta askerle dağa çıkmış; Enver Bey (Paşa) tutuklanması ihtimalinden dolayı memur bulunduğu vazifeden ayrılmış; hatta Mülazım[Teğmen] Atıf Bey, Manastır Postanesi önünde, bu asi zabit ve askerlerin yola getirilmesi için yeni gönderilen kumandan Şemsi Paşa'yı öldürmüş ve daha birçok mühim hadiseler cereyan etmiş. Bizler bu hadiselerden haberdar değildik. Sonra vaziyet aydınlanmış ve memnuniyetimizi sağlamıştı.

Meşrutiyet'in İlanı

Taksim'le Şişli arasındaki büyük caddede
Meşrutiyet kutlanıyor.

Meşrutiyet İlan Edildi

Tutukluluk müddetimiz sekiz aya yaklaşmıştı. Bir gün Ahmet Onbaşı, matbu bir kâğıt getirdi. Ben, Ahmet Onbaşı'yı odamın değişmesinden sonra hiç görmemiştim. Bu kâğıt, Kanun-ı Esasi'nin kabulünü müjdeleyen bir beyanname idi. Gözlerime inanamadım. Bütün gaye ve emellerimiz bu kadar çabuk gerçekleşsin, nihayet Kanun-ı Esasi ve Hürriyet ilan edilsin, bu nasıl olurdu.

Ahmet Onbaşı'ya, dışarıda olağanüstü bir hal olup olmadığını sordum. Ahalinin bayraklarla sokaklarda dolaşmaya başladığını söyledi. Bunun üzerine hayret ve tereddütü bıraktım. Hemen odamdan çıkarak aşağı indim, nöbetçinin muhalefetine rağmen açık bulunan alt kapıdan avluya fırladım.

Ben artık avluda serbesttim. Diğer arkadaşların da hürriyetini temin etmek lazımdı. Ahmet Onbaşı'dan oda kapılarının tamamının açılmasını ve diğer arkadaşların da avluya bırakılmasını istedim.

O sırada, Yüzbaşı Ahmet Ağa, hemen yanımıza gelmişti; Hürriyet ilan edildiği halde bize resmen malumat verilmediğini, bizim orada kalmamızın kanuni olmadığını ve bu halin devamının kendileri hakkında ceza nedeni bulunduğunu anlattım.

Gürültümüze birkaç zabit daha katılmış ve etrafımızdaki asker adedi artmıştı.

Ahmet Ağa da hissediyordu ki, bizim daha fazla orada alıkonmamız caiz değildi ve belki de bu hal hakikaten ce-

zalandırılmalarını gerektirebilirdi. Lakin serbest bırakılmamız için bir emir almamıştı. Müşir Zeki Paşa veya Zülüflü İsmail Paşa kendi dertlerine düşmüş, başlarının çaresine bakmaya koyulmuşlardı. O ana baba gününde bizi mi düşüneceklerdi!

Bizi düşünecekler, herhalde bu paşalar olamazdı; bizi düşünenler, gayemizin gerçekleştiğini görmek sevincine bizim de katılmamızı arzu edenlerdi.

Nitekim Harbiye Mektebi'nde bu arzu hemen görülmüş, bir an evvel mektebe iademiz talep edilmişti. Tabii biz bu talepten habersizdik. Serbestimizin teminine kendimiz çalışıyorduk. Bulunduğumuz yer, dışarıdan işitilmeye müsait olsa hapishane zabitiyle münakaşaya hiç de lüzum görmezdim. Korkusuzca yürür ve galeyana gelen halkın gösterilerine katılırdım. O günleri görmek için katlandığımız mahrumiyetlere, hal ve kıyafetimizi şahit gösterir ve halkı daha coşkulu harekâta teşvik eylerdim.

Ahmet Ağa, mesul olmasına meydan verilmemesini, biraz daha beklememizi rica ediyordu. Bir miralay da bu ricaya ortak olmuştu. Ben, görüşümde ısrar ve derhal serbest bırakılmamızı talepte inat ettim.

Zavallı miralay, benim bu ısrarım karşısında ne yapacağını şaşırdı ve sakalıma rağmen bir çocuk gibi inatçı olduğumu söyledi. Hakikaten, saçım sakalıma karışmış, gıdasızlıktan sönük ve renksiz halimle perişan kıyafetli bir ihtiyara benzemiştim. Yedi sekiz aydır berber yüzü görmediğim gibi, aynaya bile bakmak nasip olmamıştı. Miralaya cevap olarak, henüz mektep talebesi olduğumu ve bu hale sebep olanın ve mesulünün mutlakiyet idaresi bulunduğunu söyledim.

Bununla birlikte, inat ve ısrarımız semeresini verdi. Yarım saat sonra, vekiller heyetinin toplantısına hâlâ katılmakta bulunan Müşir Zeki Paşa'dan emir alındı ve serbest bırakıldık.

Mektebe döndüğümüz vakit, bir feryattır koptu. Ağlayanın, sevinenin haddi hesabı yoktu. Arkadaşlar coşup taşmışlar, mektebi mahşere çevirmişlerdi. Hürriyetçiler, bir taraftan bizleri öper, kucaklarken, diğer taraftan tutuklanmamıza sebep olan Osman'ı arıyorlardı. Ben husumet hislerinin uyanmasına taraftar değildim. Onunla hesap görmenin bana ait olduğunu arkadaşlara anlattım. Ve doğruca dahiliye odasına gittim; Osman'ın bir an evvel mektepten uzaklaştırılmasını zabitlerden rica ettim. Maksadım, o günün şerefine o namert arkadaşı felaketten kurtarmak ve işlediği günahı vicdanına terk ile kendisini hürriyetin sadakası olarak affetmekti. Osman ve onun kışkırtıcısı Küşat (Sinop), hemen mektebi terk etmişlerdi.

Bundan sonra bütün talebeyi teneffüshaneye toplayarak, zabitler ve hocalar hakkında hürmetsizlik yapılmamasını tavsiye ettim. Çünkü uzaktan uzağa kulağıma çalınan sözlerden anlıyordum ki, talebeler, bazı zabitan hakkında, pek haklı olarak, şiddetli hareketlere hazırlanmışlardı. Nitekim süvari zabiti Selim Sabit Bey, bahçedeki havuza atılmış ve orada güzelce ıslatılmıştı. Mamafih bu ufak ve ehemmiyetsiz vakadan başka, zabitler ve hocalar hakkında hiçbir hürmetsizlik yapılmasına meydan verilmemiştir.

Bütün zabitan gözümün içine bakıyor, benden merhamet dileniyorlardı. Ben de, arkadaşlarımın hakkımdaki sevgi ve güvenlerini kötüye kullanmak istemiyor ve şahsi sebeplerden dolayı o mukaddes günlerin lekelenmesine ve saf ruhların küçüklüğe alet edilmesine razı olamıyordum. Yoksa ufak bir işaretle, yıkılan rejimin mektepteki köhne enkazı tamamen tahrip ve zulümleriyle talebenin nefretini kazanan bazı zabit ve hocaları tahkir ve rezil etmek işten bile değildi. Kendimi zorlayarak arkadaşların intikam hislerini yendim ve vaziyetten istifadeyi uygun görmedim.

Hapisten çıkıp da mektebe gelince, bizim tutuklanmamız üzerine orada geçen şeyleri, arkadaşların üzüntü ve öfkelerini öğrendim. Besledikleri samimi duygu onları

daha evvel isyana sevk derecesini bulmuş ve bazı fedakârlar tarafından idareye karşı ayaklanma dahi tavsiye edilmiş ise de, iradelerine sahip olan ılımlılar, fayda yerine zarar doğurması muhakkak olan böyle bir hadiseye meydan vermemişlerdir. Üzüntü ve öfke göstermek hususunda en ziyade ileri giden Ahmet (Kilis)[60] imiş; kendisini yeri gelmişken hürmetle yâd ederim.

Bazı muhterem zabitlerin ve hocalarımın bana karşı gösterdikleri alakadan burada bahsetmeyi gereksiz görmekle beraber, Divan-ı Harp Reisi Fethi Bey'in sevinç gözyaşlarını anmaktan vazgeçemeyeceğim.

Erkân-ı Harbiye sınıfları, üç sınıf bir araya toplanarak ve beni dairelerine davet ederek, tek tek, harekâtımızı tebrik etmek nezaketinde bulundular. Esasen, bunların bir kısmı eski sınıf arkadaşlarım veya dostlarımdı. Salih (Sofular)[61], Mehmet (Mekke), Tahir (Keşan), Bekir Necati (Erbaa), Nâzım (Tophane)[62], Saffet (Erzincan)[63] vesaire...

İkinci ve Üçüncü Ordu zabitanından ve daha pek çok yerlerden davetlere, tebriklere mazhar olmuştum. Bu hakşinas ordu arkadaşlarım, daha mektep sıralarında iken kendilerine yaptığım telkinleri ve isyankâr teşvikleri düşünerek, beni hürriyet müjdecisi kabul ediyorlardı.

Tıbbiye-i Şahane'de hususi bir toplantı tertiplenmiş ve nutuklar söylenmişti. Ben de Tıbbiyeli gençlerin öteden beri hürriyet yolunda katlandıkları meşakkat ve fedakârlıkları övme niyetiyle birkaç söz söylemiştim. Ah, ne tatlı günlerdi o! Hatta Baytar Rüştiyesi'nde talebeler tarafından bir piyes oynanmış, beni de çağırmışlar ve eski hatıralarımın uyanmasına fırsat vermişlerdi. Üçüncü Ordu zabitleri şere-

60 Erkân-ı Harp zabitlerimizdendir.

61 Merhum Salih Omurtak Paşa.

62 İstiklal Harbi esnasında büyük yararlığı görülen merhum Miralay Nâzım Bey.

63 Fırka Umumi Kâtibi[Parti Genel Sekreteri] merhum Saffet Arıkan Bey.

fine tertiplenen bir ziyafete beni de davet etmişler ve Kavak'a kadar bir vapur gezintisinden sonra Bebek'te yenmiş, içilmiş ve konferanslar verilmişti. Hatta İkinci Ordu Merkezi'nden Mülazım-ı Evvel Şerafeddin Ongan, İstanbul'a kadar gelmiş, arkadaşları namına beni Edirne'ye davet etmiş ve birkaç gün orada misafir kalmıştım.

İlk Hürriyet ilanı esnasında İstanbul'da ortaya çıkan heyecanı herkes hatırlar. Halkın bu galeyanını belli başlı iki merkez idare ediyor ve halkın fikirleri, bu suretle inkılap gösterileriyle Meşrutiyet lehine kullanılıyordu.

Bu merkezlerden biri, Cağaloğlu'nda Şeref Sokağı'nda teşebbüs-ü şahsi ve adem-i merkeziyet taraftarları tarafından açılan, bu isimli siyasi fırkadır[64]. Meşrutiyet'in ardından İstanbul'da ilk kurulan siyasi oluşum budur. Hatta merkez açılışında İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne öncülük etmişti.

Doktor Nihat Reşat[65], Doktor Reşit[66], Fazlı[67], Murat[68], Hüseyin Tosun[69], Şeyh Naili[70] bu fırkayı temsil edenler arasında idiler.

64 İdeolojisinin genel çizgileri, bireyselcilik, liberalizm, kişisel girişimcilik[teşebbüs-ü şahsi], yerinden yönetim[adem-i merkeziyet] olan, 1906'da Prens Sabahaddin Bey grubu tarafından kurulan, aynı adlı parti. (y.h.n.)

65 Askeri Tıbbiye'nin yetiştirdiği kıymetli doktorlarımızdandır. Uzun müddet Paris'te kalmış, Sabahaddin Bey'le birlikte Sultan Hamid'e karşı vatani mücadele etmiştir.

66 Sultan Hamid devrinde Trablusgarp'a sürgün edilmiş, İttihad ve Terakki zamanında muhtelif valiliklerde bulunmuştur. Mütarekede tutuklanmak istenince intihar etmiştir.

67 Trablusgarp'a sürgün edilen hürriyetçilerdendir. Oradan firarla uzun müddet Paris'te Sabahaddin Bey'le beraber Sultan Hamid idaresine karşı mücadele etmiş, Meşrutiyet'te Ahrar Fırkası kurucusu ve *Osmanlı* gazetesi yayıncılarındandır.

68 Jön Türklerden ve eski Hariciye Nazırı ve Mebusan Meclisi Reisi Milaslı Halil Bey'in biraderi.

69 Trablusgarp'tan firar etmeye muvaffak olan hürriyetçilerden ve Erzurum isyanı tertipleyicilerinden.

70 Trablusgarp sürgününde bulunmuş kıymetli bir zattır.

Bu teşekkül, az zaman sonra Fazlı, Celâleddin Arif, Mahir Sait ve İsmail Kemal Beyler gibi Avrupa'daki "Jön Türk" âleminin tanınmış şahsiyetlerinin teşebbüsü ile "Ahrar Fırkası"na dönüşmüş ve 31 Mart Hadisesi'ne kadar ayakta kalmıştır. Fırka organı olmak üzere, Süleyman Nazif Bey'in başkanlığı altında *Osmanlı* isminde bir gazete de yayımlanmaya başlamıştı.

Aynı sokakta, İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından açılan merkezde Doktor Bahaddin Şakir[71], Binbaşı Hafız İsmail Hakkı[72], Manyasizade Refik[73], Talat Beylerle[74], Mısırlı Mehmet Ali Fazıl Paşa[75] bulunuyorlardı.

Hakikat halde, bu iki merkez, Avrupa'da olduğu gibi, İstanbul'da da Sabahaddin ve Ahmet Rıza Beylerin fikirlerine yansıyordu. Avrupa'da bu iki mücahit arasında bir görüş farkı, fikir uyuşmazlığı ortaya çıkmıştı.

Şöyle ki Ahmet Rıza Bey ve taraftarları, yalnız yıkmayı amaç ediniyorlardı. Sabahaddin Bey ve arkadaşları, inkılaptan sonra yeni idarenin nasıl kurulacağını ilmi bir anlayışla daha evvelden tayin etmiş bulunuyorlardı. Evvelce mevcut bu ihtilaf, Meşrutiyet ilanı sıralarında İstanbul'da da baş göstermiş ve bazı kurucular, aradaki zıddiyeti şiddetlendirmiştir.

Artık 11 Temmuz tarihinden itibaren, zorba hükümetin zulüm ve kahrından çekinerek ecnebi memleketlerine iltica eden "Jön Türkler" İstanbul'a gelmeye başlamışlardı. Fakat bunlar arasında şahsi menfaat besleyenler eksik değildi.

71 Genel Harp'ten[Birinci Dünya Savaşı] sonra Ermeniler tarafından Avrupa'da katledilmiştir.

72 Damat İsmail Hakkı Paşa, Genel Harp'te Erzurum cephesinde hastalanarak vefat etmiştir.

73 Hürriyet'in ilanından bir müddet sonra vefat etmiştir.

74 Sadrazamlığa kadar yükselen meşhur Talat Paşa.

75 Vaktiyle İttihad ve Terakki taraftarlarına para yardımında bulunmuş Mısırlı zengin bir zat.

Siyasi suçlardan mahkûm olup da kalelerde, zindanlarda ve sürgün yerlerinde bulunanlar da tahliye ve azat edilerek İstanbul'a dönmüşlerdi. Bu zümrelerde de menfaat düşkünleri hayli çoktu. Çünkü, politika ve mefkûre gibi şeylerle katiyen münasebeti olmayanlardan da hapse veya sürgüne mahkûm edilmişler vardı.

Bunun üzerine, "İttihad ve Terakki", "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" cemiyetlerinin merkez açılışını takiben, hüviyetleri meçhul bazı mahpus ve sürgün azatlıları tarafından bir de "Fedakâran-ı Millet"[76] Cemiyeti kurulmuş, bu teşekkül *Hukuk-ı Umumiye* gazetesini yayımlamaya başlamıştı.

Fakat bu cemiyet Yıldız Sarayı'nı tehdit ederek bir miktar para elde etmeye muvaffak olmuştu. Kolaylıkla para sağlama yolu bulunduğuna kanaat getiren kurucular, şahsi menfaat düşüncesiyle şantajı alışkanlık haline sokmuşlardır.

Hatta Meşrutiyet'in yüz karası olan bu küstahlar, hükümeti tehdide ve bazı eski ricalden para sızdırma teşebbüsüne de koyulmuşlardır. Bu sebeple Zaptiye Nezareti'nce [Emniyet Müdürlüğü] kurucuları tutuklanmış, halkı tedirgin eden bu kurum dağıtılmıştır.

İşte, Meşrutiyet'in ilk günlerinde bu gibi acı hadiseler de olmuş ve halkı etkilemiştir. Bununla beraber, fikir sahibi idealist Jön Türkler'in İstanbul'a dönüşlerinde, Sabahaddin Bey gibiler, büyük bir istikbal ve hürmetle karşılanmıştı. Ahmet Rıza Bey, alelade bir yolcu gibi İstanbul'a gelmiş ve hatta Bakırköy'de trenden inmişti. Mamafih bu

[76] Fedakâran-ı Millet Cemiyeti: Meşrutiyet'in ilânı üzerine birçok siyasi sürgün İstanbul'a geldikten sonra 1908'de siyasi bir örgüt olmayı kararlaştırdılar. Avnullah El-Kazimî'nin başkanlığında Fedakâran-ı Millet Cemiyeti adıyla bir örgüt kuruldu. Cemiyet, Meşrutiyet'e saygılı olmak şartıyla İttihad ve Terakki'ye karşı muhalefet örgütlemiştir. 31 Mart Vakası'ndan sonra kapanmıştır. (y.h.n.)

kadar özverili görünen muhterem mücahit, sonradan Sultan Hamid'le dostluk kurulmasında kendine hâkim olamamıştı. Sabahaddin Bey ise, öz dayısı olduğu halde bile, Sultan Hamid'in ziyaretine gitmemeyi tercih etmişti.

Bilindiği gibi Meşrutiyet ilanı ve memlekete demokrasi getirilmesi düşüncesi daha çok evvel, Sultan Abdülmecid devrinde Büyük Reşit Paşa'nın teşebbüsü ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanıyla başlamış bir durumdur.

Hakikaten, 1839 tarihinde Gülhane Kasrı önünde, Sultan Abdülmecid'in huzurunda Reşit Paşa tarafından okunan "Tanzimât-ı Hayriye" fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk inkılap hamlesi olmuştu.

1856 senesi 25 Şubat tarihinde Paris'te Âlî Paşa'nın kabul ettiği Islahat Fermanı da bu inkılap hareketini takviye eder bir mahiyette idi. Fakat halkımızın henüz gelişmemiş bulunması ve bazı dış müdahaleler, bu teşebbüsleri fiili bir sahaya ulaştıramamıştı.

Prens Sabahaddin

Özellikle Abdülaziz devrinin israfları birçok şikâyetleri gerektirmiş, hatta bazı gazeteler bir "Şûra-yı Devlet" oluşturulmasını ileri sürmeye başlamışlardı.

İkinci Sultan Abdülhamid padişah olunca Meşrutiyet ilanı kararlaştırılmış, 28 Ekim 1876'da toplanan 28 kişilik bir heyet tarafından

bir "Anayasa" talimatnamesi hazırlanmış ve 26 Aralık 1876 tarihinde de "Kanun-ı Esasi" ilan edilmiştir.

Netice itibariyle seçimler yapılmış ve 130 mebustan ibaret bir meclis toplanmıştır. Fakat Rus Harbi münasebetiyle Mebusan Meclisi, 1877 senesinde geçici olarak tatil edilmiş ve İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar da bir daha toplanmasına meydan verilmemiştir.

23 Temmuz 1908 tarihinde ilan edilen İkinci Meşrutiyet devrinde ise seçim hakkı, eskiden olduğu gibi, yalnız erkeklerle ve vergi verenlerle sınırlandırılmaktaydı. İkinci Mebusan Meclisi seçiminde belli başlı iki siyasi fırka "İttihad ve Terakki" ve "Ahrar Fırkası" adayları ilan edilmişti.

İttihad ve Terakki Cemiyeti rakip kabul etmediğinden, diğer fırka adaylarına oy verilmemesini emniyet altına almıştır. Cemiyet, memlekette o kadar sıkı bir idare kurmuştu ki, halk istibdat devrini hasretle anmaya başlamıştı. Çünkü cemiyete muhalefet edenler vatana hıyanetle itham olunuyordu. Tabii bu gidiş, Osmanlı İmparatorluğu unsurları arasında itimatsızlık yaratmış ve memleketin anarşik bir hal almasına sebep olmuştur.

Nitekim, halkın İstanbul'da Prens Sabahaddin Bey lehine gösterdiği yüksek alaka, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kuşkulandırmış ve görüş ayrılıklarına eklenen rekabet hisleri ve ikiye ayrılan matbuatın leh ve aleyhte şuursuz yayınları, ayrılığı azami seviyeye vardırmıştı. Halbuki bu iki zat veya bu iki zata dayanarak oluşan bu iki fırka erkânı arasındaki ihtilafı gidermek, Meşrutiyet'in güçlendirilmesi için elzem, Mebusan Meclisi toplanması ve memleketin takip edeceği yol daha belli değilken, yeni bir anarşi zemini olan Ahmet Rıza ve Sabahaddin Bey ayrılığına bir an evvel nihayet vermek, bir vecibe idi.

Hakikaten, bu kişiler İstanbul'a gelmezden evvel, daha Paris'te, birlikte çalışılmasını kendi aralarında karar altına almışlar ve İstanbul'da teşekkül eden merkezlere bu hususta

talimat bile vermişler ise de iktidarı koruyan İttihad ve Terakki Cemiyeti erkânının oynamaya yeltendiği iki cepheli siyaset dolayısıyla ortak mesai tarzı tatbik edilememiştir. Çünkü Meclis'in açılışına kadar fırka emelleri güdülmemesi, İttihad ve Terakki Cemiyeti genel merkez toplantılarına Sabahaddin, Hüseyin Tosun ve Doktor Reşit Beylerin de katılımları kararlaştırılmışken, cemiyet erkânının hile yoluna sapmaları, ayrılığın yeniden alevlenmesine sebep olmuştur. İş bu kadarla kalmamış, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet taraftarıdır, diye bazı kişiler tutuklanmış ve her türlü teşebbüsleri başarısızlığa uğratılmıştır. Bu tutuklular arasında vaktiyle Sultan Hamid istibdatına karşı savaşa girişmiş gençler de vardı.[77]

Netice itibariyle, artık İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni temsil eden hükümet erkânı, "Asiyab-ı devleti bir hâr da olsa döndürür"[78] sözüne körü körüne bel bağlamışlardı. Hâlbuki bu hareket tarzı, sakat ve tehlikeliydi. Mamafih, bu siyasi olaylar Harbiyelileri ilgilendirmiyordu. Fakat yapılan bazı teklifler, bizleri de düşünüp taşınmaya sevk etmişti. Sınıf zabitlerimizden Kafkasyalı Kaplan Bey isminde bir yüzbaşı vardı. Bir gün bana, "Hazırlan bakalım, Azerbaycan ve Girit için komite teşkil ediliyor. Güvendiğin bir iki arkadaşla sen de bunlardan birine katılacaksın," demişti.

Ben bu teklifi reddetmiş ve sırasız olduğunu söylemiştim. Hakikaten, henüz memlekette huzur ortamı oluşturulmamıştı. Matbuat bir diğeri aleyhine ateş püskürüyor, Arap, Arnavut, Rum ve Ermenilere karşı hakaret dolu yayınlar yapılıyor ve onlar da Türklüğe dolaylı olarak teca-

77 Doktor Hicri Bey tutuklanmıştı. Mahmut Faiz Bey de Adana'da öldürülmüştü.

78 Günümüz Türkçesiyle; "Devlet değirmenini bir eşek de olsa döndürür".(y.h.n.)

vüze yelteniyorlardı. Özellikle, hükümet, Bosna ve Hersek'ten mebus çıkarmak hevesine düştüğü için Avusturya hükümeti bu topraklarımızı mülküne katmış, Bulgaristan krallık ilan etmişti. Özellikle seçimlerde gösterilen hiddet ve şiddetten dolayı bir muhalefet mebusunun meclise girmesine meydan verilmemesi de halkı üzmüştü.

Bütün bu olaylar, diğer ideal âşıkları gibi beni de büyük bir endişeye, iktidarın tecrübesiz ve belki yeteneksiz elemanlardan oluştuğu zannına, tabiatıyla sürüklemişti. Bu bakımdan hükümet teşkilatına ilgisiz kalmış, ideal ve fikir sahiplerinin iktidarı almaları temennisine bağlanmıştım. Yapılan seçimde, muhtelif ırklardan aşağıdaki liste gereğince mebus seçilmişti.

142 Türk
60 Arap
25 Arnavut
23 Rum
12 Ermeni
5 Yahudi
4 Bulgar
3 Sırp
1 Ulah
275 Yekûn[toplam]

Bunlar arasında bilinen bir muhalif yoktu. Hatta muhalefet namına adaylığını koyan hiçbir mebus seçtirilmemişti. Baskı o kadar ağır ve gülünçtü. Fakat kısa bir müddet sonra, Meclis'te 70 kadar muhalif mebus ortaya çıkıvermişti.

İstibdat devrinde birlikte çalıştığımız sivil arkadaşlar, tamamıyla ilmi bir gaye takip eden Sabahaddin Bey tarafını tutuyorlardı. Zaten vaktiyle, yazışmalar, fikirleri açık olduğu ve bir programa dayanarak memlekette idari ve

sosyal bir değişime çalıştıkları için o zümre ile yapılmıştı. Kaldı ki, ağnam vergisi[79] vesilesiyle Erzurum'da Hüseyin Tosun Bey ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen isyan, o zümrenin muvaffakiyetlerinden biriydi. İşte hem ilmi ve hem fiili bu yükselme hallerine dayanarak vaktiyle Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet grubuyla münasebetler kurulması tercih ve Meşrutiyet'ten sonra da bu temas muhafaza edilmişti.

Seçimin verdiği netice, kendilerini ümitsizliğe sevk ettiğinden dolayı, bizim eski mefkûre arkadaşları, inkılaptan sonra siyasi parti oluşumlarının hiçbirine bağlanmayı tasvip etmemişler ve sosyal bir kulüp kurulmasını uygun görmüşlerdir. Bu maksatla Ferit, Zeki Mesut[80], Namık Zeki, Nafi Atuf, Satvet Lütfi, Hamit Beyler tarafından Şehzadebaşı'nda "Nesl-i Cedit"[81] ismi altında sosyal bir kulüp açılmıştır. Oldukça zengin kütüphanesi de bulunan bu kulüp, gençler için, bu gibi müesseselerden beklenen ihtiyaçların teminine yetecek bir toplantı yeri olarak bir müddet devam etmiştir. Lakin İttihad ve Terakki hükümetinin göz açtırmayan takibinden usanan üyeler, yavaş yavaş dağılmış ve birçok fedakârlıklarla var edilen bu nezih müessese 31 Mart Hadisesi'nden sonra, mecburen kapanmıştır.

***

Ben, bütün bu olaylar ve hareketler arasında eski sivil arkadaşlarımla mevcut mefkûrevi alakamı kesmemiştim. Mamafih, siyasi teşekküllerin hiçbirisine resmen bağlanmadım. Askerliğim bu gibi bağlılıklara mâni teşkil eder kanaatindeydim. Bununla beraber, İttihad ve Terakki Ce-

79 Ağnam (koyun) vergisi: Koyun, keçi gibi hayvan başına alınan vergi (y.h.n.)

80 Edirne mebusluğu ve Siyasal Bilgiler müdürlüğü yapmıştır.

81 Nesl-i Cedit Kulübü: 1908'de, İttihad ve Terakki'nin güçlü döneminde, siyasal rekabetten uzak, bilimsel ve kültürel alanda "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet" akımını sürdürme amacıyla kurulan kulüp. (y.h.n.)

miyeti ile Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet taraftarları arasında geçen dedikodulu safhaları yakinen biliyordum. Bu bilgi sebebiyledir ki, cemiyetin devlet idaresi için beslediği ihtirası anlamış ve iktidar mevkii hülyasının sarsılmasından endişe eden bazı kişilerin, ayrılık doğmasına ne derece gayret gösterdiklerine kanaat getirmiştim. İyi niyetten çok uzak bulduğum bu zihniyetten dolayı, fırkacılık hakkında iyi bir intiba edinmemiş ve cemiyetin ilk günlerde düştüğü bu şahsi menfaat ihtirasından iğrenmiştim.

Adi emellerle güdülen bu fırkacılık siyasetinden dolayıdır ki, bütün Harbiye Mektebi talebeleri de siyasi fırka ve cemiyetlere bağlanmamayı daha o zaman kararlaştırmış, ileride görüleceği üzere, birçok itham ve baskılara rağmen bu kararlarından vazgeçmemişlerdir.

Ortaya çıkan bu keşmekeşler sırasında imtihanlar yapılmış ve ben de hasretini çektiğim ebeveynime kavuşmak üzere Manisa'ya, sılaya gitmiştim. Ramazan Bayramı'ndan sonra mektebe döndüm.

Fakat bu defaki Manisa seyahatim bir bakımdan beni çok üzmüştü. Bilindiği gibi, bu şehir, derebeylik zamanında Karaosmanoğulları'na merkezlik yapmıştı. Sonraları, bu gibi imtiyazlar bertaraf edilmekle beraber, o hanedanın vârislerinden Bekir Ağa ismindeki zat, ailesiyle birlikte burada, eski konaklarında otururdu. Oğullarından Osman Bey, bizim mektepte sınıf arkadaşım ve onun küçüğü Ömer de Kuleli Mektebi talebesi bulunuyordu. Bir cinayet meselesinden dolayı, Ömer hakkında evvelce idam kararı verilmiş, o da mekteple alakasını keserek Manisa'daki konaklarında gizli olarak oturmayı alışkanlık edinmişti. Hükümet erkânı da durumu bildikleri halde, müsamahakâr davranmayı uygun buluyordu. Fakat Meşrutiyet ilan edilince iş değişmiş, adaletin tatbikine bir misal vermiş olmak için alelacele bu genci asmışlardı. Manisa'ya ulaştığım vakit bu acı haberi öğrenmiştim.

Hükmün tatbikinde hükümetin haklı olup olmadığını bilmemekle beraber, iki seneden beri ailesi yanında yaşayan bu gencin maruz kaldığı bu muamele, birçokları gibi beni de etkilemişti. Bu sebepten dolayı İstanbul'a dönmekte acele etmiştim.

Şu noktayı da işaret edeyim ki, Milli Mücadele'de İsmet Paşa'ya aleyhtar bir vaziyet ortaya çıkarmak isteyen Çerkes Reşit ve kardeşleri, vaktiyle, yukarıda ismi geçen Bekir Ağa'ya bağlı, kabadayı geçinen elemanlardandı.

Artık İstanbul halkını günlerce meşgul eden Hürriyet ilanı gürültüsü bitmiş ve sosyal hayatta meydana gelen değişimlere de yavaş yavaş alışılmıştı.

Mektep idare heyetinde bazı değişiklikler yapılması, yeni Meşrutiyet rejiminin olmazsa olmazı halinde bulunuyordu. Meşrutiyet hükümeti de bu noktayı göz önünde bulundurmuş olsa gerektir ki mektep müdüriyetine İsmail Fazıl Paşa[82] getirilmiş, muallim ve zabitan arasında ehemmiyetsiz bazı değişiklikler yapılmıştı. Sıladan döndüğümde bu değişikliğe şahit olmuştum.

İsmail Fazıl Paşa'nın idare kabiliyetini burada mevzubahis etmek istemem. Ortaya çıkan olaylar, okurlarıma bu hususta kâfi bir fikir verebilir.

Mektep kısımlarında tadilata ve tamirata başlanmış olduğundan derslere devam edilemiyor, talebeler, yat borusuna kadar mektep dışında vakit geçiriyorlardı. Arkadaşların talebi üzerine, bu vaziyete nihayet verilmesi için müdür paşaya istirhamda bulunmuştum. Kendisi, ilim ve irfana, tahsile karşı gösterilen alakaya memnun oldu ve talebelere bir iki geçici dershane tahsisiyle muallimler tarafın-

82 İstiklal Harbi esnasında Nafia [Bayındırlık Bakanlığı] vekili olan İsmail Fazıl Paşa. Ali Fuat Paşa'nın pederidir ve Ankara'da gömülüdür.

dan askeri tarihe ilişkin konferanslar verilmesini uygun buldu.

Paşa, aynı zamanda talebelerden meydana gelen bir onur kurulu oluşturulmasını da bana emreyledi. Almanya askeri mekteplerinde bu gibi teşekküllerin mektep idare heyetlerine çok mühim yardımları olduğunu, talebe ahlakiyatı üzerinde arkadaşça yapılacak tesirlerin iyi neticeler vereceğini söyledi.

Hakikaten bazı talebelerin mektep kurallarına uygun olmayan serbest hareketleri, bu ihtiyacı hissettirmiş ve böyle bir teşekkülü gerekli kılmıştı.

Her sınıftan ikişer talebe seçilmek suretiyle bir heyet oluşturulmuş ve faaliyete geçilmiştir.

Bu heyet, icabında talebelere ihtarlarda bulunuyor, talebe şikâyetlerini de dinliyor ve uygun gördüğü hususları müdür paşaya arz eyliyordu.

Mektepte inşaat tamamlandığı ve derslere başlandığı zaman, ne kitap vardı, ne de kâfi muallim.

Kitaplar, *istibdat mahsulüdür* diye yırtılmış ve muallimlerin mühim bir kısmı *saray hizmetlileridir*, diye mektepten uzaklaştırılmışlardı.

Kitap tedariki bizim takdir kudretimizin çok üstünde bir işti. Lakin, yeterlilik ve yeteneğiyle seçkin kişilerin mektebe muallim sıfatıyla gelmesini temin için, talebe namına kendilerine arada sırada müracaatlarda bulunuyor ve bu suretle idare heyetine, vazifemiz olmadığı halde, yardım ediyorduk. Tabiidir ki, bundan yararlanmak ve feyz almak doğrudan doğruya bizlere bağlıydı. Vaktimizin israf edilmemesiyle yakinen bizler alakadar bulunuyorduk. Erkân-ı Harp Mersinli Cemal Bey[83], talebelerin istirhamından dolayı büyük bir feragatle, mühim olan vazifesini terk

83 Milli Meclis'te mebus olarak bulunmuş olan muhalefet liderlerinden Cemal Paşa.

ve muallimliği kabul etmişti. Hatta bir ara polis müdürlüğü yapmış bulunan Erkân-ı Harp Kaymakamı Yusuf Rasih Bey de muallimlik vazifesini üstlenmek nezaketini göstermişti.

Bu gayretlerle kitap ve muallimler kısmen temin edilmiş ve anlatılanların şimdilik not halinde bastırılması da kararlaştırılmıştı. Pek büyük bir istekle derslere devama başladık.

Şimdi her şey yolunda gidiyor ve mektep kurallarına aykırı hiçbir mesele meydana gelmiyordu. Yalnız Kuleli İdadisi'nde olan ufak bir hadise benim araya girmemle giderilmiş ve Harbiye'ye geçiş vazifesi gören o mektepte de kuraldışı taşkınlıkların sürmemesi sağlanmıştı.

Kuleli İdadisi'nde bazı hoca ve zabitler saray hizmetlisi sayıldığı, ders kitaplarının yetersizliği nedeniyle değişiklikler yapılması ileri sürüldüğü için, müdüriyetle talebeler arasında soğukluk ortaya çıkmış ve dersler tatile uğramıştı. Bunun üzerine, mektep müdürü, beni bir telgrafla Çengelköy'e davet etmişti.

Alelacele oraya gittim. Zabitler beni büyük bir sevgi ile karşıladılar ve vaziyeti izah ile müdür beyin yanına götürmek istediler. O sırada, Kuleli İdadisi Müdürü, Baytar Rüştiyesi eski Müdürü Şevket Bey'di. Doğrusu ben utancımdan onun yanına gitmek istemedim. Nihayet ben de henüz bir talebeydim, dünkü müdürümün safında rol oynar bir mevki alamazdım. Öteden beri tanıdığım zabit beylerden, müdür beyle görüşmelerini ve emirlerinin bana bildirilmesinde aracılık etmelerini rica ettim. Bu temennimi makul bulan zabit beyler, teklifimi tasvip ettiler ve müdür beyle görüşmeye gittiler. Ben de talebelerle sohbet etmek üzere dahiliye zabitleri [iç hizmet subayları] odasından ayrıldım. Oda önünde ve bahçede talebeler toplanmıştı, beni görünce bir alkış tufanıdır koptu. Eskiden tanı-

dığım bazı arkadaşlar hemen beni aldılar bir dershaneye götürdüler. Hoş beşten sonra, meselenin ne olduğunu kendilerinden sordum. Onlar kendi düşüncelerine göre birtakım görüşler ileri sürüyor ve idareciler hakkında birtakım şikâyetler sıralıyorlardı. Bazı yönlerden haklı oldukları da muhakkaktı. Fakat ben onlara hak verir görünmek istemedim, yalnız dinledim. Biraz sonra dahiliye odasına gidip zabit beylerle görüştüm. Bana anlattıklarına göre, talebe isyan etmiş, derslere girmiyormuş. Herhangi bir tatsızlığa meydan verilmemesi için kendilerine nasihat etmemi ve beni dinleyeceklerinden müdür beyin emin bulunduğunu söylediler.

Tekrar talebelerin yanına döndüm. Havai konuşmalarla ruhi hallerine nüfuz etmeye çalışıyor ve içlerinde söz sahibi bulunanların kimler olduğunu öğrenmek istiyordum. Az çok bu nokta aydınlanmıştı. Bu yeterliliği taşıyan temsilcilerle bir görüşme yaparak askerlik şerefinin korunması için emirlere itaatin zaruri olduğunu izah ettim ve aramızda mutabakat yapıldı.

Ertesi günü, bahçede toplanan talebeye hitaben, sandalyeye çıkarak bir konuşma yaptım. Dünle o günün farkını misallerle anlattım. Yavaş yavaş, daha iyi günler geleceğini ve her şeyi birdenbire düzeltmenin imkânsızlığını, hiç onların durumuna temas etmeden, Harbiye'de öğretim ve idare işlerinin yavaş yavaş düzelmekte olduğunu, burada da o neticeye varılacağından emin bulunduğumu söyledim.

Aynı zamanda samimi bir üslupla, mektepte gördüğüm bazı hallerin beni üzdüğünü, askerlik şerefine layık bulunmayan kuşaklı ve bol pantolonlu kıyafetlerin eski devrin, hatta külhanbeylik zihniyetinin sürdürülmesinden başka bir şey olmadığını sözlerime ilave ettim.

Elbirliği yapabilmemiz için bu noktaların ıslahını, yasak silahların hemen teslim edilmesini rica eyledim. Bu konuşmam iyi tesir yaratmış olacak ki yarım saat sonra, da-

hiliye zabitlerine ve sınıf çavuşları vasıtasıyla, mermileriyle beraber iki revolver, dört kama, on beş kadar sustalı çakı getirilmişti.

Netice itibariyle, idare ile talebe arasındaki anlaşamamazlık giderilmiş, zabitler vaziyetten müteşekkir kalmış ve ben de memnunlukla mektepten ayrılmıştım.

Mektebe döndüğümde arkadaşlar telgrafın mahiyetini sordular; kendilerine, olanları anlattım, onlar da sevindiler.

***

Kurban Bayramı yaklaşmıştı. Beni huzuruna davet eden Harbiye Mektebi Nazırı[84] İsmail Fazıl Paşa, bayram münasebetiyle Yıldız Sarayı'na, selamlık merasimi için, bir bölük Harbiye talebesi gönderileceğini söyledi ve gidecek arkadaşların seçilmesini ve ayrılmasını bana havale etti. Nazır paşa, talebeye ait bu gibi umumi kararlarda benimle sohbet etmeyi âdet edinmişti.

***

Lakin, biz Harbiye talebeleri, Yıldız'a Sultan Hamid'i selamlamaya gitmeyi bir türlü hazmedemiyorduk. Sultan Hamid'i, hâlâ meşru hükümdar olarak kabul etmek ve onu hürmetle selamlamak nefsimize ağır geliyordu.

Meşrutiyet, Sultan Hamid'i padişah tanımış ve tahtında bırakmıştı. Bununla beraber Harbiye talebesi, bu, işi oluruna bırakma politikasını hoş karşılamıyor, inkılabın daha esaslı olmasını istiyordu. Çünkü yarım tedbirlerin zamanla hiçe doğru sürüklenmesi pek mümkündü. Ve Sultan Hamid'te bu yetenek fazlasıyla mevcut bulunuyordu. Ruhlarımızı istila eden bu düşünce dolayısıyla endişe içindeydik. Bununla beraber, bu hususta müdahaleye hakkımız olmadığına da inanıyorduk. Fakat kendisine dalkavukluk edilmesine taraftar değildik. Doğrusu, biz Meşru-

[84] Bir zamanlar, Harbiye Mektebi müdürlerine nazır denirdi.

tiyet'i benimsemiştik. Bu uğurda bizim de emeğimiz geçmişti. İhtimal, bu durum fazla hassasiyetimizi gerektiriyordu. Bununla beraber, kendi kendimize de o despot padişahı tahttan indiremezdik; böyle bir teşebbüse de girişemezdik. Bununla beraber, ruhumuzu rencide edecek bir vaziyete düşmemek de istiyorduk. Her şeyden evvel, selamlığa gidilmesine mâni olmak için bazı güçlükler yaratmayı düşündüm. Bu maksatla, mektebe ait resmi askeri kıyafetimizin değişikliğini ve yeni bir elbise modeli kabulünü nazır paşaya teklif ettim. Bu suretle tek tip ve muntazam bir kıyafet temin edilmedikçe, selamlık resminden vazgeçilmesinin daha makul olacağını kendilerine izah ettim. Hakikaten, talebeye mahsus kırmızı yakalı ve çift çapraz düğmeli resmi elbiseler ne zevke uygundu, ne de pratikti. Özellikle, selamlık için seçilecek boylu poslu arkadaşların hepsinde bu resmi elbiselerin mevcudiyeti biraz şüpheli idi. Bundan dolayı, rengârenk kıyafetlerle dosta düşmana karşı gülünç olmaktansa selamlık merasimine katılmaktan vazgeçmek daha mantıklı olurdu. Sayıp döktüğüm mahzurları itiraz etmeden dinleyen paşa, tekliflerimi kabul etmek nezaketini gösterdi. İşte, Harbiye Mektebi talebeleri için o sıralarda kabul edilen, tek düğmeli, nefti yakalı, lacivert elbise bu suretle kararlaştırılmıştı. Aynı zamanda kısa kasatura takılması usulü de bu vesile ile ortaya çıkarılmıştı.

Mamafih, müdür paşadan yaptığım temenniler yalnız bunlarla sınırlı değildi. Kuleli İdadi Mektebi'nde şahit olduğum camia ayrılıkları, grup toplulukları öteden beri ruhumda acı izler bırakmıştı. Bu halleri gidermek düşüncesiyle mustarip iken, son senelerde alınan bir kararla bu duruma resmi bir *turnör* [biçim] verilmiş ve her ordu merkezinde, daha doğrusu muhtelif ırkların yaşadıkları mıntıkalarda Harbiye Mektebi kurulması suretiyle, unsurlar arasındaki bağlantının çözülmesini kolaylaştıran ve ola-

ğandışı olaylar meydana gelmesini amaçlayan usuller ortaya çıkarılmış; Bağdat, Şam, Manastır, Edirne ve Erzurum-Erzincan Harbiyeleri kurulmuştu.

Buna etken olan sebep veya bizlere ulaşan dedikodusu, o mıntıkalardan gelenlerin toplumsal terbiye bakımından İstanbullulara uyamamaları ve bu halin soylular sınıfı talebelerini veya paşazade yaverleri sıkmış bulunmasıydı. Doğrusu, bu ayrımı kabul edenler, ordular arasında doğacak soğukluğu veya meydan alacak rekabeti hiç düşünmemişlerdi. Belki bu yeni tesisler doğrudan doğruya Harbiye Nezareti'nin veya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin hissettiği lüzum ihtiyacına dayanarak yapılmıştı. Fakat biz bunları müfettiş Zülüflü İsmail Paşa'nın bir teşebbüsü kabul ediyor ve bu kararın değiştirilmesini istiyorduk. Bu itibarla, Harbiyelilerin, evvelce olduğu gibi, İstanbul'da bir araya getirilmesini de arkadaşlar namına müdür paşadan rica etmiştim. Ordu birliğinin korunması için buna kati ihtiyaç bulunduğunu belirten müdür paşa, bu hususta teşebbüse geçmeyi vaat etmiş ve netice itibariyle, istirhamımızın fiiliyata geçmesine etken olmuştu. Nitekim daha sonra bizler de, her mektep talebesini sevgiyle karşılamış, ortaya çıkması beklenen ayrılık hislerinin sönmesine ihtimam eylemiştik.

Ayırma usulünün, geniş Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif mıntıkalarında açılan bu Harbiye Mekteplerinin, ordudaki birliği bozacağı muhakkaktı. Hatta üç sene gibi kısa bir zaman bile bu korkuya az çok bir zemin hazırlamıştı. Nitekim Balkan ve Birinci Cihan Harplerinde bunun zararlarını gördük.

Bununla beraber, bu teşebbüsüm iyi bir neticeye ulaşmış ise de selamlık ziyareti meselesi istediğim şekli almamıştı. Arzumun aksine, Yıldız'a gitmek kararlaştırılmış ve vaktin darlığına rağmen yeni numuneye uygun resmi elbiseler, müdür paşanın emriyle, yalnız selamlığa gidecek ta-

lebeler için, bayrama kadar, Altın Makas askeri terzihanesinde diktirilmiştir.

Selamlık mevzuunda muvaffakiyet temin edilemeyince, Sultan Hamid hakkındaki hislerimizi göstermeye başka vesileler aradım. Bayram sabahı, talebe kahvaltısını ettikten sonra selamlığa gidilecekti. Saray tarafından yapılacak ikramların reddedilmesini, arkadaşlardan yemekhanede alenen rica ettim. Bu teklifim zabitleri kızdırmıştı. Kendim selamlığa gitmedim.

Esasen mektepten ayrılmama maddi imkân da yoktu. Çünkü Hürriyet ilanının bizlerde yarattığı şevk ve hararetle askeri mektepler arasında mesleki duyguların takviyesini amaçlayan bazı kararlar almış bulunuyorduk. Bu arada askeri mektepler talebeleri arasında, bir dostluk ve kardeşlik nişanesi olmak üzere, dışarıda selam töreni yapılmasını kendi mektep arkadaşlarımıza yaymıştık. Bu arzumuzun bayram tebriki vesilesiyle diğer Topçu ve Tıbbiye gibi askeri mekteplere ulaştırılmasını ve anlatılmasını, bu samimi düşüncelerimize *pirev*[85] olmayı kurmuştuk. İşte bu kararlar neticesi olarak, gidecek tebrik heyetlerinin gönderilmesiyle ve aynı zamanda karşılık olarak gelecek heyetlerin karşılanması ve kabulü ile meşgul olmak üzere mektepte kalmak zaruretinde idim. Hatta Harbiye Mektebi merasim salonu, bu husus için, müdür paşa tarafından emrimize tahsis kılınmıştı.

Tesadüfen, selamlıkta bulunan bütün askerlere ve bu arada bizim talebeye, havanın soğuk olmasından dolayı çay verilmiş. Ricam gereğince, bu ikramı bizim arkadaşlar reddetmişler. Bu hal Sultan Hamid'in dikkatini çektiğinden, bölük kumandanı sıfatıyla talebenin sevk ve idaresini üstlenen Binbaşı Fazıl Bey'i[86] yanına getirterek, kendisin-

85 Pirev (Fr. preuve): delil. (y.h.n.)

86 Almanya'da tahsilini tamamlamış çok kıymetli bir askerdir.

den açıklama istemiştir. Netice olarak Fazıl Bey, talebeye Padişahın selamını bildirerek çay içmeleri tavsiyesini yerine getirmiş ise de bu emir talebeler tarafından yerine getirilmemiştir.

***

İlk defa buyruğunun yerine getirilmediğini gören yeni Meşrutiyet hükümdarı, mabeyincileri[87] vasıtasıyla, mektebe kadar paketler içinde bazı hediyeler göndererek Harbiyeli evlatlarını, tekrar selamlarıyla mükâfatlandırmasına rağmen, bunlar da tarafımdan reddedilmişti.

Bu hadise, zabitanın gücenmesine neden olduğu için, bundan sonra idare heyeti ile talebe arasında bir anlaşamamazlık baş göstermiştir. Bunun sebepleri malumdu...

Mutlakiyet idaresi zihniyetine bağlı kalmış bazı zabitan hâlâ mektepte bulunuyorlardı. Bunlar, Halife'ye körü körüne itaatin şeri bir mecburiyet olduğu anlayışındaydılar.

Biz onları, bu ilgilerinden ve mazilerinden dolayı affetmiştik. Talebenin bu cömertliği karşısında kendilerini küçülmüş gören bu kişiler, inkılâp hadiseleri önünde tabii bir içgüdüyle suçlu tavrı takınıyor ve fakat etrafı aldatmaktan geri durmuyorlardı.

Bu istibdat döküntüleri, mektebin karışmasını istiyorlar ve ancak bu sayede manevi suçluluktan kurtularak, tekrar öteden beri alıştıkları amirlik vasfının tatbiki imkânı doğacağını zannediyorlardı.

Yeni bir hadise, esasen mevcut anlaşmazlığı feci bir şekle sokmuştu. Denilebilir ki Hürriyet'in ilanından sonra ilk defa, Sultan Hamid hakkında toplu surette ve alenen fikir belirtmeye cesaret gösterenler, zabit adayı bulunan Harbiyeliler olmuştur. Hakikaten, İkinci Meşrutiyet'in ilk

[87] Mabeyinci: Osmanlı Devleti'nde, padişahların dışarıyla olan ilişkilerine bakan, buyruklarını ilgililere bildiren, kimi kişilerin dileklerini kendisine ileten görevli. (y.h.n.)

günlerinde saltanat aleyhine fiili bir surette görüş ortaya koyan, o fikir ocağı idi. Çünkü iş yalnız çayın ve Yıldız'dan gönderilen hediyelerin reddiyle kalmamış, bir gün her zamanki akşam yoklamasında talebeler, "Padişahım çok yaşa!" diye bağırmamıştı. Tabii, bu bir mesele oldu. Hemen Harbiye Nazırı Salih Paşa mektebe geldi ve incelemelerde bulundu. Teşviki ima eder bir delil ele geçiremediyse de mesele dolaylı olarak benden bilindi ve talebelere, resmi bir emirname ile bu türlü hareketlerin ceza nedeni olacağı bildirildi. Bu bildiri bizce yersizdi.

Gariptir, İttihad ve Terakki Cemiyeti, Harbiye Mektebi'ne yanlış bir açıdan bakıyordu. Meşrutiyet'in ilk günlerinden beri hükümet, mektebi muhalif safta görmeye alışmıştı. Bazı delillere dayanarak denebilir ki, buna kendimizi İttihad ve Terakki hizmetlilerinden saymamamız sebep oluyordu. Halbuki, biz fırka koridorlarını aşındıracak vaziyette değildik. Evvela talebe idik, ikinci olarak asker bulunuyorduk. Onlar bunu anlamak istemiyorlardı. Bilhassa Sultan Hamid hakkında kayıtsızlık göstermemize kızıyorlardı.

Hatta Ethem (İzmir)[88], Hasan (Şumnu)[89], İttihad ve Terakki'ye bağlanmamak meselesinden dolayı daha evvel beni tehdide koyulmuşlardı. Asıl fecaat burada idi. Beni tehdit eden bu beyler, daha mektepte iken, belki ilk defa Meşrutiyet kelimesini benden işitmişler, Kanun-ı Esasi lafzını benden duymuşlardı. Bu arkadaşların Meşrutiyet nam ve hesabına bizleri fırkalarına mal etmeye kalkışmaları esasen uygun değildi.

Halbuki, Harbiye talebesi, yukarıda kaydettiğim üzere hiçbir fırkaya bağlanmak fikrinde değildi. Bu fikir, fırka

88 Yunanlılara sığınan Çerkes Ethem Bey. O vakit Avcı Taburu zabitanından bulunuyordu.

89 1323 [1907] tarihinde öne çıkan zabitlerdendir. O tarihte Avcı Taburu'nda bulunuyordu.

politikası cereyanlarına kapılmanın tehlikelerini göz önünde bulundurduğumuz için doğuyordu. Bu yoldaki ilginin, ordudaki birliği bozmasından korkuyorduk.

Talebe, Harbiye Mektebi'nin bir bütün halinde ve fırka mücadeleleri haricinde, Meşrutiyet bekçisi kalmasını istiyordu. Fırkalara bağlanmamızdan ne fayda umulurdu? Hiç! Zarar ise muhakkaktı: Mektepteki birlik parçalanacak, orduda da fikir mücadeleleri için zemin hazırlanmış olacaktı. Bu, memleketi seven şuurlu insanlar tarafından tasvip edilir bir durum değildi. Cemiyete bağlanmakla, ancak şahsi gaye takibi mümkündü. Halbuki bizler, şahsi menfaat düşüncesinden çok uzaktık.

Bu düşünce ve sebeplerden dolayı bizler cemiyete bağlanmamıştık ve cemiyet de bizlerde muhalefet maksadı olduğu kuruntusuna düşmüştü. Bu kuruntu, hükümet ricaline bulaşmakta gecikmedi. Mektep idare heyeti de, her fırsatla kendi menfaatlerine uygun gelen bu yanlış zihniyeti takviye etmekten geri kalmıyordu.

Hatta, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girmemekteki inadımız dikkat çekici görüldüğünden, doğan şüphe üzerine Ahrar Fırkası'na bağlılığım olup olmadığı, sınıf zabitlerimizden Beyoğlu Mutasarrıfı[90] Hamdi Beyzade Yüzbaşı Rıza –Katır Rıza Bey– vasıtasıyla, fırka kurucularından Fazlı Bey'den sorulması yoluna gidilmiştir. Halbuki, bunlar lüzumsuz hareketler ve bazı düşük karakterlilerin uydurmalarından başka bir şey değildi. Bu sebeple, bizim en meşru harekât ve arzularımız daima yanlış tarafa çekiliyordu.

İleride anlatılacaklar, vaziyetin içyüzünü daha iyi ortaya döker, zannındayım:

Talebe, yeni eğitim döneminin başlangıcından beri, muallim noksanından ve kitap yokluğundan şikâyet edi-

90 Mutasarrıf: Tanzimat'tan sonra Osmanlı yönetim örgütünde sancakların yöneticisine verilen ad. (y.h.n.).

yor ve bu ihtiyaçlar, her tesadüften istifade ederek müdüriyete ulaştırıldığı halde, idare heyeti işi savsaklıyordu.

Bu vaziyet, Harbiye Nezareti'ne kadar aksetmişti. Noksanlarımızın tespiti ve temennilerimizin neden ibaret olduğunu anlamak isteyen Nezaret, talebelerden oluşan bir heyetin yanına gönderilmesini mektep müdüriyetine bildirdi. Fakat ricalarımızı arz için müdüriyetin emriyle Harbiye Nezareti'ne giden altı talebe, Nezaret tarafından tutuklanmışlar ve Bekirağa Bölüğü'ne[91] sevk edilmişlerdir. Sabri (Tokat)[92], Emin (Babıâli) ve vesaire... Bu tutuklamanın sebepleri anlaşılamadığından, müdüriyetin tasvibiyle tekrar birkaç talebe gönderilmiş ise de maalesef bunlar da aynı akıbete yakalanmışlardır. Abdullah (Çanakkale) vesaire...

Ne acayip hal! Nezaret emir veriyor, müdüriyet emri yerine getiriyor. Lakin port-paroller[93], Nezaret tarafından tutuklattırılıyordu. Belki bu suretle talebeleri korkutmak ve taleplerimizden vazgeçmemizi temin etmek gayesi güdülüyordu. Lakin buna ne lüzum vardı; emir eden kendileri ve yerine getirmek ellerinde değil miydi?

Kısaca, Nezaret'le müdüriyet gizli siyaset takip ediyorlardı. Her iki makamı da hastalıklı bir hal istila etmiş bulunuyordu, doğrusu...

"Ol kadar har koştular ki âsiyab-ı devlete
Dönmez oldu çarh-ı millet çiğnemekten birbirin"
[Devletin değirmenine o kadar eşek koştular ki,
Birbirini çiğnemekten devletin çarkı dönmüyor]

sözü vaziyete hâkim olmaya başlamıştı.

91 Bekirağa Bölüğü: İstibdat ve İkinci Meşrutiyet döneminde, siyasi suçluların kapatıldığı askeri hapishane. Adını, ilk müdürü olan Binbaşı Bekir Ağa'dan almıştır. Harbiye Nezareti'ne bağlıydı ve Nezaret avlusunda bulunuyordu. (y.h.n.)
92 Cumhuriyet devri mebuslarından.
93 Port-parol (Fr. porte-parole): Sözcü. (y.h.n.)

Öteden beri inkılap emelleri peşinde koşan Harbiye talebesi hayal kırıklığına uğramıştı. Talebe, yalnız şekle değil, özünden inkılaba ve inkılap kavramında saklı bulunan hakiki dönüşümlere bağlıydılar. Bu sebepledir ki, birkaç muallimin değiştirilmesi talebe ruhunu tatmin edemiyor, onlar, daha köklü ve daha yararlı değişiklikler bile bekliyorlardı.

Mektepte eski öğretim yöntemi yıkılmış ve lakin onun yerine yeni bir tarz konulamamıştı.

Hakikat halde, talebe mütevazı ve yerine getirilmesi imkânsız taleplerde bulunmaktan cidden çekiniyordu. Bütün dilekleri, muallim noksanlarının tamamlanması ve kitap tedarikiyle sınırlıydı. Halbuki, mektep matbaası ticaret kaydına düşmüş, gazetecilik yapıyordu. Hakikaten, mektep matbaası *Şûra-yı Ümmet* gazetesini basıyordu, öğretim senesinin yarısına gelindiği halde hâlâ tahsil namına meydanda mühim bir şey yoktu. Meşrutiyet'in, talebeye ilk hediyesi, onu daima cehalette bırakmak mı olacaktı? Meşrutiyet'in ilanıyla talebelerde ne emeller, ne hasretler ortaya çıkarmış, memleketi istila eden bilgisizlik yerine ilmi ve şuurlu bir düşüncenin yerleşmesi ümidi kendilerinde ne derin hülyalar uyandırmıştı. Heyhat!..

Genç ve tecrübesiz talebe, inkılapla beraber, önlerinde sınırsız bir ilim sahasının açılacağını zannetmişti. Zaman denilen kavramın sert ve yalçın kayalarına çarpa çarpa yıpranmış, hayatın her türlü değişimine muvaffakiyetle ayak uydurmayı öğrenmiş kişiler tarafından kandırılacaklarından habersiz, o şuurlu günlerin hakikaten gelmesini safça beklemişlerdi. Zavallılar!

Aradan iki gün geçtiği halde, elçi arkadaşlardan bir haber çıkmayınca, yeni çarelere başvurmak zaruretinde kalmıştık. Harbiye Nezareti ve idare heyeti ile talebe arasındaki yanlış anlaşılmanın giderilmesinin, kuvvetli arabulucular olmadıkça mümkün olamayacağı artık anlaşıldığın-

dan, bu kanaate dayanarak, Mebusan Meclisi'nin vaziyeti araştırması muvafık görülmüştü. Ve bu maksatla Meclis Riyasetine [başkanlığı] müracaat kararlaştırılmıştı.

Daha evvel yetkili makama yapılan müracaatlarımızın neticesiz kalması, Meclis'e müracaatımızın, makamın sınırını aşmak olarak kabul edilmesinden de koruyordu.

Gayemiz, mektep idaresinin Meşrutiyet hükümetine layık bir şekle dönüşmesi ve her türlü öğretim gereklerini, rahatlıkları barından bir Harbiye Mektebi var edilmesiydi. Emindik ki, şimdiye kadar birçok müracaatlara rağmen neticesiz kalan taleplerimizi Meclis Başkanlığı dikkate alacak ve yerine getirilmeleri için gerekenlerin yanı sıra, arabuluculuk etmeyi de kabul edecektir.

Her nedense, bu kararımız mektep idare heyeti üzerinde fena bir tesir yarattı ve iyi niyetimiz yanlış yorumlandı. Zaten idare heyeti gözünde bizim hiçbir mevcudiyetimiz yoktu. Öteden beri alışıldığı üzere, her türlü yoksuzluğa katlanmak ve bu vaziyete rağmen padişaha dua etmekle meşgul olmak, onlara göre, talebenin üzerine düşen bir vazife idi. Bunun haricinde ne bir görüş ve ne de bir düşünüş tarzı olmalıydı. Şimdiki halde, idrak kabiliyetinden mahrumiyet, en büyük yetenek ve körü körüne itaat en özlü meziyet kabul ediliyordu.

Hakikaten, askerlikte itaat mutlaka önemli ve gereklidir. Lakin bizler yalnız asker değil, aynı zamanda Harbiye talebesi, yani zabit adayı bulunuyorduk. Bizler de her türlü düşünce ve teşebbüs özelliğinin yokluğu, kımıldayan ve fakat düşünemeyen bir cisim derecesine inmemiz, herhalde şerefli ve faydalı bir şey olamazdı. Esasen, bu durum mümkün de değildi. Çünkü bizler mefkûreci yetişmiş ve memleketin yücelmesi ve ilerlemesinde birer vazife üstlenmeyi gaye edinmiştik. Vazifeye yeterlilik için, ilmi ve fenni bir donanıma ihtiyaç tabii idi. Bizim isteklerimiz bu donanımın kazanılmasından ve cehaletimizin imkân derecesin-

de giderilmesinden ibaretti. Taleplerimiz kitaba ve kitap içeriklerini bizlere anlatacak, ilim ve irfanlarından bizleri istifade ettirecek muallimlere aitti. İdare heyeti bu meşru taleplerimizin yerine getirilmesine yanaşmıyor, halkın düşüncesini ve hükümeti aleyhimize tahrik için, yemek yemediğimiz ve lisan derslerine devam etmek istemediğimiz haberini yayıyordu.

***

Bu karışık ve üzücü olayların yaşandığı haftanın sonunda, yani perşembe günü izinli çıkmak için talebeler havuz başında toplandıkları esnada Dahiliye Müdürü bulunan İsmail Hakkı Bey[94], talebelerin üzerini aratmak istemişti. Bu muamelenin, biraz insaflı olanlarca, ilk mektep talebeleri hakkında bile tatbik ve tasvibine ihtimal verilemez. Nerede kaldı ki Harbiye talebesi hakkında bu reva görülsün. Bu manasız hareketten maksat, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na takdim edilmek üzere hazırlanan dilekçeyi elde etmek ve bu suretle teşebbüsün önüne geçmekti. Ne kadar dar düşünce!.. Bu gibi yolsuz önlemlerle müracaatımıza engel olabilmek mümkün müydü? Esasen dilekçe içeriğinde şikâyet bile yoktu. Yalnız öğretime ait ihtiyaçlarımızın temini ve hakkımızda beslenen yanlış fikirlerin giderilmesi talep ediliyordu.

***

Hatta Meclis'e müracaat edilmemesi, uygun bir dille bizlere bildirilse ona uymamız da muhakkaktı. Neticede, talebe, onurlarını rencide eden bu arama emrine itaat etmemiş ve dağılmıştı.

Ben, bu sırada koğuşta bulunuyordum. Bir silah sesi işitildi. Hemen alelacele aşağı indim. Bütün talebe, bahçede ve koridorlarda toplu bir halde bulunuyordu. Bir arkadaş vaziyeti şöylece izah etti:

[94] Eski Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa.

— Dahiliye müdürü bey, kapısı önünde bekleyen askere, talebeyi korkutma maksadıyla, silah kullanılmasını emretmiş. Bereket versin, asker emri yerine getirmekle beraber silahını havaya boşaltmış ve tamiri imkânsız bir felakete meydan vermemiş. Lakin bu küstahlık talebeyi pek haklı olarak kızdırdığından koridorlarda toplanmalarına sebep olmuş.

Bu hadise, emir kulluğuna mükâfat olarak, sonradan paşalığa ve Levazım Başkanlığı'na kadar yükselen İsmail Hakkı Bey'in, bugün herkesçe malum olan bir yönünü pek canlı bir surette gösteriyordu: Tahakküm emeli... Bu zat vaktiyle, Yemen'den Padişahın buyruğu ile getirtilmişti; bu defa, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin itimadına mazhar bulunuyordu. Bu sebeplerden dolayı, kendi emirlerinin yerine getirilmemesine tahammül edemeyecek kadar kibir ve gurur sahibi olmuştu.

Harbiye Mektebi'nin iç kısımlarını bilenler hatırlarlar ki, büyük kapıdan girilince küçük bir taşlığı izleyen iki, üç basamaklı merdivenden çıkıldıktan sonra sağa, sola uzanan bir koridora tesadüf edilir. Biraz ilerleyince, havuzbaşı denilen büyük bahçe kapısına varılır.

İşte bu koridorun başlangıcında, sağda dahiliye zabitleri ve solda dahiliye müdüriyeti odası bulunmaktadır. Arkadaşların dağılmasını istirhamdan sonra, dahiliye müdürü beyin odasına gittim. Dahiliye Müdürü İsmail Hakkı Bey, açık pencere önünde ayakta duruyordu.

Silah meselesinde bir yanlışlık yapıldığını, talebe hakkında hiçbir garez ve ivez beslemediğini söyledi ve bu müşkül vaziyetten kurtarılmasını rica etti. Kendisine icap eden teminatı verdikten sonra, yanlarından ayrıldım.

Bu esnada mektebin diğer bir köşesinde başka bir dram hazırlanmakta olduğundan habersiz bulunuyorduk.

Genel Müdür İsmail Fazıl Paşa, silah sesini işitir işitmez, talebeler tarafından idare heyetine karşı saldırı oldu

zannıyla iç kapıdan mektebe ulaşarak kütüphaneye geçmiş ve oradan Harbiye Nazırı'na "İsyan var!" ihbarında bulunmuş.

Bu gaflet, bazı zabitan tarafından evvelce müdür paşaya aşılanan fesat fikirlerin yarattığı tepkiden başka bir şey değildi. Mamafih, bir mektep müdürü, silah sesi işitmekle vazifesi başından ayrılmaz. Bilakis bu yolsuz hareketlerin sebeplerini araştırır ve yayılmaması için gayret eder, fikrindeyim. Maalesef hayalhanesinde büyüttüğü yanlış telkinlerin oyuncağı olan İsmail Fazıl Paşa, korku ve endişeyle, kendisinden beklenmeyen bir fikre kapılmış ve bu hareketiyle mektebin başına büyük bir felaket açmıştır.

Harbiye Nazırı, isyan olmasına ihtimal verdiği için olsa gerek, hükümetin en ziyade itimadına mazhar bulunan Taşkışla'daki Avcı Taburları'nı, isyanı yatıştırmak ve talebeyi yola getirmekle görevlendirmiştir. Düşünün, ufak bir yanlışlık ne vahim neticelerle sonuçlanıyor.

Bir müddet sonra mektebe Taşkışla Kumandanı Esat Paşa[95] geldi. Bu zatı gıyaben hemen hepimiz severdik. Meşrutiyet'in ilanında Bağdat sürgününden döndükten sonra Taşkışla kumandanı tayin edilmişti.

Esat Paşa, dahiliye zabitlerinin telkini altında bana hitap edilmesi lüzumuna kanaat getirmiş olacak ki, beni dahiliye odasına çağırttı ve "Arkadaşlarınıza söyleyin, Süvari Talimhanesi'nde toplansınlar," emrini verdi. Bu emri tabiatıyla arkadaşlara bildirdim ve bütün talebe Talimhane'de toplandı. Esat Paşa da, at üzerinde olduğu halde ortamıza geldi ve nasihat edici bazı sözler söyledikten sonra dağılmamızı bildirdi.

İfadelerinden anlaşılıyordu ki, vaziyeti kavramış ve talebenin olayların meydana gelmesinden mesul olmadığına inanmıştır. Mamafih, dağılma emrine kimse itaat etme-

[95] Dürzi Esat Paşa.

mişti. Çünkü yalnız o söylemiş ve bizden bir şey sormamıştı. Bizim de söyleyecek sözlerimiz, dökülecek dertlerimiz vardı. Bu fırsattan istifade ederek ruhumuzdan kopacak şikâyetlerin yetkili makama bildirilmesine belki çare bulunurdu.

Emrine itaat edilmemesi, Taşkışla Kumandanı'nın canını sıktı. Ve asabiyetle, elini mektebin arka kısmında bulunan sebze bahçelerine doğru uzatarak, "Askeri görüyorsunuz. Vur emri aldım. Emrime itaat edilmezse, asker harekete geçecektir," sözüyle ve azarlayarak, tehdide lüzum gördü.

Hakikaten, Avcı Taburları sebze bahçelerinde lazım gelen tertibatı almış ve emre amade bulunuyorlardı. Mamafih bu tehdit de bizleri korkutamadı ve hiçbirimiz yerimizden kımıldamak için ufak bir hareket yapmak lüzumunu bile hissetmedik.

Dertlerimizi dinletecek, hâlâ sığınacak bir yer bulamayan bizler, ölmeye hazır olduğumuzu ve ölüme karşı da umursamazlığımızı gösterdik. Ancak, içimizdeki acıyı dökecek bir muhatap bulsaydık, hiç olmazsa ölürken gözlerimiz açık gitmeyecekti.

İşte, büyük tanıdığımız o meşhur kumandan da, yalnız askerlik tabiatına uyarak söz söylüyor, şefkat hislerinden arınmış görünüyordu. Anlaşılıyordu ki, iktidarın Harbiyeliler aleyhinde beslediği husumet kumandana da bulaşmıştır. Zavallı bizler! Zavallı Harbiyeliler!

Esat Paşa, emrinde ısrar ve inat etmedi. Bana dönerek, "Arkadaşlarınıza söyleyiniz, dağılsınlar," dedi. Ben yakınında bulunuyordum.

Verilen emrin tarafımızdan yerine getirilmemesi, aramızdaki dayanışmanın kuvvetine şahit olan kumandan paşayı fikir değişikliğine sevk eylemişti.

Mamafih, o da görüyor ve hissediyordu ki, mektepte isyana işaret eder bir hal yoktu. Yalnız müdür paşanın kuruntusu veya bazı zabitanın fesatlığı işi bu hale koymuştu.

Hamdolsun ki, aldığı vur emrine rağmen Esat Paşa, vicdanından sızan adalet sesinin hükmüne boyun eğmişti. Yoksa kendisi düşüncesiz bir kumandan olsaydı, idare heyetinin habbeyi kubbe yapan zihniyetine uyar ve facialar yaşanabilirdi. Lakin o yüksek asker bir an içinde vaziyeti kavramış ve bizim dağılmamamızın emre itaatsizlikten ziyade, halimizi anlatmaya müsaade edilmesine yönelik bir maksada dayandığını da itaatkâr tavrımızdan anlamıştı. Bunun için vicdanı, emir ve kumandasına verilen askerlerin masum kanı dökmesine rıza göstermemişti. Şu kadar var ki, şikâyetlerimize de izin vermek istemediğini sezdirdi. Artık bizler için dağılmaktan başka çare kalmamıştı. Buna dayanarak, arkadaşlara hitaben, "Kumandan paşanın emri gereğince artık dağılalım," demek mecburiyetini hissettim ve dağıldık.

Oradan ayrıldıktan sonra Meclis'e giderek dilekçemizi İsmet (Darende) ile Meclis Başkanlığı'na takdim ve Meclis Reisi Ahmet Rıza Bey'e halimizi arz eyledik.

***

Ertesi cuma günü akşamı döndüğümde, mektebin caddeye bakan selamlık kapısını kapalı buldum. Orada bekleyen nöbetçi, mektebe girmek isteyenleri yemekhane tarafındaki talimhaneye açılan kapıya gönderiyordu. Ben de o tarafa gittim.

Bir masa önünde, mekteple hiçbir alaka ve münasebeti bulunmadığı halde, Binbaşı Remzi Bey[96] oturmuş, gelen talebeyi İttihad ve Terakki Cemiyeti namına yemin ettiriyor ve bu suretle günahlarından arınan ve mümin vasfını kazanan gençler mektebe girebiliyordu! Hayret edilmesin... Muhtelif fırsatlarla bahsettiğim gibi, bütün bu mantıksız hareketler, Harbiye talebesinin, cemiyete kulluk et-

[96] Sultan Reşad'ın seryaveri [başyardımcı] ve Divan-ı Harb-i Örfi [Sıkıyönetim Mahkemesi] Reisi Remzi Paşa.

memesinden ileri geliyordu. İlk Hürriyet ilanında talebe, bir heyet huzurunda tamamıyla yemin ettirilmiş ve Meşrutiyet'e sadakat yemini bile ettirilmişti. Bu, bugün kâfi gelmiyor, bir tarafta revolver, diğer tarafta Kur'an, yeniden mistik merasim yapılıyordu.

***

Harbiye Mektebi, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne arka çıkmıyordu; bu doğru idi. Çünkü cemiyetin işleri ile sözleri arasında zıtlıklar görünüyordu. Bununla beraber talebelerde Meşrutiyet aleyhtarlığı ve istibdat taraftarlığı belirtileri bulunmadıkça, fırka müritliği için Harbiye Mektebi'ni bu kadar zorlamak, doğruluğa yakışır mı?

Hamdolsun Remzi Bey, beni bu gülünç merasime tabi tutmadı. Çünkü nöbetçi Yüzbaşısı Fahri Bey[97] manidar bir şekilde ismimi söylemişti. Bunun üzerine, ben yüzbaşının gözetimi ve bir nefer refakatinde, hapishane olarak kullanılan dershaneye gönderildim. Dershanede elliden fazla arkadaş toplanmıştı; hepsi tutuklu bulunuyordu.

Hemen o gece, bizi Bekirağa Bölüğü'ne sevk ettiler. Gidiş tarzımız bir faciayı andırıyordu. Otuz kırk araba arka arkaya dizilmiş ve arabacıların yanında birer süngülü nefer, araba içinde de keza birer nefer olmak üzere Beyoğlu'ndan geçerek, Unkapanı ve Vefa yoluyla bir alay halinde, o tarihi Bekirağa Bölüğü'ne gittik. Belki İstanbul, şimdiye kadar böyle acı bir alay görmemiştir. Havanın soğuk olmasına rağmen, öldürücü bir sükût içinde geçen bu alayı seyir için pencereler açılıyor, sebepleri ve içindeki yükü meçhul bu araba katarına herkes merakla bakıyordu.

Bu hadise, Meşrutiyet idaresinin pervasızlığını ve hiçbir endişeye ehemmiyet vermediğini gösterir hareketlerinden biriydi. Öyle değil mi ya? Açığa vurulan haklı dilekler,

[97] Garip tesadüflerdendir ki, istibdat devrinde de Divan-ı Harbe giderken birkaç defa bu zat bana refakat etmişti.

meşruti hükümetin veya kendilerini meşrutiyetperver sayan devlet ricalinin mizaçlarına uygun gelmedi mi? Sorumluları, böyle süngüler altında Bekirağa Bölüğü'ne ve daha başka yerlere sevk edilebilirlerdi. Bu hükümetin gücünü herkesin görmesi ve bundan ibret alarak gaflette bulunmaması lazımdı; illa Meşrutiyet kanunları, bu olaylardan ibret almayanların böyle yakalarına yapışmaktan da çekinmezdi. Meşrutiyet'in de ince noktaları, nazik cepheleri vardır. Bu idarede, nabza göre şerbet vermeyi bilmek lazımdı. Mutlakiyet kalkmış, lakin Meşrutiyet istibdatı ne güne duruyordu. Halka gözdağı vermek, Meşrutiyet'in şiarından ve muhteris emeller besleyenlerin özlü prensiplerinden biri değil miydi?

Lafın kısası, istibdatı yıkanlar, yeni bir zulüm safhası açıyorlardı. Demek ki, onlar için de başka türlü hükümet idaresi mümkün olamamıştı.

Bekirağa Bölüğü'nde, ağıla koyun doldurulur gibi hepimizi küçük bir odaya kapamışlardı: Halim (Nişantaş)[98], İsmet (Darende)[99], Hafız Mehmet (Tokat)[100], Kemal Hoca (Hayreddin)[101], Hakkı (Söğüt), Cemal (Gazze)[102], Faik (Beşiktaş), Cavit (Tiran), Remzi (Şam), Abdullah (Çanakkale)[103] vesaire...

Bulunduğumuz yer o kadar dar ve yetersizdi ki, arkadaşların bir kısmı ayakta kaldılar. Yatarken, yan yana uzanmak imkânı bile bulunamamıştı.

İlk sorgulamanın yapılmasından sonra, mevkiimiz değiştirildi ve rahatımız bir dereceye kadar temin edildi. Fakat bizleri tulumbacıların koğuşuna misafir etmişlerdi!

98 Emekli Halim Paşa.
99 İstiklal Mahkemesi kararıyla idam edilmiştir.
100 Emekli Selim Paşa.
101 Genel Harp'te Topal İsmail Hakkı Paşa'nın yaverliğinde bulunmuştur.
102 Trablusgarp Harbi'nde Sünüsi'ye yaverlik yapmıştır.
103 Trablusgarp'ta son zamanlara kadar savaşan zabitlerimizdendir.

Divan-ı Harp Reisi meşhur Derviş Paşazade Ahmet Paşa ve Müdde-i Umumi [savcı] olarak Binbaşı Rüştü Bey bulunuyorlardı. Divan-ı Harbin devamı müddetince, basın bizlerle alakadar oluyor ve bazı gazeteler, haksızlığın bir an evvel düzeltilmesini talep ediyordu. Aynı zamanda mektepte bulunan arkadaşlarımız da bizim akıbetimize ilgisiz kalmamışlardı. Tutuklanmamızdan sonra mektepte sıkı bir rejim takip edilmesine ve talebelerin fazla bir baskıya maruz bırakılmasına rağmen, gizli bir surette hazırlanan ve bütün talebeler tarafından imza edilen bir mazbata, talebelerden oluşan bir heyet tarafından getirilerek Divan-ı Harp Başkanlığı'na takdim edilmişti. Mazbatada, özetle şöyle deniliyordu:

> Arkadaşlarımızın bütün halleri ve işleriyle hemfikiriz. Bu sebepten dolayı ayrı bulunmamız caiz değildir. Sorguya alınmamızı rica ederiz.

Bu suretle, hadise, hükümeti düşündürecek bir safhaya girmişti. Talebe arasındaki bu birlik, ta Sultan Hamid devrinde başlamış ve ihtiyaç görüldükçe daima mevcudiyetini hissettirmiştir. Hatta inkılap fikriyle büyüyen bu gençler, mektepten ayrıldıktan sonra da, hak ve adalet mücadelesinde, hiçbir vakit geri durmamışlardır.

Divan-ı Harp, bir ay kadar devam etmiştir. Suallerin odağını, yukarıda arz edilen, "Padişahım çok yaşa!" meselesi teşkil ediyor ve kışkırtıcı aranıyordu. Diğer meseleler, ikinci derecede kalmıştı. Neticede, suç teşkil edecek ve mahkûmiyetimizi gerektirecek hiçbir şey bulunamadı. Bununla beraber mektep idaresi, ne olursa olsun cezalandırılmamızda ısrar ediyor ve Harbiye Nezareti erkânı bu fikre taraftar görünüyordu. Lakin Divan-ı Harp heyeti, keyfi mahkûmiyetimize razı olamıyordu. Nihayet Mebusan Meclisi işe müdahale etti. Harbiye Nazırı'nın onayı alındıktan ve Mektep Müdürü İsmail Fazıl Paşa'nın rızası elde edildikten sonra beraat kararımız bildirildi.

Mektebe döndüğümüzde muallim noksanlarının tamamlandığını ve ders notlarının muntazaman dağıtıldığını gördük. Şu halde, bu kadar şikâyetleri gerektiren haller giderilmiş ve bizim geçirdiğimiz son acı günler mükâfatlandırılmıştı. Acaba bu kadar gürültüye meydan verilmeden, bunlar temin ve talebe tatmin edilemez miydi?

Mektebe döndüğümüz gün, ders nazırı Fevzi Bey[104] beni odasına istemişti, gittim. Bu olaylara ehemmiyet verilmemesini, müdür paşanın bizleri evladı gibi sevdiğini, yapılan işlerden dolayı çok üzüldüğünü ve bu sebepten dolayı, gönlünün alınması lüzumunu söylemiş ve beni müdür paşanın yanına götürmüştür.

Müdür Paşa'da bir baba şefkati belirmiş ve gönlümü almıştı. Esasen bende herhangi bir idare amirine karşı ne husumet eseri vardı, ne de kırgınlık nişanesi. Bu itibarla gösterdiği alakadan dolayı müdür paşaya teşekkür ettim ve yanından ayrıldım. Ve hadiseyi arkadaşlara naklettim.

[104] Daha sonra, Viyana Ateşemiliteri olan Erkân-ı Harp Miralayı Fevzi Bey.

31 Mart Hadisesi

31 Mart ve Olayları

Bekirağa'da geçirilen günlerin telafisi için mektepte fazla bir gayretle çalışmaya ve çıkış imtihanlarımıza hazırlanmaya başlamıştık. 31 Mart Hadisesi bu sıralarda ortaya çıkmıştır. Zabitlerin o günkü tavır ve hareketlerinden, vaziyetin ciddi olduğu anlaşılıyordu.

Dersler tatil edilmiş, gerek muallimler ve gerek zabitler daha munis ve daha müşfik bir hal almışlardı. Hiç şüphe yok ki bunlar, talebe tarafından kötü muameleye uğramaktan korkuyor ve hakkımızda vaktiyle reva gördükleri kuru iftiraların intikamına maruz kalmaktan çekiniyorlardı.

Dönemin hadiselerine bel bağlamak ne kadar güç. Bununla beraber bizlerden böyle bir fiil ve hareket ummak da ne kadar küçüklük. Hürriyet âşığı olan bizler, Meşrutiyet prensiplerinde nifakçılık yapamazdık ve şahsi intikamlara çok yabancı bulunuyorduk.

O gün, akşama doğru, mektebin önünden geçen askerlerin, "Padişahım çok yaşa!" naraları, sarhoş askerlerin, "Şeriat isterük!" yaygaraları fikrimize şüphe bırakmıştı. Acaba gömülen istibdat hortlamış ve Sultan Hamid, yeniden vaziyete hâkim mi olmuştu? Çünkü mektepli zabitlere karşı kötü muamele yapıldığı ve bir kısmının öldürüldüğü havadisi, yayılarak mektebe kadar gelmişti. Istırap içinde, ne yapacağımızı bilemiyorduk. Zabitler de açık bir şey söylemiyorlardı. Şu kadar var ki, hallerinden endişeleri belli oluyordu.

Gece, talebeler yatmak üzere iken, Celal (Preveze), Abdullah (Basra)[106] ve ben, meseleyi araştırmak için dışarı çıktık. Sultanahmet Meydanı'nda eski belediye bahçesi önünde sarhoş askerler arabamızı çevirdiler ve mektepli olup olmadığımızı sordular. Bereket versin, mektepliler hakkındaki kötü düşünceleri bildiğimizden Feshane yapımı elbiselerden giyinmiştik. Bu suretle, kıyafeten askerlerle benzerlik ortaya çıkmıştı. Hatırıma gelen ufak bir yalan da, imdada yetişti, tehlikeden kurtulduk. Sarhoş askerlerin saldırgan suallerine cevaben, mektepli değil, Tophaneli olduğumuzu söylemiştim. Anlaşılıyordu ki, kara bir cehalet kâbusu, asi askerlere rehberlik ediyordu. Bu halden istifade etmek isteyenler bulunabilirdi. Böyle bir kanaatle mektebe döndük.

***

Ertesi gün, depodaki silahlarımızın dağıtılmasını veya geçici olarak mektebin tatilini zabitlerden rica ettim. Zira bu cahil Mehmetçiklerin ufak bir teşvikle mektebe karşı taarruzda bulunmalarından korkulurdu. Mektepte talebelere ait silah ve cephane mevcuttu. Artık, istibdat devrinde olduğu gibi mekanizması bozuk martinlerle talim etmiyorduk. Her talebenin genel depoda, temizliği ile vazifeli bulunduğu bir mavzeri vardı.

Müdüriyet, silah verilmesini isabetli bulmadı. Lakin geçici olarak mektebi tatil ettiler. Bu karar muhtemel bir tehlikeye karşı fena bir tedbir değildi.

31 Mart Vakası'nın ikinci günü, Derviş Vahdeti'nin *Volkan* gazetesinde yayımladığı bir makale, dikkat çekiciydi.

Vahdeti makalesinde şöyle diyordu:

> Padişahım, hürriyet alınmaz, verilir; arzu ettiğiniz takdirde Meşrutiyet'i kaldırmak ve Meclis-i Mebusan'ı dağıtmak yed-i kudretinizdedir.

[106] Eski Basra mebusu Abdullah Züheyr.

Bizler, Meşrutiyet prensiplerinde hassas bulunulması fikrindeydik. Sultan Hamid'in tahta çıkışının ardından Birinci Meşrutiyet'in ilan edildiği malumdu. Bu Meşrutiyet, yavaş yavaş milletten gasp edilmiş, yerine koyu bir istibdat hâkim olmuştu. Bu defa da bu tehlikeye uğramaktan korkuyorduk. Bu endişeden dolayı, vaziyeti öğrenmek için Kâzım (Aksaray) ile diğer bir iki arkadaşı, *Mizan* sahibi Murat Bey'e gönderdim. Ben de *Serbesti* sahibi Mevlânzade Rifat Bey'e gittim. Bu gazeteciler, o günün kahramanı bulunuyorlardı. Maksadımız, Harbiye Mektebi namına *Volkan*'daki makaleleri yalanlattırmaktı.

Rifat Bey, düşüncelerimizi haklı buldu, ertesi günü Vahdeti tarafından *Volkan* gazetesinde meselenin izah edileceğini ve Sultan Hamid'in ihtilal hareketleriyle katiyen alaka ve münasebeti olmadığını temin etti.

Murat Bey de, buna benzer şeyler söylemişti. Babıâli Caddesi'nde tesadüf ettiğim Said-i Kürdî[106] dahi, pislikten simsiyah kesilmiş tırnaklı elleriyle meçhul hareketler yaparak, Meşrutiyet'in dokunulmazlığını doğruladı. Hemen aynı günde idi, zannederim. Mektepte Abdülkadir Bey namında bir zatla da görüştüm. Bu zat, bilhassa gelmişti. Birinci Kolordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa namına, isyan eden askerlerin yola getirilmesini teklif ediyordu. Bu, çok lüzumlu ve aynı zamanda pek nazik bir mesele idi. Teklif şu yolda ortaya çıkmıştı:

***

Harbiye Mektebi, diğer yüksek mektepleri ittifakına almak suretiyle gönüllü alayları teşkil edecek ve bu kuvvetlerle, isyan eden asker yola getirilecek ve asayiş temin edilecek. Lüzumlu silahların emre amade olduğu da bu sözlere ilave ediliyordu.

106 Cumhuriyet devrinde Doğu isyanlarıyla alakadar görünen meşhur hoca.

Biz, bu teklifi, prensip itibariyle kabul ettik. Fırka kavgaları haricinde, Meşrutiyet'e indirilmek istenen darbelere karşılık vermeye hazır olduğumuzu bildirdik. Her nedense, bu teşebbüs sonuçsuz kaldı, Mahmut Muhtar Paşa'nın Atina yoluyla Selanik'e gittiği sonradan anlaşıldı.

Diğer taraftan, asi askerlerin kumandanı Avcı Taburu'ndan Hamdi Çavuş da Harbiye Mektebi'nden yardım istiyordu. Ve bizzat mektebe kadar gelerek yardım talebinde bulunmuştu. İmtihanları vesile göstererek bu teklifi reddetmiştim.

Ne çelişkili ümitler! Kolordu kumandanı asi askerin yola getirilmesini Harbiye Mektebi'nden bekliyor; asi askerlerin Komutanı Hamdi Çavuş da muvaffakiyeti Harbiye Mektebi'nin müdahalesinde arıyordu.

Hamdi Çavuş, yukarıda tafsil edildiği üzere, vaktiyle Taşkışla'daki askerler tarafından mektebin kuşatılmış olmasını, hükümet aleyhine harekete geçmemiz için bir vesile kabul ediyordu. Cehaleti, daha mantıki düşünmesine mâniydi. İntikam hissiyle kendilerine yardımcı olacağımızı umuyordu. İstanbul'da bu keşmekeş ve kararsızlıklar devam ederken, birkaç gün zarfında Hareket Ordusu Çatalca'yı geçmiş, Yeşilköy'e kadar gelmişti. Mehmet Nasip (Cihangir)[108] vasıtasıyla Uç Kumandanlığı'ndan beni istemişlerdi. Orada, önce Harbiye Mektebi ders nazırlığında bulunmuş olan Erkân-ı Harp Manastırlı Şevki Paşa ve Uç Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa ile görüştüm. Şehre girildiği zaman, civar kışlalara hâkim bulunduğundan, ilk hedefin Harbiye Mektebi'nin işgali olduğunu beyan ettiler. Ve mektebin, asi askerlerin eline düşmesine meydan verilmemesi hakkında talimat verdiler. Dönüşümde icap eden tedbirlere girişilmiştir.

***

Bununla beraber, bu olayların yaşanması sırasında, Mebusan Meclisi açık bulunuyor, kendisine güvenen üyeler vazifelerine devam ediyorlardı. Hatta meclis tarafından

Taşkışla'nın yakından görünümü

31 Mart olayları sırasında isyan eden askerlerin barındığı Taşkışla'nın, Hareket Ordusu'nun top atışlarından sonraki hali

35 kişilik bir heyetin Ayastefanos'a[Yeşilköy] gitmesi ve artık oraya gelmiş bulunan Hareket Ordusu kumandanlarıyla vaziyet hakkında müzakerede bulunması da kararlaştırılmış ve bu grup başkanlığına Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey seçilmişti.

Bu heyeti Yeşilköy'de Erkân-ı Harp zabitlerimizden Kâzım Karabekir Bey (Paşa) karşılamıştı. Heyet üyelerinden bazıları Saray ve asileri müdafaa etmek fikrinde olduğu için Kâzım Karabekir Bey, ordunun görüşünü ve inkılabın muhafazası durumunu müdafaa niyetinde bir konuşma yapmış, heyete katılan Cemal Bey (Paşa) de ayet ve hadisler naklederek asilerin yola getirilmesini ileri sürmüştür.

Heyet arasında bulunan Babikyan ve Vartekes Efendiler ise iyi niyet belirtiyor görünmek maksadıyla, isyana fazla ehemmiyet verilmesine taraftar bulunmuyorlardı. Vaziyetin nezaketini takdir eden Yusuf Kemal Bey, hemen ani bir kararla grubun geri dönmesini temin etmiş ve menfi bir karar alınmasına meydan verdirmemiştir.

Bununla beraber, Kâğıthane sırtlarından ilerleyen Hareket Ordusu, kıtaları bir gün, güneş doğmazdan evvel Harbiye Mektebi'ne gelmişlerdi. Ve bizler o geceyi kıtaatın gelmesini bekleyerek geçirmiştik.

Hareket Ordusu, İstanbul'a girdikten sonra bizim mektebe, Yıldız'ın kuşatılması, sefarethanelerin muhafazası ve buna benzer bazı vazifeler verilmiştir. Bu vazifelerin yerine getirilmesi esnasında bir bölük Harbiye talebesinin geçirdiği tehlikeden bahsetmeyi görev sayıyorum:

Zabitlerin idaresinde sefarethanelerin muhafazası için mektepten ayrılan talebelerden oluşan bölüklerden biri, Taksim Meydanı'ndan geçerken, Topçu Kışlası'ndaki asi askerlerin taarruzuna maruz kalmış ve hatta bütün bölük, askerler tarafından esir edilerek Topçu Kışlası içinde hapsedilmişti. Bu zavallıların kurtuluşu mucize türündendir ve alaylı bir zabitin araya girmesiyle olmuştur. Şu kadar var

ki, bölük zabitleri hakarete maruz kalmışlar ve hatta dövülmüşlerdir.

Ben o sıralarda mektepte kalıyor, dağınık halde getirilen tutuklu askerleri usulüne uygun olarak teslim alıyor ve Rami Kışlası'na sevk ediyor, akşamüzerleri sefarethanelerdeki arkadaşların denetlenmesiyle meşgul oluyordum. Bir öğle vakti, tutuklu bir onbaşının beni görmek istediğini söylediler. Askerlerin gözetim altında tutuldukları dershaneye kadar gittim. Bir de ne göreyim; ricacı, ben Tophane zindanında tutukluyken ilk defa Meşrutiyet müjdesini bana ulaştıran Ahmet Onbaşı değil mi? Hemen kendisini tahliye ettirdim.

Aynı gün, öğleden sonra, Harbiye Mektebi nöbetçi zabitleri odası önünde bir arkadaşla konuşurken, iki talebenin gözetimi altında, mağrur edalı bir asker getirdiler. Hemen arkasından, kendisini tanıdım. Daha evvel, bize harekâtı idare etmemizi teklif eden isyan hazırlayıcısı Hamdi Çavuş. Hemen üstünü arattırdım, belindeki revolveri aldım ve muhafızlarla derhal Rami Kışlası'na gönderdim. Anlaşılan, refakat eden talebeler daha evvel üstünü aramamışlardı. Bu Hamdi Çavuş, vaktiyle Niyazi Bey'le dağa çıkanlardan biriydi.

31 Mart Hadisesi'ni burada daha fazla anlatmak lüzumsuzdur. Çünkü o olay bu satırlarda takip edilen gayeden tamamen ayrı bir mevzudur. Ben bu safhanın teferruatına girmek ve okurları bu kanlı ve uğursuz olaylar ile karşı karşıya bulundurmak istemem. Yalnız aşağıda yazıldığı üzere, bir faciayı hatırlatmakla yetineceğim:

31 Mart denilince hatıra gelen en elim vaka, şeriat namına Yıldız'da Halife önünde Ali Kabulî Bey'in parçalanmasıdır. Hudutsuz bir bağnazlıkla hareket eden cahil bir kitlenin işlediği bu cinayet, hakikaten çok acıklıdır.

İstanbul'daki askerlerin hepsi isyan edince, özellikle Ahmet Rıza Bey zannıyla Adliye Nazırı Nazım Paşa ve Hüse-

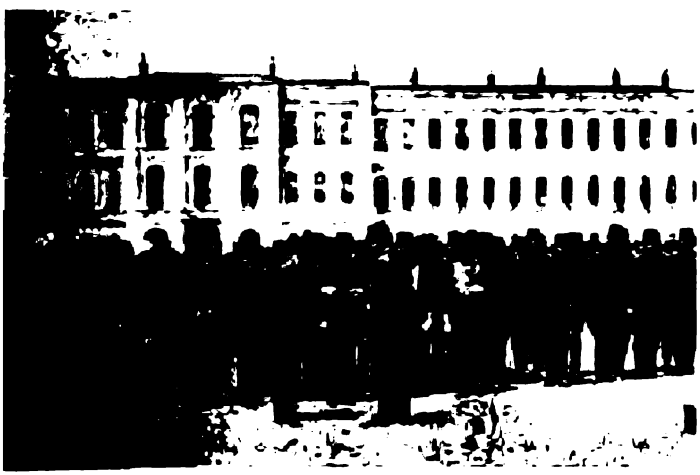
yin Cahit Bey'e benzerliğinden doğan hata yüzünden mebus Arslan Bey, kaza kurşununa kurban gidince halk çok ürkmüş ve hükümet fiili olarak hükümsüz kalmıştı. Hatta ricalden bazılarıyla, İttihad ve Terakki reisleri gizlenmek veya İstanbul'u terk etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Payitahta, tam manasıyla bir anarşi egemendi. 31 Mart Vakası'nın ilk ortaya çıkışında Sultan Hamid'in doğrudan doğruya alakası olduğunu hiç zannetmiyorum. Lakin daha sonra belki o da istibdatın iadesi hevesine sürüklenmiştir. Şekil ne olursa olsun, Sultan Hamid isterse ikinci dereceden işin içinde bulunsun. İstanbul'da meydan tamamen, istibdat döküntülerine kalmış, Meşrutiyet tehlikeye düşmüştü.

Birçok fedakârlıklarla kazanılan hürriyetin böyle kolaylıkla elden çıkması, o yolda emek sarf edenler için pek acı olurdu. İşte bu münasebetle Meşrutiyet ve Hürriyeti benimseyenler, yeni serüvenlere katlanmak lüzumunu hissetmişler. İlk bakışta İttihad ve Terakki aleyhine hazırlanmış gibi görünen 31 Mart kıyamının, Meşrutiyet'in zararına neden olan bir şekil aldığını gören Prens Sabahaddin Bey de, bazı diğer mütefekkirler gibi bir beyanname yayımlayarak, ulemayı uyanış ve uyanıklığa davet eylemişti. Hatta bu kadarla yetinmeyerek, asi askerlerin taşkınlıklarına göz yuman Yıldız Sarayı'nı tehdit için donanmayı elde etmeyi kurmuştu.

Her türlü tehlike ve eziyeti göze alan Sabahaddin Bey'in süt biraderi Fazlı Bey, bir iki dostuyla limanda bulunan Hamidiye kruvazörüne gidip Meşrutiyet'in muhafazası için Yıldız'ın top ateşi altına alınması lüzumuna zabitanı ikna etmişti. Ne çare ki, ziyaretçiler gemiden ayrıldıktan bir müddet sonra donanma zabitanından Ali Kabulî Bey, kara kuvvetin etkisiyle zehirlenen bahriyeli askerler tarafından tutuklanarak, türlü türlü eziyetlerle Yıldız'a götürülmüş ve Sultan Hamid'in gözü önünde parçalanmıştır. Zavallı kahraman!..

Hareket Ordusu'nun İstanbul'u işgali üzerine Sultan Hamid tahttan indirilmiş ve onun yerine veliaht Reşad Efendi oturtulmuş ve asayiş temin edilmişti.

Öğretim senesinin sonunda, alışılageldiği gibi, imtihanlar başlamış, hatta mühim bir kısmı tamamlanmış bulunuyordu; bizim imtihanlar tamamen bitmişti. Biz son sınıf talebeleri, diplomaların dağıtılmasını bekleyerek, bir zabit için zaruri olan askeri malzemenin tedariki ile meşgulduk. Bu esnada mektep, yeni bir hadiseye sahne olmuştur.

2. Hareket Ordusu'nun başına geçen 3. Ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa, 1909'da işgal ettikleri Harbiye Nezareti önünde

Aslında imtihanımız bitmiş ve fakat kura çekilişi suretiyle tayin yapılması henüz tatbik mevkiine konmamıştı. Artık resmen forma alınması emrini beklerken, tabii hükümetin hakkımızda takip ettiği ve tatbik etmek istediği karardan habersiz bulunuyorduk. Tam böyle nazik bir sırada, bir gün tesadüf gibisinden, 31 Mart Vakası'nda Hareket Ordusu'nu idare eden Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, mektebi ziyaret etmiş ve bilhassa zabit adayları dershanelerini görkemli ve hâkim bir edayla gezmişti.

Bizler bu ziyareti iyiye yormuş ve yeni ordu mensuplarını huzuru ile hoşnut etmek emeli güttüğü fikrine kapılmıştık. Bu hareketin, talebeleri tehdit ve korkutma hamlesi olduğunu tabii kestiremezdik. Bir gün sonra da mektebe Muhiddin Bey[108] idaresinde bir heyet gelmiş, beni ve dört arkadaşımızı daha tutuklattırmıştır.

Mektepte boğucu bir hava esmeye başlamıştı. Ne oluyordu, ne yapmak istiyorlardı? Belli değildi. Bu halden etkilenen iki talebe[109], zabit olmak üzere iken vatanı terk etmişler ve Amerika'ya gitmişlerdir. Kısaca, vaziyet o kadar sıkıcı idi. Mesele, sonradan anlaşıldı: İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Hükümeti, bizden intikam almak hevesine kapılmıştı.

Harbiye Mektebi'nin İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne dalkavukluk etmemesi bir türlü affedilemiyor ve hoşa gitmeyen bazı gençleri cezalandırmanın kararlaştırıldığı anlaşılıyordu. Çünkü yeni çıkan zabitlerin kıtalarda, İttihad ve Terakki Cemiyeti aleyhine bir hareket oluşturmalarından korkuluyordu. Halbuki cemiyet veya hükümet bu hisse kapılmakla hata ediyordu. Bizler, İttihad ve Terakki taraftarı olmamakla beraber, diğer bir fırkaya da eğilimli değildik. Daha doğrusu Meşrutiyet sistemlerine sadık ve

108 Kahire Sefiri[Elçi] Muhiddin Paşa.
109 Ahmet (Tophane), Edip (Hırka-i Şerif).

fakat fırka hareketlerinden uzak bulunmak istiyorduk. Özellikle, askerlerin siyasi fırkalara bağlanmasını memleket için sakıncalı ve anarşi nedeni sayıyorduk. Ordu mensuplarının fırkalara bağlanması, birçok askeri kıtalarda inzibatın bölünmesine sebep olmuştu. Nitekim Balkan Harbi'nde, fırka çekişmelerinin ve sakıncalı propagandaların, askerin morali üzerinde olumsuz etki yarattığı görülmüştür. Bu hususta fazla tafsilata girmekten sakınıyorum. Biz bu korkuyu daha evvelden sezmiş ve buna mâni olmaya çalışmıştık.

Muhiddin Bey, bir gün bizleri huzuruna kabul etmek lütfunda bulundu. Hepimizi tepeden tırnağa kadar süzdükten sonra, dışarı çıkmamızı söyledi. Ve çıkarken, "Sabahaddin Bey gelsin de sizi kurtarsın," dedi.

Ne olduğunu anlayamamıştık. Sözde sorguya çekilmiş ve suçumuz belli olmuştu. Böyle sualsiz cevapsız mahkûmiyet görülmüş şey değildi. Meşrutiyet Devri'nin bu garip mahkemesine ne kadar hayret edilse yeridir.

Yeri gelmişken şunu da ilave edeyim ki, bizden hiçbir şey sormadıkları halde, bizim birer müdafaaname yazmamızı bildirmişlerdi. Kısaca pek garip, kendine has bir mahkeme.

Bu olayın ardından Beyoğlu Mutasarrıfı olan Muhiddin Bey, o vakte kadar Sabahaddin Bey'in dostu olarak tanınmıştı. Böylece Sabahaddin Bey'e aleyhtar görünmesi ve imada bulunması hayretime neden olmuştu. Demek o da kuvvetin hiç değişmeyen cazibesine kapılmış, olaylar ve zaman onu da İttihad ve Terakki çemberine bağlamıştı. Bu taraflar bizi alakadar etmezdi. Yalnız, yaptığı ima, hiçbir şekilde yerine sarf edilmemişti. O sırada Sabahaddin Bey'den bahsetmek, aciziyetten doğan bir düşünce veya suç vesilesi aramak olmaz mıydı?

Sultan Hamid devrinin mahkemelerinde bu kadar aleni haksızlığa cüret edilemezdi. Kabahatimiz ne idi ve bizi ne

ile itham ediyorlardı, bunu tayin etmek müşküldü. Eğer vaktiyle ortaya çıkan mektep hadiseleri için bizleri suçlu kabul ediyorlarsa, o hadise, Divan-ı Harp kararına ve yüce onayına ulaşmış ve suçsuz olduğumuz kabul edilmişti. Beraat asıl olduğuna ve aynı suç için tekrar mahkeme, kanuna aykırı bulunduğuna göre, bu meseleye dönmek, mevcut kanunları çiğnemek, yeni bir zulüm ve işkence yapmak olmaz mıydı? Bu hal Meşrutiyet'le ne dereceye kadar uyuşur ve bağdaştırılır? Vaktiyle zulme ve adaletsizliğe karşı savaşa atılan İttihad ve Terakki reisleri, dün yıkmak istedikleri o nefret edilen zihniyeti, bugün kendileri mi ihya edeceklerdi? Hürriyet'in en iyi devrinin adalet prensibi bu mu olacaktı? Anlatılması güç bir durum!

31 Mart Hadisesi'yle yakından veya uzaktan hiçbir alakamız yoktu. Sultan Hamid'e yeniden istibdat fırsatı verildiği için, asi askerlerin bir an evvel yola getirilmesine taraftar olmuştuk. Bize bir yön tayin edecek ve yol gösterecek bir şahsiyet ortaya çıksaydı, fiili olarak askerin yola getirilmesine bile istekli bulunmuştuk. Kışlalardan hayat korkusuyla uzaklaşan genç zabitleri mektepte muhafaza etmiştik. Hareket Ordusu karargâhı olan Yeşilköy'den emir almayı, cana minnet bilerek davete koşmuştuk.

Her ne ise, Muhiddin Bey'in yanından çıktıktan, bazı muallim ve zabitlerin birkaç teselli kelimesini dinledikten sonra beş arkadaş arabalara bindirildik, Harbiye Nezareti'ndeki Bekirağa Bölüğü'ne gönderildik. Diğer bazı tutuklular da bizi takip ettiler.

31 Mart Hadisesi'nin sona ermesinin ardından, Bekirağa Bölüğü'nde bütün odalar, koğuşlar ve hatta cami bile sanık ve suçlularla doldurulmuş, sosyal dereceler görece bir ayrıma tabi tutularak, mahpuslara birer yer tahsis edilmişti.

Bizim bulunduğumuz koğuşta, Mehmet Bey isminde bir miralay vardı ki idam sehpası yanına kadar götürül-

müşken, yanlışlık düzeltilmiş ve hayata iade edilmişti. Arnavutluk'tan getirilen bütün beyler burada tutuklu bulunuyorlardı. Bunlar arasında Emrullah Bey isminde genç bir delikanlı vardı ki, Niyazi Bey'le beraber dağa çıkmış imiş.

Muhiddin Bey heyetinin kahrına uğrayan mağdurlar iki kısma ayrılmış ve beşimiz sürgün cezasına mahkûm edilmiştik[110]: Şakir (Cibali), İsmet (Darende), Cemal (Gazze), Hakkı (Söğüt) ve ben Ahmet (Trabzon).

Ceza Kanunu'nun hangi maddesine uyarak hakkımızda bu mantıksız hüküm verilmiştir, onu bilmiyorum.

Harbiye Mektebi'ndeki künyemde, "Zabit olarak herhangi bir kıtaya iltihak ettiği [katıldığı] takdirde ordunun hükümet aleyhine cephe almasına âmil[etken] olması muhtemel bulunduğundan bililtizam[bile bile] mahkûm edilmiştir," kaydı vardır. Bunun haricinde ne bir kabahat yükleniyor ve ne de mesuliyetimizi gerektiren herhangi bir nokta ileri sürülüyordu. Demek bir kuruntuya dayanarak ben feda ediliyorum, diğer arkadaşlar da benim uğruma kurban gidiyorlardı. Ne yazık!.. En tuhafı, bililtizam [bile bile] tabiri altında (——) şöyle bir çizginin bulunmasıdır.

Halbuki ben Mısır'a firarla Fas, Avrupa ve Arnavutluk seyahatinden ve İttihad ve Terakki iktidarının düşmesinden sonra İstanbul'a döndüğüm sıralarda, Karaköy'de tesadüf ettiğim Kahire sefirimiz ve evvelce bizi mahkûm eden Muhiddin Paşa aynen bana şunları söylemişti:

"Emin olun benim kabahatim yok. İttihad ve Terakki Umumi Merkezi'nden aldığım emir gereğince sizleri mahkûm etmiştik. İsterseniz, bu hususu size bir mektupla bildireyim," demişti. Ve daha sonra bana bu ifadesini bir mektupla doğrulamıştı. Ne garip itiraf!

110 İsmet, Cemal ve ben Ahmet, Nuri, Faik, Sami, Mahmut Nedim ve Remzi Beyler bilahere Fas seyahatine katılacaktık.

Hapiste ayrı bir mahalde tutuklu bulunan on kişiden ibaret diğer kısım, neferlikle[er olarak] kıtalarda istihdam edileceklerdi. Nuri (Yozgat), Abdullah (Çanakkale), Faik (Beşiktaş), Hakkı (Bolu), Sami (Amasya), Cavit (Tiran), Mahmut Nedim (Trablus), Remzi (Şam) vesaire...

Sürgün yeri, Rodos ve Midilli Adaları ve Sivas mıntıkası idi. Ulaştığımız bu lütuftan dolayı secde-i şükrana[111] kapanarak İttihad ve Terakki Hükümeti'nin daha asırlarca yaşamasını Allah'tan dilemek ve ona yakarmak en necip bir vazife ise de, zulme karşı isyankârlığım buna mâni oluyor ve alenen hükümeti lanetliyordum. Mamafih, hemen o günlerde mümtaz Yüzbaşı Yanyalı Sami Bey[112] vasıtasıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından bana cazip bir teklif yapıldı. Hatip Ömer Naci Bey'le İran'a gitmeyi kabul ettiğim takdirde serbest bırakılacağım bildirilmişti.

O tarihlerde İran'da da Meşrutiyet savaşları başlamış, Bahtiyarîler[113] mutlakiyet aleyhine ayaklanarak İran Şahını da meşruti idarenin kurulmasına mecbur etmişlerdi. Bu münasebetle ben, İttihad ve Terakki delegesi sıfatıyla İran'a gidecek ve hürriyetperverlerle ortak mesaide bulunacaktım. Komşu İslam hükümeti istibdattan tamamen kurtulursa, bizim Meşrutiyet idaresi de daha ziyade kuvvet ve dayanıklılık kazanmış olacaktı.

Bu teklif, benim düşüncelerime yatkın ve öteden beri beslediğim, Osmanlı İmparatorluğu haricinde kalan Türk ve İslamlarla tanışmak emeline pek uygundu. Fakat akıl ve mantıktan ziyade, hissime uyarak bu teklifi reddettim.

111 Secde-i şükran: Büyük bir sevince karşılık yapılan secde. (y.h.n.)

112 Cumhuriyet devri eski mebuslarından.

113 Bahtiyarîler: İran'da yaşayan çoğunluğu göçebe halk. İran'daki en önemli kabile başkanları arasında yer alan Bahtiyarî önderleri, ülkenin siyasal yaşamında uzun süre etkili olmuşlardır. (y.h.n.)

Eğer İttihad ve Terakki Cemiyeti hakkında ufak bir sevgim kalmış, onların memleket duygularını şahsi menfaat endişeleri arasında zaafa uğramış saymasaydım, bu teklifi büyük bir minnettarlıkla kabul ederdim. Ne çare ki cemiyet hakkındaki itimadım çok sarsılmış ve kendileriyle ortak mesai imkânsız bir hale gelmişti.

Bütün arkadaşlar, İttihad ve Terakki saltanatına boyun eğmeyi nefsimize yediremediğimizden dolayı, hapisten kaçmaya ve Mısır'a gitmeye karar verdik. O hengâmede Bekirağa Bölüğü pek sıkı bir kısıtlamaya tabi idi. Kapılar birçok nöbetçiyle muhafaza altına alınmıştı.

Biz zavallılar bu kordonu yarmak suretiyle firar edecektik. Cüret ve cesaret neler yarattırmıyor, azim ve irade ile insan nelere kadir olmuyor. Bu itibarla, ben de bazı zabit arkadaşların yardımıyla bütün arkadaşlar için kurtuluş çaresi bulmuştum.

Pek samimi ve eski bir dostum bulunan hapishane zabitinden, bütün mahkûm arkadaşlar için bir günlük izin koparmıştım. Maksadım, arkadaşların ailelerini ziyaret etmeleri ve kıyafetlerini değiştirmelerini temindi. Bir gün, hepimiz hapisten ayrı ayrı izinli çıktık ve ertesi günü kıyafet değiştirerek, hapis tutulduğumuz koğuşa teker teker geldik. Esasen firar etmek kastında olduğumuz halde emniyeti suistimal etmemiştik. Çünkü tutuklular için gelen ziyaretçilerin içeri girmesi ve daha sonra dışarı çıkabilmesini mümkün kılan fişler zaten tarafımdan temin edilmiş bulunduğundan, ertesi gün birer birer o kasvetli zindandan ayrılacaktık. Nitekim hapishaneden ilk olarak ben çıkmıştım. Diğer arkadaşlar da bir müddet sonra beni takip edeceklerdi. Harbiye Nezareti meydanından Süleymaniye kapısına doğru giderken, uzaktan birini gördüm ki, koğuş yoklamasına gelirdi; beni yakinen tanıyordu. Hissettirmeden geri döndüm, tekrar hapishaneye girdim.

Arkadaşlar geri döndüğümü görünce hayret ettiler. Mamafih, yarım saat sonra aynı teşebbüsü yaptım. Bu defa hiçbir arızaya uğramadan Unkapanı Köprüsü'ne kadar indim. Bir sandal ile Galata rıhtımına geçtim; beni orada bekleyen bahriye zabitlerimizden Tevfik Bey'in kılavuzluğuyla Romanya vapuruna bindim ve evvelce kararlaştırıldığı üzere, Mısır'a doğru hareket ettim.

Benden sonra, diğer arkadaşlar da aynı şekilde firara muvaffak olmuşlardır. Yalnız Hakkı (Söğüt), valdesinin ısrarından dolayı firardan vazgeçmiş ve Rodos sürgününe gitmiştir. Diğer bütün arkadaşlar da benim gibi, firarla Mısır'a iltica eylemişlerdi. Daha sonra ortaya çıkan talep üzerine ordunun ıslahı maksadıyla Fas'a gitmiş ve bir müddet Sultan Mevlay Hafiz'in hizmetinde bulunmuştuk.

Harbiye Mektebi hadiselerini tamamlamak için, bizim firarımızdan sonra mektepte meydana gelen olayları da özetlemeyi uygun buluyorum. Çünkü İsmail Fazıl Paşa, mektep müdüriyetinden çekilmiş, yerine Vehip Bey[114], tayin edilmiştir.

Vehip Bey'in mektep müdüriyetine tayininden sonra, Muhiddin Bey tarafından verilen hükmün kanundışı ve keyfi olduğu anlaşıldığı için, meselenin düzeltilmesi yoluna gidilmiştir.

İşte bu sebepledir ki, Sultan Reşad'dan yeni bir padişah buyruğu alınmış ve mağdurların hakları iade edilmiştir. Bu arada, Hakkı (Bolu), Abdullah (Çanakkale), Cavit (Tiran), İsmet (Darende) ve daha bazıları tekrar askerlik mesleğine dahil ve zabit olmuşlardır.

Bu hususiaki buyruk, bana, Fas'tan Fransa'ya dönüşümde Paris Ateşemiliter Muavini Cemil Bey[115] tarafından

114 Vehip Paşa.

115 Bir zamanlar Elektrik Şirketi tercüme kalemi amiri idi.

bildirilmiş ise de, o zaman memlekete dönmeyi makul bulmamış ve rütbe verilmesini kabul etmemiştim.

Mektep hadiselerinin incelenmesi ve düzeltilmesi hususunda mektep müdürü Vehip Bey'in emirzabiti bulunan ve bütün hadiseyi yakinen bilen sınıf arkadaşımız Zeki'nin (Hoca Veysi)[116] büyük hizmeti geçmiştir. Bu vesile ile muhterem arkadaşımızı yâd ve ruhunu sevgiyle anarım.

Aynı zamanda, memlekette büyük bir haksızlığın giderilmesi hususunda, mensup bulunduğu iktidara karşı bizim lehimizde mücadele etmek cesaretini ve yapılan zulmün kaldırılması gayretini gösteren Vehip Bey (Paşa) hakkında şükran borcunu yerine getirmek maksadıyla, bu satırlara birkaç kelime ilavesini uygun buluyorum.

Vehip Bey (Paşa), İkinci Meşrutiyet'in ilanı arifesinde Manastır Harbiyesi Müdürü bulunuyordu. Meşrutiyet'in ilanından daha evvel talebeler karşısında hürriyet lehine ve istibdat aleyhine alenen konuşmak cesaretini göstermişti. Balkan Harbi sırasında da büyük hizmetler yapmış, medeni cesaret sahibi, vatanperver bir kumandan olduğunu belirtmiştir. Asıl mühim olan taraf, Birinci Cihan Harbi'nde Doğu'daki kumandanlığı esnasında Mebusan Meclisi kanalıyla kendisine atfolunan hata ve yolsuzluklara karşı mütareke senesinde Divan-ı Harp Başkanlığı'na verdiği cevaplardır. Bu hususdaki malumat, hadiselerin gelişmesini yakinen bilen emekli albay dostum Salahaddin Ongan'ın bana naklettikleridir. Müşir Kâzım Paşa Divan-ı Harbi tarafından Vehip Paşa'ya atfedilen mesuliyetler 13-14 maddeden ibaretmiş. Belli başlı iftiralar:

1) Firari askerleri mahkemeye çıkarmadan idam ettirmek,

[116] İzmir'de kaza kurşununa kurban giden Erkân-ı Harp zabitlerinden Çobanoğlu Zeki Bey.

2) Bakü harekâtında Almanlarla çarpışmaya sebebiyet vermek,

3) Memuriyet vazifesini kötüye kullanarak ticaret yapmak,

4) Sivas valisine kızgınlığı dolayısıyla halkı aç bırakmak ve bu suretle 500 kişinin ölümüne sebep olmak ve daha bunlara benzer birtakım ithamlardan ibarettir.

Müşir Kâzım Paşa başkanlığındaki Erkân-ı Harbiye Divanı'na sevk edilen Vehip Paşa, bu iftiralara verdiği cevaplarda çok cesur davranmış ve muhataplarını hayran bırakmıştır.

Vehip Paşa tarafından verilen sert cevaplar üzerine Divan-ı Harp, mahkemenin tutuksuz olarak devamına karar vermiştir.

Fakat Sadrazam Ferit Paşa bu kararı tasvip etmemiş ve dosyanın Kürt Mustafa Paşa idaresindeki Divan-ı Harp'e sevkini emretmiştir. Bunun üzerine Vehip Paşa memleketi terk etmiş ve Atina'dan çektiği bir telgrafla adil bir hükümet kurulunca geri döneceğini ve hareketlerinin hesabını vereceğini bildirmiştir.

Verilen bu cevapları tok ve o günün ihtiyaçlarına uygun bulduğum için, paşanın bu enerjik hareketlerini takdiren bu satırları kitaba ilave etmiş bulunuyorum. Ve bu suretle vaktiyle hakkımızda gösterdiği hakşinaslığı karşılamış oluyorum.

İnsanlar fanidir, fakat insanlık ebedidir. Hayat ise bunu doğuran bir akışın ifadesidir.

Sergüzeştin, Harbiye ve Yüksek Mektepler kısmı burada bitmiştir. Artık bundan sonrakiler İttihad ve Terakki zorbalığına karşı mücadeleye ait olacaktır.

Sonrası

İsviçre Türk Gençleri Cemiyeti'nin Müessisleri

Fas'a Gidiş

Hayatımın diğer safhalarını ayrı ayrı birer eserle yayımlamak, geçen hadiseleri ayrıntılı bir şekilde okurlarıma takdim eylemek fikrindeydim. Fakat maruz bulunduğum hastalık, geçirmekte olduğum kalp krizleri, bu emelimin gerçekleşmesine bir mâni teşkil etmektedir. Bu itibarla daha sonraki konuların ana hatlarını, şimdilik bu satırlarda işaret etmekle yetineceğim.

İstanbul'dan ayrıldıktan sonra, iki günde İskenderiye'ye ulaşmıştım. Bu şehir bana pek yabancı gelmedi. Her muhitte Türkçe konuşanlara tesadüf ediliyordu. Toplumsal bakımdan da halkın durumu bizim memleketle pek farklı değildi. Fakat Mehmet Ali Paşa'nın bir Osmanlı ülkesinde İngiliz yardımı ile kurduğu bu yarı bağımsız Hıdivlik, imar bakımından, anavatanı çok geçmiş ve bu Nil vadisi, bayındır ve Avrupai bir şehir halini almıştı. Bu takdire şayan hal, anavatana kıyasla, beni üzüntüye sevk etmişti.

İskenderiye'den Kahire'ye gittim. Orada eski Jön Türklerden Doktor Şerafettin Mağmumî, Doktor Abdullah Cevdet, Doktor Necmettin Arif ve Baha Beylerle tanıştım. Birkaç gün sonra, Bekirağa Bölüğü'nden firar eden arkadaşlardan İsmet (Darende) Kahire'ye gelmiş, Cemal (Gazze) ve diğerleri İskenderiye'de kalmışlardı. Bizlerin, toplu bir halde Mısır'a sığınmamız bazı çevreleri etkilemiş ve alakadarlarda askerlik mesleğimizden istifade edilmesi fikrini yaratmıştı.

Bu münasebetle, Afgan Sefiri Kâbil'e gitmemizi teklif etmiş, Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, Fas'a yerleşmemiz hususunda ısrar göstermiş, hatta bu yolda Sultan Mevlay Hafiz'in Hariciye Nazırı Elmakri ile anlaşmış ve seyahat için icap eden yol hazırlıklarını da tamamlattırmıştı. Bu suretle, bizler Erkân-ı Harp Yüzbaşısı Tahir'in (Yanya) katılımıyla ve yukarıda [111. dipnotta] bahsi geçen arkadaşlarla Fas'a gitmiştik. Fas, o tarihlerde çok zavallı ve ilkel bir halde idi. Üniversite ve liseden başka, muntazam bir orta mektebi bile yoktu. Hasırlar üzerinde ilk tahsillerini yapan çocuklardan belli bir kısmı medreselere devam ediyorlardı.

Aylıklı gönüllülerden ibaret olan, eski martinlerle[117] donanmış Fas ordusu yalnız vergi toplamakla vazifelendirilmişti. Halbuki Sultan Mevlay Aziz zamanında Almanya İmparatoru Wilhelm tarafından hediye edilen mavzerler, kullanılmak imkânı bulunamadığından depolarda kapalı tutuluyordu. Biz, bu silahlardan istifade suretiyle yavaş yavaş vaziyete hâkim olduk. Kabileler arasındaki mücadeleleri bertaraf etmekle kalmadık; memlekette sıkıdüzeni temin eyledik.

Fas ordusunun ıslahı Fransızları telaşa düşürmüş, yedi sekiz ay Sultan'la mücadele etmek ve hükümeti zorlamak suretiyle bu istilacılar bizleri oradan uzaklaştırmıştır. Akabinde bu saldırganlar büyük bir kuvvetle Fas'ı işgal etmişlerdir. Fakat bizlerin orada ektiğimiz milli ve mesleki tohumların, Abdülkerim'in uzun müddet Fransızlarla çarpışmasına vesile teşkil ettiği muhakkaktır. Oradan ayrılırken görüştüğümüz Abdülkerim, bizlere bu maksadını üstü kapalı anlatmıştı.

Fas'tan ayrıldıktan sonra, ben Cebelitarık, İspanya ve Bordo yoluyla Paris'e gittim. Diğer arkadaşlar da Kahi-

117 Martin: Tek kurşun atan bir çeşit tüfek. (y.h.n.)

Paris Picardie'de, Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa ile.

re'ye döndüler. O tarihte Paris'te, İttihad ve Terakki iktidarına muhalefet eden Prens Sabahaddin ve Doktor Nihat Reşat Beyler, Şerif Paşa, Mevlanzade Rifat ve İbrahim Baha, Pertev Tevfik Beyler ve daha bazı kişiler bulunuyordu. Eski Jön Türklerden Hoca Kadri Efendi, şair Yahya Kemal, yazar Ali Kemal, Avni Kemal Beyler vesaireden başka pek çok da tahsil için gelmiş gençler vardı. Tabii, bütün bu vatandaşlarla yavaş yavaş tanıştım ve Sabahaddin Bey grubu ile siyasi sahada mesai birliği yapmaya başladım.

Şerif Paşa tarafından yayımlanan *Meşrutiyet* gazetesinde çalışırken hastalandım. İstirahat için Paris civarında bir köye çekilmiştim. Bu sıralarda İtalyanlar Trablusgarp'a saldırmışlardı. Vatan müdafaasında muhalefet mevzubahis olamazdı. Vatan hizmetine koşmak ilk vazife idi. Hemen o günlerde Paris'e gelen, Fas'taki arkadaşlarımızdan Erkân-ı Harp Tahir Bey (Yanya) aracılığıyla, Trablusgarp'a gitmek üzere, Paris Ataşemiliteri Fethi Bey'e[118] müracaat ettik.

[118] Milli Mücadele'de mühim siyasi roller oynayan merhum Fethi Okyar Bey.

Fethi Bey, Trablus'a beraber gitmeyi tasvip etmişti. Fakat beni ilk defa hareket günü, istasyonda gören bu kıymetli asker, bitkin ve dermansız halimden etkilendi. Tedaviye devamımı müşfik bir lisanla tavsiye etti. Hakikaten, sefaletin ciğerlerimde yarattığı arızalardan çok zayıf düşmüş ve yatağa ihtiyaç duyar bir duruma gelmiştim. Fethi ve Tahir Beyleri muvaffakiyet temennisiyle uğurladım ve kendim ümitsizce köye döndüm. Kaldığım Serne Lavil köyü, ormanlık ve havadardı. Bir müddet sonra, devam ettiğim tedavi usulü tesirini gösterdi ve ben iyileştim. Bu hususta, Prens Sabahaddin ve eski Kuleli Mektebi mahkûm arkadaşlarımızdan Paris Üniversitesi'ne devam eden Veli'nin (Bosna), göstermekten çekinmedikleri maddi ve manevi yardımı burada zikretmeyi vazife sayarım.

Paris'e döndüğüm vakit, muhalefet yolunda Sabahaddin Bey grubu ile tekrar işbirliğine koyuldum. Çünkü İttihad ve Terakki iktidarının memlekette yeni bir istibdat rejimi kurduğu, olaylardan anlaşılmaktaydı. Nitekim Meclis'te de günden güne muhalefetin arttığı, hükümetin ve *Tanin* gazetesinin tehdidine rağmen basın dünyasında yeni yeni muhalefet gazetelerinin ortaya çıktığı anlaşılıyordu. İttihad ve Terakki hükümetine karşı koymak maksadıyla çadırlı karargâha çekilen zabitan grubu namına, sınıf arkadaşlarımdan Mülazım Celâl (Preveze), beni Manastır'a davet etmiş ve ben de çağrıya uyarak mahkûmiyetime rağmen oraya gitmiş, muhalefeti temsilen yayımlanan bir gazetenin idaresini üstlenmiştim. Netice itibariyle, Sadrazam Said Paşa istifa etmiş ve hükümetin idaresi muhalefete geçmişti. Bu münasebetle ben de, bütün dışarıdaki muhalifler gibi, İstanbul'a döndüm. İttihad ve Terakki idaresindeki keşmekeşlerden ve muhtelif unsurlar arasında yaratılan huzursuzluklardan Balkan Harbi patlak vermiş ve zabitlerde uyandırılan fırkacılık zihniyeti ise maalesef ordumuzun mağlubiyetine sebep olmuştu. Bu sıralarda başta

Enver Bey (Paşa) olduğu halde, Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve iki yaverin ölümüne mal olan Babıâli Baskını, iktidarın değişmesine sebep olmuştur.

Buna karşılık tarafımızdan hazırlanan darbe teşebbüsü başarısızlığa uğramış ve bizler Nafiz Bey Divan-ı Harbi heyetince müebbet küreğe mahkûmen, Satvet Lütfi ve birkaç arkadaş Bodrum'a gönderilmiştik. Bu tutuklamada ilk sorgum İstanbul Muhafızı Cemal, Polis Müdürü Azmi ve Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Beyler tarafından hususi bir şekilde yapılmıştı. Hatta mahkûmiyetten sonra İstanbul Muhafızı Cemal Bey, tutuklu bulunduğumuz Sultanahmet'teki umumi hapishaneye Mevlânzade Rifat Bey'i göndermiş, aleyhlerinde çalışmadığım takdirde serbest bırakılacağını bildirmişti. Ben, kanaatimi değiştiremem, cevabını vermiştim. Daha sonra Bodrum'dan altı-yedi yüz muhalifin sürgün bulunduğu Sinop'a nakledildik. Bunu fırsat bilen Mustafa Suphi[119], Erkân-ı Harp Binbaşısı Nevres[120] ve daha bazı arkadaşlar Sinop'tan kayıkla denize açıldık. Karadeniz'de yakaladığımız yelkenli ile Sivastopol'a kaçtık. Sivastopol'da konsolosumuz affedildiğimizi bildirmişti. Reddettik. Ben, oradan ayrılarak Paris'e vardığım vakit Birinci Cihan Harbi patlak vermişti.

Osmanlı Hükümeti, Enver Paşa'nın kararıyla Almanlarla ittifak etmiş ve harbe katılmıştık. Fakat vaziyet aleyhimize dönüyordu. Bu sebepten Rumeli'yi kaybeden imparatorluğun daha büyük kayıplara maruz kalmaması emeliyle, hükümetimize tek taraflı barış teklifi için, Prens Sabahaddin Bey'le Atina'ya geldik. Teklifimiz Sadrazam Talât Paşa tarafından reddedildi. Mecburen Paris'e döndük ve daha sonra İsviçre'ye geldim, Cenevre'de yerleştim. Birinci Cihan Harbi, müttefiklerin galibiyetiyle bitmişti.

119 Milli Mücadele başlangıcında Trabzon'da motoru batırılan Suphi Bey.
120 Bir ara Ürdün hükümetinde Erkân-ı Harbiye Reisliği yapmıştır.

Bu neticeden bütün Türkler gibi, bizler de çok üzgündük. Prens Sabahaddin Bey'le memlekete döndüğümüz vakit, İstanbul'u işgal altında bulduk. Buna karşılık, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya geçmiş, Milli Mücadele hazırlığına başlamıştı. Bu emele uygun olarak memleketin meşru müdafaasına hizmet maksadıyla İstanbul'a karşı bir cephe teşkili, bazı arkadaşlar arasında kararlaştırıldı. Ben, bu düşünceye uyarak Dahiliye Nazırı Reşit Bey'den Gebze Kaymakamlığı'nı temin ettim. Gebze mıntıkası, Şile Yeniköyü Rumlarının taarruzuna maruz kalıyordu. Gebze köy muhtarları ile kurduğum bir grubun yardımıyla bu sorunu gidermeyi başardım ve zabitlerin Anadolu'ya geçmelerine yardıma başladım. Ferit Paşa hükümeti, benim bu teşebbüslerimi öğrendi ve beni görevden aldı. İstanbul'a döndükten sonra Anadolu harekâtı lehindeki kanaatlerimi yaymaya çalışırken, *Kadınlar Dünyası* mecmuasını çıkarmaya başladım.

Büyük Atatürk, sevgili vatanımızı düşman istilasından kurtardıktan sonra siyasi mücadeleye artık lüzum kalmamıştı. Bu suretle, ben de mücadele hayatına nihayet vermiş oldum.

Görsel Malzeme Kaynakçası

Sayfa 11, 19, 37, 47, 53, 97, 141, 145: Bir Zamanlar İstanbul, P. Sarıöz, İstanbul, 1996
Sayfa 58, 106, 155: Osm. İmp.'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1956
Sayfa 159: Fethi Okyar'ın Anıları, İstanbul, 2006
Sayfa 43: Bahtiyar İstekli Arşivi

Dizin

31 Mart (hadisesi) 104, 105, 110, 135, 137, 138, 141, **143, 144, 146, 148**
93 Rus Harbi 26, 33, 35, 107
97 Harbi 24
Abbas Hilmi Paşa (Mısır Hıdivi) 158
Abdullah (Çanakkale) 123, 132, 150, 152
Abdülhak Hamit Bey 25
Acemler 55
Adana 33, 76, 82, 108
Ağa Camii 53
Ahmet Mithat Efendi 13
Ahmet Rıza Bey 104, 105, 107, 143
Ahrar Fırkası 58, 103, 104, 107, 122
Akhisar 7
- Rum Mektebi 8
Aksaray 57, 68, 139
Ali Kabulî Bey 143, 144
Almanya 55, 113, 158
Amerika 146
Anadolu 14, 82, 162
- harekâtı 162
Anayasa 107
Arap 13, 39, 55, 108, 109
Arif Bey (Necmeddin Arif) 33
Arnavut 13, 56, 108, 109
Arnavutluk 82, 149
Askeri Feshane fabrikası 56
Askeri İhtilal Cemiyeti 28
Atatürk, Mustafa Kemal 159, 162
Atina 140, 154, 161
Avcı Taburu 121, 128, 129, 140
Avrupa 1, 4, 15, 34, 36, 41, 51, 58, 64, 78, 104, 149
Avusturya 42, 48, 52
- hükümeti 109
Azerbaycan 108

Babıâli 13, 25, 26, 57, 139, 161, 139
Babikyan Efendi 142
Bağdat 23, 128
- Harbiyesi 118
Bahtiyarîler 150
Bakırköy 105
Balkan Harbi 118, 147, 153, 160
Başımıza Gelenler 33
Baytar Rüştiyesi 9, 10, 11, 14, **16, 21, 22, 28, 50, 102, 114**
Bebek 103
Bekir Ağa 111, 112, 123
Bekirağa Bölüğü 123, 131, 132, 137, 148, 151, 157
Beyazıt 10, 11, 13, 28, 41, 47, 51, 59, 63, 66
- Camii 10, 11
Beyoğlu 54, 56, 63, 79, 122, 131, 147
Bin Bir Hadis 66
Birinci Cihan Harbi 104, 118, 153, 161
Bosna 12, 26, 41, 42, 48, 52, 109, 160
Boşnak 23, 24
Bulgar çetecileri 15
Bulgar 15, 23, 55, 109
Bulgaristan 13, 23, 26, 109
Büyük Postane 56

Cavit (Tiran) 132, 150, 152
Cebelitarık 158
Celâleddin-i Harzem Şah 25, 30,

Cemal (Gazze) 132, 149, 157
Cemiyet-i İnkılabiye 49
Cenevre 161

Çarkçı Mektebi 50
Çarşı Camii 3
Çatalca 140
Çengelköy 9, 21, 114
Çerkes Ethem 121
Çerkes Hasan Paşa 22
Çerkes Mehmet Paşa 58, 59
Çerkesler 23, 24

Darüşşafaka 50
derebeylik 3, 111
Derviş Vahdeti 138
Divan-ı Harp 48, 68, 71, 81, 102, 133, 153, 154
Divan-ı harp heyeti 81, 82
Dömeke 3

Edirne 69, 103
- Harbiyesi 118
Edirnekapı 10, 57
Efzun kıyafet 3, 7, 8, 12, 14
Endülüs 25
Enver Bey (Paşa) 95, 161
Erkân-ı Harbiye 70, 102, 118, 154, 161
Erkân-ı Harp 67, 81, 113, 114, 134, 140, 142, 153, 158, 159, 161
Ermeni 39, 52, 55, 56, 57, 104, 109
Erzincan Harbiyesi 118
Erzurum 103, 104, 110
- Harbiyesi 118
Esat Paşa 128, 129, 130
Eser-i Cedit 6
Eyüpsultan 11, 12

Fas 149, 152, 157, 158, 159
Fatih 21, 59, 63
Fedakâran-ı Millet Cemiyeti 105
Ferit Paşa (Sadrazam) 154
- hükümeti 162
Feshane 40, 138
Fethi Bey (Divan-ı Harp Reisi, Miralay) 81, 82, 83, 85, 86, 89, 102, 160
Fethi Bey (Paris Ataşemiliteri, Okyar) 159
Filibe 13, 46
Fransa 152
Fransızca 13, 27, 28, 40

Galata rıhtımı 152
Galatasaray 52, 53
Galatasaray Mektebi 53
Gayret gazetesi 13, 15, 46
Gayret kitapçısı 13
Gebze Kaymakamlığı 162
Genel Harp 104
Girit 24, 34, 35, 36, 108
Göksu Deresi 57
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 106
Gülhane Kasrı 106

Hacı Abdullah Efendi 32, 33, 66
Hacı Abdurrahman Camii 3
Hakkı (Bolu) 150, 152
Hakkı (Söğüt) 132, 149
Haliç 15, 56
Hamidiye camii 37
Hamidiye kruvazörü 15
Harbiye 1, 10, 12, 28, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 60, 63, 65, 66, 67, 73, 81, 86, 89, 100, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 133, 139,

140, 142, 143, 145, 146, 148, 149, 151, 152, 154, 161
- Harbiye Mektebi 1, 43, 45, 46, 47, 48, 60, 65, 66, 67, 73, 81, 86, 89, 100, 111, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 125, 127, 131, 139, 140, 142, 143, 146, 149, 152
- Nezareti 10, 118, 123, 124, 133, 145, 148, 151
Hareket Ordusu 140, 141, 142, **145, 146, 148**
Hasanpaşa Karakolu 58, 59
Hasköy 14
Hatice (Ongan) 69
Hatuniye Camii 66
Hereke fabrikası 56
Hıristiyan 36
Hilafet 65, 66
Hoca Kadri Efendi (Jön Türklerden) 159
Hukuk İdadisi 49
Hukuk Mektebi 46
Hukuk-ı Umumiye gazetesi 105
Hürriyet ilanı 1, 103, 112, 119, 131
Hüseyin Cahit Bey 144
Hüseyin Tosun 103, 108, 110

Islahat Fermanı 106
İdare-i Mahsusa 9
İkinci Meşrutiyet 1, 107, 120, 123, 153
İkinci Ordu 68, 102, 103
İkinci Sultan Abdülhamid (bkz. Sultan Hamid)
İngiliz Sefarethanesi 59
İngiliz yardımı 157
İngiltere 15, 29, 34
İngiltere İnkılâp Tarihi 29
İran 150
İskenderiye 157
İsmail Fazıl Paşa (Harbiye Mektebi Nazırı) 112, 116, 127, 128, 133, 152
İsmail Hakkı Bey 31, 66, 104, 126, 127
İsmail Paşa (müfettiş) 62, 73, 76, 77, 79, 80, 81, 82
İsmail Paşa (bkz. Zülüflü İsmail Paşa)
İsmet (Darende) 28, 49, 130, 132, 149, 152, 157
İsmet Paşa 112
İspanya 158
İstanbul 8, 9, 10, 11, 12, 15, 21, 41, 42, 49, 52, 54, 55, 56, 57, 63, 82, 91, 103, 104, 105, 107, 112, 118, 131, 140, 142, 143, 144, 145, 149, 157, 160, 161, 162
İsviçre 46, 155, 161
İtalya 29
İtalyanlar 159
İttihad ve Terakki 58, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 121, 122, 127, 130, 131, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 159, 160
İttihad ve Terakki Cemiyeti 103, 104, 107, 108, 110, 121, 122, 127, 130, 131, 146, 150, 151
İzmir 7, 9, 10, 25, 34, 41, 50
- İdadisi 50
- limanı 34
İzzet (Bağdat) 66
Jön Türk 1, 41, 48, 78, 104, 105, 157, 159
Jön Türk gazeteleri 48

Kâbil 158
Kadınlar Dünyası mecmuası 162
Kâğıthane 57, 142

Kahire 30, 33, 149, 157, 158
Kanun-ı Esasi 26, 29, 46, 77, 99, 107, 121
Karadeniz 161
Karaköy 52, 54, 149
- köprüsü 54
Karamürsel 40, 56
- fabrikası 56
Karbonari Cemiyeti 29
Kasımpaşa 57
Katır Rıza Bey 122
Kavak 103
Kâzım Karabekir Bey (Paşa) 142
Kemal Bey Sineması 59
Kilikya 32
Kocamustafapaşa 21, 57
Köprülülü Hamdi Bey 47, 59
Kula 3, 4, 5, 6, 7, 8, 14, 50
Kula kadınları 4
Kuleli 1, 9, 16, 19, 21, 22, 31, 40, 68, 69, 111, 114, 117, 160
Kumkapı 51
Kurşunlu Cami 3
Kürt beyleri 82
kütüphane 10, 11, 110, 128

Lahey Konferansı 78
Leylâ ile Mecnûn 5
Lütfi Bey (bkz. Satvet Lütfi)
Lütfü Paşazade Kemal Bey 58

Maçka 57
Mahir Sait Bey 104
Mahmut Muhtar Paşa (Birinci Kolordu Kumandanı) 139, 140
Mahmut Şevket Paşa (Harbiye Nazırı) 146
Maliye Vekâleti 10
Manakya 57
Manastır 95, 153, 160
- Harbiyesi 118
- Postanesi 95
Manisa 16, 22, 32, 33, 34, 36, 66, 80, 111
- İdadisi 33
Marsilya 56
Mazhar (Nişanca) 12, 25, 28, 41, 42, 49, 51, 78
Mebusan Meclisi 103, 107, 125, 133, 140, 153
Mecidiye kruvazörü 15
Meclis 108, 113, 125, 126, 130, 138, 160
Meclis Başkanlığı 125, 130
Mehmet Ali Paşa 157
Mekke Şerifleri 39
Mekteb-i Mülkiye 46
Mercan İdadisi 47, 49
Merkez Kıraathanesi 47
Mersinli Cemal Bey 113
Meşrutiyet 1, 29, 49, 50, 58, 61, 80, 97, 103, 104, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 116, 120, 121, 122, 124, 125, 128, 131, 132, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 150, 153, 159
Meşrutiyet savaşları 150
Meşrutiyet gazetesi 159
Mevlânzade Rifat Bey 139, 159, 161
Mısır 17, 32, 33, 46, 149, 151, 152, 157, 158
Midilli 58, 150
Milli Mücadele 25, 112, 162
Mizan 139
Mizancı Mehmet Murat 33
Muhiddin Bey 146, 147, 148, 149, 152
Mustafa Suphi 161
Mülkiye 47, 58
- Mektebi 58
Mülkiye-i Şahane İdadisi 49
Müşir Kâzım Paşa 153, 154

Müşir Zeki Paşa (Tophane Müşiri ve Askeri Mektepler Nazırı) 73, 100

Naci (Eldeniz Paşa) 55
Nafi Atuf Bey 46, 110
Namık Kemal 13, 25, 30, 46, 76, 77, 78
Namık Zeki Bey 46, 110
Nemse vapuru 41
Nihat Reşat (Doktor) 103, 159
Nişantaşı 41, 56

Osmanbey 68
Osmanlı 4, 9, 15, 24, 25, 26, 33, 34, 35, 39, 54, 55, 91, 103, 104, 106, 107, 118, 120, 122, 150, 157, 161
Osmanlı gazetesi 103
Osmanlılar 35, 46
Osmanlı-Rus Savaşı 33

Paris 46, 49, 55, 103, 106, 107, 152, 158, 159, 160, 161
Paris Üniversitesi 160
patpat-ı derya 15
Pertev Tevfik Bey 50, 159
Peruz Hanım 57
Pirzerin 80
Prens Sabahaddin 48, 58, 103, 106, 107, 144, 159, 160, 161, 162
Radyoevi 52
Ramazan Bayramı 21, 28, 111
Rami 16, 143
- Kışlası 143
Recep Peker 24
Redif teşkilatı 15
revolver 65, 116, 131
Rodos 150, 152
- sürgünü 152
Romanya 36, 91, 92, 152
Rum 3, 4, 5, 6, 8, 12, 14, 36, 94, 108, 109
Rumeli 15, 65, 82, 95, 161
- Nizamiye Alayları 15
Rus Harbi (bkz. 93 Harbi)
Rus Konsoloshanesi 53
Rusça 67, 81
Rusya 56
Rüştiye 7, 9, 28
Rüştiye Mektebi (ortaokul) 7

Sabahaddin Bey 103-109, 144, 147, 159, 160
Sahaflar Çarşısı 13, 25, 41
Said Paşa (Sadrazam) 160
Said-i Kürdî 139
Salih Omurtak (General) 22, 102
Sanayi Mektebi 88, 92, 93
Satvet Lütfi (Tozan) 46, 48, 58, 59, 60, 110, 161
Selanik 140
Serbesti 139
Serne Lavil 160
Sırbistan 36
Sırp 36, 109
- çetecileri 15
sinema 52, 57, 59
Sirkeci 11
Sisam Adası 57
Sivas 150, 154
Sivastopol 161
Soğukçeşme 21, 37
Suat Bertan 12
Sultan Abdülaziz 15, 55, 66
Sultan Abdülmecid 106
Sultan Hamid 15, 29, 37, 39, 62, 63, 65, 66, 67, 77, 79, 85, 86, 90, 94, 103, 106, 108, 116, 119, 120, 121, 133, 137, 139, 144, 145, 147, 148
Sultan Reşad 152
Sultanahmet 51, 63, 138, 161
Sultanhamamı 54
Suriyeliler 23, 24

Süleyman Nazif Bey 104
Süleymaniye 151
Sürmene 16
Süvari Talimhanesi 128

Şair Eşref 46
Şam Harbiyesi 118
Şehzadebaşı 47, 110
Şekerci Hanı 59
Şerafeddin Ongan Bey 69, 103
Şeref 61, 62, 68, 69, 87, 103
Şeref kurbanları 61, 62, 87
Şeyh Ahmet Bedevi 16, 17
Şûra-yı Ümmet gazetesi 46, 124

Taksim 52, 142
Talât Paşa (Sadrazam) 104, 161
Tanin gazetesi 160
Tanzimat-ı Hayriye 106
Tarabya 57
Tarık Bin Ziyad 25
Taşkışla 41, 87, 128, 129, 140, 141
Tesalya 3, 34, 35
Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet 105
Tevfik Fikret 45
Tıbbiye 8, 9, 12, 47, 49, 50, 60, 61, 62, 63, 73, 102, 103, 119
- İdadisi 49
- Mektebi 10, 60, 61
- Askeriye 50
- Şahane 60, 73, 102
Topçu Kışlası 52, 142
Topçu Mektebi 50
Tophane 26, 73, 86, 87, 88, 89, 143, 146
Topkapı 10
Trablusgarp 21, 22, 23, 50, 61, 87, 103, 159
Trablusgarp hapishanesi 61
Trabzon 3, 12, 16, 17, 31, 47, 161
Türk 4, 5, 6, 7, 9, 14, 24, 25, 28, 34, 35, 36, 54, 55, 56, 61, 82, 109, 150, 155

Unkapanı Köprüsü 152

Üsküdar 57

Vahdeti 138, 139
Vartekes Efendi 142
Vatan yahut Silistire 25
Vedat (mimar) 55, 56
Vefa İdadisi 47, 49
Vehip Bey (Paşa) 152, 153, 154
Veli (Bosna) 28, 41, 48, 49, 52, 160
Volkan gazetesi 138, 139

Wilhelm (Almanya İmparatoru) 158

Yahudi 109
Yahya Kemal 159
Yemen 82, 127
- isyanı 82
Yenicami 13, 15, 49
Yeşilköy 140, 142, 148
Yıldız Camii 38, 39
Yıldız Çini fabrikası 56
Yıldız Sarayı 24, 26, 37, 56, 69, 70, 86, 87, 95, 105, 116, 118, 121, 142, 143, 144
Yunan çetecileri 15
Yunan Harbi 3
Yunanistan 35
Yüksekkaldırım 52, 54

Ziraat Bankası 3, 55
Ziya Paşa 13, 22, 25, 46, 56, 76, 77, 78
Zülüflü İsmail Paşa (Askeri Mektepler Müfettişi) 27, 62, 66, 100, 118